5 БАШҠОРТ ТЕЛЕ

БАШҠОРТ ТЕЛЕ 5

КИТАП

АЛФАВИТ

Аа	Бб	Вв	Гг	Ғғ	Дд	Ҙҙ
Ее	Ёё	Жж	Зз	Ии	Йй	Кк
Ҡҡ	Лл	Мм	Нн	ң	Оо	Өө
Пп	Рр	Сс	ҫ	Тт	Уу	Үү
Фф	Хх	Һһ	Цц	Чч	Шш	Щщ
ъ	Ыы	ь	Ээ	Әә	Юю	Яя

Башҡорт телендә өн һәм хәрефтәрҙе төркөмләү

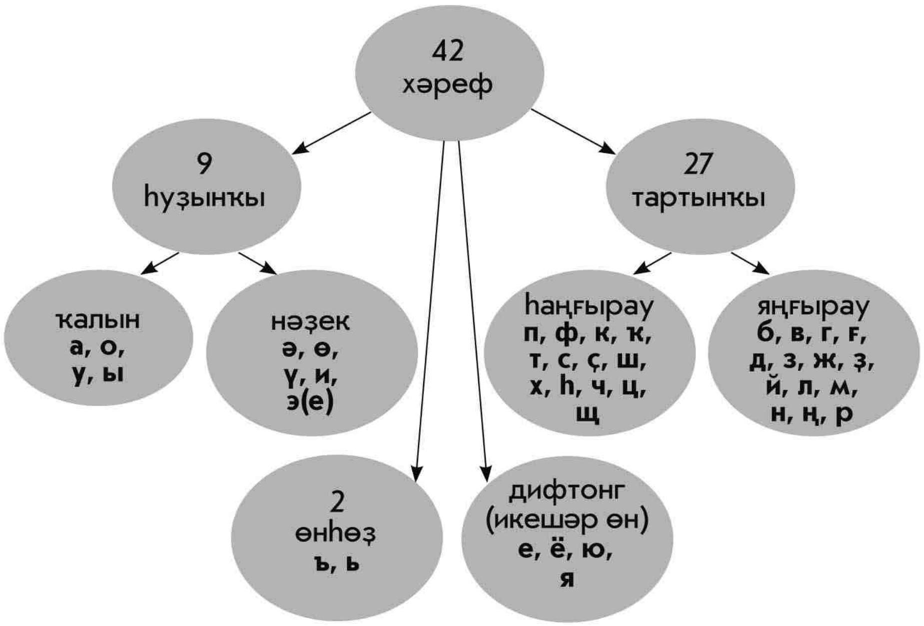

З. М. Ғәбитова, М. Ғ. Усманова

5 БАШҠОРТ ТЕЛЕ

Уҡытыу рус телендә алып барылған дөйөм белем биреү ойошмаларында башҡорт телен (дәүләт теле булараҡ) өйрәнеү өсөн уҡыу ҡулланмаһы

2-се баҫма

КИТАП
ӨФӨ • 2017

УДК 373.167.1:811.512.141
ББК 81.2 Баш-922
F68

Шартлы тамғалар

- ?? — тикшереү эше
- П — проект эше
- Т — төркөмдә эш
- — үтелгәндәрҙе ҡабатлау
- — коммуникатив күнекмәләрҙе үҫтереү өсөн эш төрҙәре
- !! — ауырлыҡ тыуҙырыусы эш төрҙәре
- ? — һорауҙарға яуап
- — һүҙлек эше
- — актив үҙләштереү өсөн һүҙҙәр

Ғәбитова, З. М., Усманова, М. Ғ.
F68 Башҡорт теле : уҡытыу рус телендә алып барылған дөйөм белем биреү ойошмаларының 5-се класы өсөн башҡорт телен (дәүләт теле булараҡ) өйрәнеү өсөн уҡыу ҡулланмаһы. — 2-се баҫма / З. М. Ғәбитова, М. Ғ. Усманова. — Өфө : Китап, 2017. — Һүрәттәре менән 160 бит.

ISBN 978-5-295-06805-8

УДК 373.167.1:811.512.141
ББК 81.2 Баш-922

ТП—2017

ISBN 978-5-295-06805-8

© Ғәбитова З. М., Усманова М. Ғ., 2014
© Костин А. А., Ҡәйүмова М. Л., һүрәттәр, 2014
© Голубев Г. Е., дизайн, 2014
© БР-зың Зәйнәб Биишева ис. Башҡортостан «Китап» нәшриәте ДУП-ы, биҙәлеш, 2017

ҺАУМЫ, МӘКТӘП!

Үтелгәндәрҙе ҡабатлау

1. **Һүҙҙәрҙе дөрөҫ итеп уҡығыҙ. Үҙегеҙгә оҡшаған бер нисә һүҙ менән һөйләмдәр уйлап яҙығыҙ.** ***Сәсән*** **һүҙенең мәғәнәһен аңлатығыҙ.**

әсәй	әкиәт	әсе
әбей	әтәс	кисә
бесән	хәреф	сәскә
бесәй	мәктәп	сәсән

2. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Башҡорт теленең үҙенсәлекле өндәрен дөрөҫ әйтегеҙ. Шиғырҙа ҡайһы ваҡыт һүрәтләнгән?

Уҡыусыға

Ҡырҙар буш. Буралар тулы.
Хеҙмәт итә тантана.
Ә һинең яңы эш йылың
Мәктәптәрҙә башлана.

Уңған бул һин, йылдам бул һин!
Күңелең бит иркен ялан.
Йомарт белем орлоҡтарын
Шул яланға сәс, балам!

(М. Кәрим)

буралар — *зд.:* закрома
уңған — трудолюбивый
тантана — торжество
күңел — душа
ялан — поле
иркен — просторный, свободный
йомарт — щедрый
орлоҡ — семена, зерно
сәсеү — сеять
йылдам — проворный

1. Автор уҡыусыға нимә тип өндәшә?
2. Ҡалын хәреф менән бирелгән строфаларҙы дөрөҫ интонация менән уҡығыҙ. Был юлдарҙы нисек аңлайһығыҙ?
3. Бер-берегеҙгә теләктәр әйтегеҙ.

3. Диалогты роллəп уҡығыҙ. Башҡорт теленең үҙенсəлекле өндəрен дөрөҫ итеп əйтегеҙ. Иптəшегеҙҙəн йəйге ялды нисек үткəреүе тураһында һорағыҙ.

— Һаумы, Зəһир! Һине яңы уҡыу йылы менəн ҡотлайым!

— Рəхмəт, Салауат! Һине лə ҡотлайым!

— Зəһир, таныш бул! Был — Булат. Ул минең яңы күршем. Бер йортта йəшəйбеҙ, беҙҙең мəктəпкə уҡырға килде.

— Танышыуға шатмын, Булат.

— Мин дə шат.

4. Тексты уҡығыҙ. Текста абзацтар дөрөҫ урынлаштырылмаған. Уларҙы үҙ урындарына ҡуйып, дөрөҫ, шыма итеп уҡығыҙ.

Белем көнө

Беренсе сентябрь — Белем көнө. Ул беҙҙең илдə иң тантаналы көн. Был көндө мəктəптəрҙə яңы уҡыу йылы башлана. Уҡыусылар байрамса кейенеп, сəскəлəр тотоп мəктəпкə килə.

— Һаумыһығыҙ, балалар! Бөгөн — Белем көнө. **Һеҙҙе байрам менəн ҡотлайым! Яңы уҡыу йылы ҡотло булһын! Тырышып уҡығыҙ, белем алығыҙ!**

Уҡыусылар кластарына таралышты.

Бына яңы уҡыу йылында беренсе ҡыңғырау шылтыраны. Уҡытыусы дəрескə инде.

Уҡыусылар, беҙ һеҙҙең менəн беренсе сентябрҙəн Белем донъяһына сəйəхəткə сығабыҙ. Бишенсе класта һеҙ һəр предмет буйынса күп нəмəгə өйрəнерһегеҙ. Ə башҡорт теле дəресе һеҙҙе башҡорт телен өйрəнеүгə сəйəхəткə саҡыра. Рəхим итегеҙ!

байрамса — по-праздничному
ҡыңғырау — звонок
шылтыраны — прозвенел
белем донъяһына — в мир знаний
тантаналы — торжественный
һəр предмет буйынса — по каждому предмету

белем — знание
белемле — грамотный, образованный
сәйәхәт — путешествие

?
1. Текста нимә тураһында һүҙ бара?
2. Һеҙ нимәләр өҫтәп әйтер инегеҙ?
3. Ҡалын хәрефтәр менән яҙылған һүҙҙәргә иғтибар итегеҙ, теләктәрҙе дауам итегеҙ.
4. Һөйләмдәрҙе дөрөҫ интонация менән уҡығыҙ.

5. Белем көнө менән ҡотлап, уҡытыусығыҙға открытка яҙығыҙ. Уға яңы уҡыу йылында һаулыҡ, уңыштар һәм бәхет теләгеҙ.

!! **6.** Тәҡдим ителгән фекерҙе дауам итегеҙ.

Ниндәй матур көн бөгөн! Миңә шундай күңелле. Бөгөн мин ...

Башҡорт теленең өн һәм хәрефтәре

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

В башкирском алфавите 42 буквы. Из них:

9 гласных: **а, о, у, ы, ә, ө, ү, э(е), и;**

27 согласных: **б, в, г, ғ, д, ҙ, ж, з, й, к, ҡ, л, м, н, ң, п, р, с, ҫ, т, ф, х, һ, ц, ч, ш, щ;**

ъ, ь — не обозначают звука;

4 буквы **е**(йэ), **ё**(йо), **ю**(йу), **я**(йа) — дифтонги, состоят из соединений звуков.

В башкирской письменности употребляются все буквы русского алфавита с добавлением к ним особых знаков для специфических фонем: **ә, ө, ү, ң, ҙ, ҫ, һ, ҡ, ғ.**

Из них звуки [**ә**], [**ө**], [**ү**], [**ң**], [**ҙ**], [**ҫ**], [**һ**], [**в=w**] сходны со звуками английского языка; а звуки [**ә**], [**ү**], [**ҙ**], [**ҫ**], [**һ**], [**в**=w] есть и в арабском языке. Ср.:

ә [ә]: *башк.* **әсәй** — мать, *англ.* th**a**nk — благодарность
ө [ө]: *башк.* **өй** — дом, *англ.* b**i**rd — птица
ү [ү]: *башк.* **үлән** — трава, *англ.* thr**ow** — бросать, кидать
ң [ң]: *башк.* та**ң** — заря, *англ.* thi**ng** — вещь
ҙ [ҙ]: *башк.* бе**ҙ** — мы, һе**ҙ** — вы, *англ.* **th**ey — они
ҫ [ҫ]: *башк.* ке**ҫ**ә — карман, *англ.* **th**ink — думать
һ [h]: *башк.* **һ**аўа — воздух, *англ.* **h**eart — сердце
в = [w]: *башк.* **в**аҡыт — время, *англ.* **w**inter — зима

7. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Автор республикабыҙ тураһында нимәләр яҙа? Текст ниндәй хистәр менән һуғарылған?

Йәшә, тыуған ерем!

Тыуған республикабыҙ — һөйөклө Башҡортостан Ырымбур далаларынан Ыҡ йылғаһы ярҙарына тиклем һуҙылған. Ҙур, ҡеүәтле ил ул.

Урал тауҙары ҡуйынында, гүзәл Ағиҙел йылғаһы буйында, Белорет ҡоросо ҡайнай. Тауҙар итәгендә ҡара урман шаулай. Далаларҙы нефть вышкаларынан торған «урман» ҡаплаған. Унда бик күп мөғжизәләр башлана. Вышкаларҙан сығарылған нефть ер аҫты юлдары менән тимер торбалар буйлап илебеҙҙең төрлө яҡтарындағы заводтарға оҙатыла. Нефтте «ҡара алтын» тип йөрөтәләр.

Республикабыҙҙың ер аҫтында фонтан кеүек булып «ҡара алтын» урғыла, баҫыуҙарында иген диңгеҙе сайҡала, яңынан-яңы береһенән-береһе матур ҡалалар, ауылдар ҡалҡып сыға. Уларҙа тырыш эшсе, төҙөүселәр, уңған игенселәр, мал ҡараусылар йәшәй.

Еребеҙ, тыуған еремдең иң ҙур байлығы — уның туғандарса йәшәүсе күп милләтле эшсән кешеләре.

Һәр йыл һайын октябрь айының ун беренсе көнөндә республикабыҙ үҙенең тыуған көнөн байрам итә.

(Ғ. Рамазанов)

дала — степь
ҡеүәтле — могущественный
тауҙар ҡуйынында — *зд.:* среди гор
тау итәге — подножье горы
ҡорос — сталь
мөғжизә — чудо

1. Текста нимә тураһында һүҙ бара?
2. Таныш булмаған һүҙҙәрҙе тәржемә итеп, һүҙлек дәфтәренә яҙығыҙ.
3. Ҡалын хәрефтәр менән яҙылған һөйләмде нисек аңлайһығыҙ?

8. Башҡорт теленең үҙенсәлекле өндәрен дөрөҫ итеп әйтегеҙ.

[у] и [ү]:

һуҙ — һүҙ	һуҙҙы — һүҙҙе	үтек
туҙ — түҙ	туҙҙы — түҙҙе	үлән
ҡуҙ — күҙ	ҡуҙҙы — күҙҙе	түләү

[у, ү] и [w]:

ҡурай — ҡауын	күмер — быуын	күпер — теүәл
Урал — ауыл	күбәләк — геүләү	күбек — кеүек
утын — тауыҡ	ҡумыҙ — ауыҙ	күл — тау

9. Һүҙҙәрҙе дөрөҫ итеп уҡығыҙ. Ике телдә һүҙҙәрҙең әйтелешендә айырмалыҡтарҙы билдәләгеҙ. Һығымта яһағыҙ.

русса	башҡортса	русса	башҡортса
бал бор он от	бал — мёд бор — крути он — мука от — выиграй	мал дым кем тот	мал — скот дым — влага, сырость кем — кто тот — держи

10. I. Этикет һүҙҙәрҙе ҡулланып, һүрәттәр ярҙамында диалог төҙөгөҙ.

— Һаумыһығыҙ!

— Сәләм!

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

Форма обращения у башкир имеет свои особенности: не принято обращаться к человеку по отчеству;

с древних времён у башкир принято обращаться к другому человеку (стар он или млад) на **ты — һин.** Такая форма обращения выражает не пренебрежительное отношение, а скорее — наоборот. При этом обязательно говорится слово, имеющее оттенок почтительности и выражающее возраст человека или родственные отношения с человеком, к которому вы обращаетесь. Например: ағай, апай, бабай и др.

10. II. Тейешле этикет һүҙҙәре ҡулланып, һүрәттәр ярҙамында диалог төҙөгөҙ.

11. Этикет һүҙҙәрҙе дөрөҫ итеп уҡығыҙ. Дуҫығыҙҙы төшкө аш ашарға саҡырағыҙ. Ниндәй һүҙҙәр ҡулланырһығыҙ? Һөйләмдәр төҙөп яҙығыҙ.

дала
тантана
сәйәхәт
бәхет
туҡталыш

Рәхмәт. Ғәфү ит. Зинһар. Уңыштар теләйем. Һау бул. Хәйерле юл! Рәхим итегеҙ! Ашығыҙ тәмле булһын!

12. Һүҙҙәрҙе дөрөҫ итеп уҡығыҙ. Ҡалын хәреф менән бирелгән һүҙҙәрҙе ҡулланып, һөйләмдәр уйлап яҙығыҙ.

[н] — [ң]: уң — ун, миң — мин, һинең — һине, минең — мине
[с] — [ҫ]: әсе — әҫе, күсә — киҫә, **әсәй** — аҫаба, аса — аҫа
[ҡ] — [к]: аҡ — күк, ҡул — күл, ҡалас — күмәс, ҡунаҡ — күнәк
[ғ] — [г]: ҡағыҙ — диңгеҙ, **ғаилә** — гөл, Ғәли — егет
[ҙ]: ҙур, ҡаҙ, һигеҙ, оҙаҡ, ҡыҙ, һүҙ, һүҙҙәр, баҙар
[һ] — [х]: һыу, һый — хат, һабын, һауыт — хужа, һау, һаҡ — хаҡ

13. Диалогты дауам итегеҙ.

— Виктор, һаумы! Хәлдәрең нисек?
— ...

14. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Башҡорт теленең үҙенсәлекле өндәрен дөрөҫ әйтегеҙ. Шиғырҙы ятлағыҙ.

Рәйфә мәктәпкә бара

Бөгөн шундай тылсымлы көн,
Ҡояш йылмая, көлә.
Матур-матур сәскә тотоп,
Рәйфә мәктәпкә елә.

Бишенсе класҡа бара,
Сәскә кеүек кейенгән.
Бәхет теләп ҡарап ҡалды
Өләсәһе өйөнән.

(Ф. Ғөбәйҙуллина)

тылсымлы — волшебный, чарующий
сәскә кеүек — как цветок
ел/ергә — мчаться

1. Рәйфә мәктәпкә барған көндө һауа торошо нисек булған?
2. Ул нисәнсе класҡа бара?

3. Өләсәһе Рәйфәгә ниндәй теләк теләй? Һеҙ Рәйфәгә ниндәй теләктәр еткерер инегеҙ?
4. Һеҙ беренсе сентябргә нисек әҙерләндегеҙ? Ул көндө нимәләр эшләнегеҙ?

Ҡалын һәм нәҙек һуҙынҡылар

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

В башкирском языке в словах обычно бывают или твёрдые (ҡалын — **а, о, у, ы**), или мягкие (нәҙек — **ә, э(е), и, ө, ү**) гласные. Например: **атай, ағай, апай, ҡул, урман** — слова с твёрдыми гласными; **әсәй, өләсәй, күҙ, кил** — слова с мягкими гласными.

В заимствованных из других языков словах могут встречаться и мягкие, и твёрдые гласные. Например: **алгебра, шағир, диван, ангина** и др.

15. Һүҙҙәрҙе дөрөҫ итеп уҡығыҙ. Һәр миҙгелгә тап килгән һүҙҙәрҙе айырып әйтегеҙ. Ҡалын һәм нәҙек һуҙынҡылы һүҙҙәрҙе айырып яҙығыҙ.

ҡыш, ай, яҙ, көҙ, боҙ, һары япраҡ, йәшел үлән, һандуғас, турғай, тамсы, гөрләүек, боҙбармаҡтар, күбәләк, көҙгө көн, һырғалаҡ, бәпембә, торна, ысыҡ, сыйырсыҡ, ҡара ҡарға, бөрө, еләк, көҙ

16. I. Нөктәләр урынына тейешле һүҙҙәр ҡуйып яҙығыҙ. Һөйләмдәрҙә бер үк һүҙҙең үҙгәрешен күҙәтегеҙ. Улар ни өсөн үҙгәрә? Аңлатығыҙ.

Алтын ... етте. ... япраҡтары төрлө төҫтә. Һалҡын ... иҫә. ... япраҡтар ҡойола. Ҡыҫҡа ғына ваҡыт эсендә меңәрләгән ... хәрәкәткә килә. Әйтерһең ... ҡыштыр-ҡыштыр нимәлер һөйләй. Көҙгө ел өҙөлгән ... ергә төшөрә. ... өҫтө төрлө төҫтәге балаҫты хәтерләтә.

Ҡулланыу өсөн һүҙҙәр: япраҡ, көҙ, ел, ағас, ер.

16. II. Һүрәттәр буйынса һөйләмдәр уйлап яҙығыҙ.

17. Тексты уҡығыҙ.

Шүлгәнташ мәмерйәһе

Башҡортостанда иҫтәлекле урындар бик күп. Шуларҙың береһе — **Шүлгәнташ** ҡурсаулығы. Ул **Бөрйән** районында, **Ағиҙел** йылғаһы буйында урынлашҡан. Ҡурсаулыҡта мәмерйәләр күп кенә. Шулар араһында иң ҡыҙыҡлыһы — **Шүлгәнташ** мәмерйәһе.

Уның оҙонлоғо өс километрға етә, эсе өс ҡатлы. Эсендәге температура йәйен дә, ҡышын да үҙгәрмәй, ете градус була. Стеналарында бик борон йәшәгән кешеләр, аттар, боландар һәм башҡа йәнлектәр, ҡорал һүрәттәре төшерелгән. Бындай һүрәттәр **Көньяҡ Францияла** ғына табылған.

(Е. Кучеровтан)

?

1. Ни өсөн текстағы ҡайһы бер һүҙҙәр ҡалын хәрефтәр менән бирелгән? Аңлатығыҙ. Һүҙҙәрҙе күсереп яҙығыҙ, тартынҡылар аҫтына һыҙығыҙ.
2. Текста Шүлгәнташ тураһында нимәләр яҙылған?
3. Тағы ла нимәләр өҫтәп әйтерһегеҙ? Фекер алышығыҙ.

Исем

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

В русском и башкирском языках о людях мы спрашиваем: **Был кем?** — Кеше. **Кто это?** — Человек.

В русском языке о животных, рыбах, птицах мы спрашиваем: **Кто это?** А в башкирском языке: **Был нимә?** — **Что это?** Был һыйыр, ат, әтәс, балыҡ, күгәрсен. — Это корова, лошадь, петух, рыба, голубь.

18. Тәҡдим ителгән һүҙҙәргә һорауҙар ҡуйығыҙ. *Кем? Нимә?* һорауҙарына яуап биргән һүҙҙәрҙе айырып яҙығыҙ. Миҫалдарығыҙҙы өҫтәп яҙығыҙ.

Өлгө: Был нимә? Был мәктәп.

мәктәп, бесәй, эт, һин, апай, сәскә, өй, ауыл, инженер, олатай, ат, ашхана, тәрилкә, бүре, турғай, ҡәләм, икмәк, күгәрсен

19. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Автор аҡҡошҡа нимә тип өндәшә һәм нимәләр теләй? Һөйләгеҙ. Йылы яҡҡа китеүсе ҡоштарҙы һанап сығығыҙ. Ни өсөн шиғыр «Һау булығыҙ, аҡҡоштар!» тип атала?

Һау булығыҙ, аҡҡоштар!

Һау булығыҙ, аҡҡоштар —
Беҙҙең ҡанатлы дуҫтар!
Яҙға килегеҙ тағы,
Матур бит Урал яғы!

Күлдәр күп һеҙгә бында
Шат уйнарһығыҙ унда,
Сумырһығыҙ туйғансы,
Күңелегеҙ булғансы.

Һау булығыҙ, аҡҡоштар —
Беҙҙең ҡанатлы дуҫтар!
Яҙға килегеҙ тағы,
Матур бит Урал яғы!

(А. Игебаев)

шат — радостный
сумыу — нырять

Исемдең күплек ялғауы

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!		
Исем		
Последняя буква в корне (основе) слова	Аффиксы множественного числа	Примеры
а, ә, ы, е, о, ө, я	**-лар/-ләр**	ҡала**лар** — города кәмә**ләр** — лодки
л, м, н, ң, з, ж	**-дар/-дәр**	урам**дар** — улицы күл**дәр** — озёра
б, в, г, д, к, ҡ, п, с, ҫ, т, ф, х, һ, ц, ч, ш, щ	**-тар/-тәр**	таш**тар** — камни кәләш**тәр** — невесты
ҙ, й, р, у, ү, и, ю	**-ҙар/-ҙәр**	ҡаҙ**ҙар** — гуси һүҙ**ҙәр** — слова

20. Һүҙҙәрҙе дөрөҫ итеп уҡығыҙ. Һәр бер һүҙгә күплек ялғауҙары өҫтәп яҙығыҙ. Ҡалын һәм нәҙек һуҙынҡылы һүҙҙәрҙе айырып яҙығыҙ. Ялғауҙарҙың яҙылышын аңлатығыҙ.

әкиәт, әсәй, ишек, гараж, дәрес, дәфтәр, һүҙ, кеше, өҫтәл, урам, китап, күлдәк, урман, сәскә, йылға, ағас, алма

21. Кем күберәк һүҙҙәр уйлап яҙыр? Ағас исемдәрен күплектә яҙығыҙ. Бер-берегеҙҙе баһалағыҙ.

Кейем-һалым: ...
Өй йыһаздары: ...
Ҡоштар: ...
Хайуандар: ...
Йәшелсә: ...
Емеш-еләк: ...
Ағастар: ...

22. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Таныш булмаған һүҙҙәрҙе яҙып алып тәржемә итегеҙ.

Шағир

Йәйге матур көндәрҙең береһендә Мәскәү ҡалаһы буйлап китеп барам. Ҡапыл ямғыр яуырға тотондо. Яумай, ә ҡоя! Күктән ергә һыу ҡоя. Йәшеренергә урын эҙләп, кешеләр йүгерешә башланы. Бындай саҡтарҙа һәр кем иң элек үҙен генә ҡайғырта. Олораҡтар йүгерешә, тротуарҙа бәләкәй ҡыҙ бала ғына яңғыҙы тороп ҡалды. Ҡасаһы урыны, бөркәнер кейеме, һырыныр кешеһе юҡ.

Шул саҡ урамдағыларҙан берәү өҫтөндәге пинжәген систе лә баланы ураны, шунан күтәреп алды ла ышыҡҡа йүгерҙе. Үҙе лысма һыуға ҡойондо. Ышыҡта торғандарҙан берәү: «Һеҙ кем?» — тип һораны. «Шағир» — тип яуап бирҙе бөҙрә сәс.

— Ҡайҙанһығыҙ?

— Өфөнән!

Оҙаҡламай Өфөгә хат килеп төштө. Адресы бик ябай ине: «Город Уфа. Поэту». Өфөлә кем һуң шағир? Әлбиттә, Мостай Кәрим. Хат Мостай Кәримгә ине.

Хаттың авторы шағирға рәхмәт әйткән, **ошондай изге күңелле кешеләр күберәк булһа, беҙ икенсе төрлөрәк йәшәр инек,** тигән.

(Р. Солтангәрәевтән)

?

1. Ни өсөн текст «Шағир» тип атала?
2. Текста һүҙ барған шағир тураһында белгәндәрегеҙҙе һөйләгеҙ. Уның берәй шиғырын ятлап күрһәтегеҙ.
3. Ҡалын хәрефтәр менән бирелгән һөйләмдең мәғәнәһен аңлатығыҙ. Фекер алышығыҙ.

23. Һүрәттә нимәләр төшөрөлгән? Һүрәт буйынса һөйләмдәр уйлағыҙ.

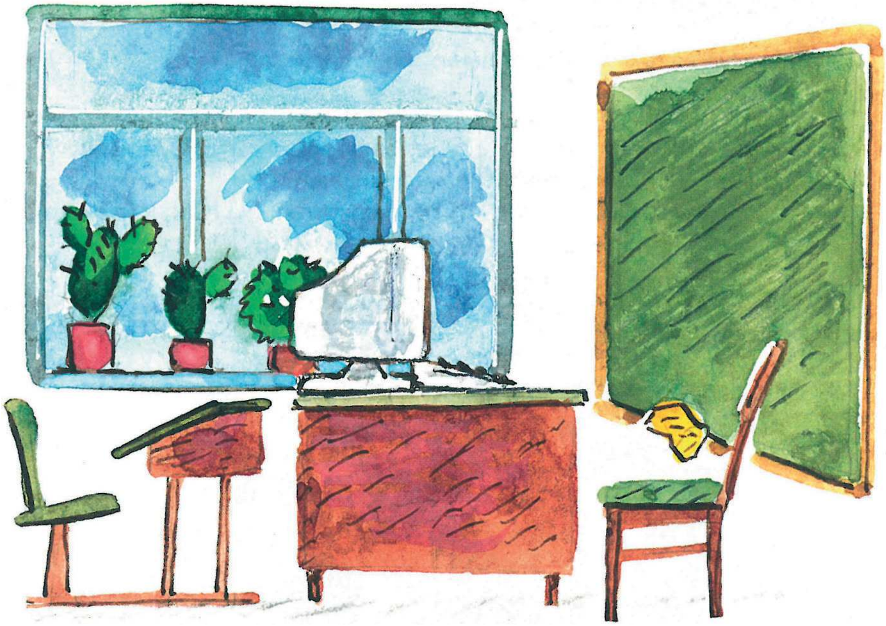

24. Тексты уҡығыҙ. Ни өсөн һүҙҙәр ҡалын хәрефтәр менән бирелгән? Аңлатығыҙ.

Беҙҙең мәктәптә компьютер класы бар. Дүрт компьютерҙы мәктәпкә нефть заводы бүләк итте. Бөгөн беҙҙә компьютер буйынса дәрес булды. **Сергей** менән **Салауат** компьютерҙы һәйбәт белә.

25. Компьютер тураһында бәхәс ойоштороғоҙ, үҙ фекерегеҙҙе яҡлағыҙ:

1) компьютерҙың зарарлы яҡтары;
2) компьютерҙың файҙалы яҡтары;
3) дөйөм һығымта.

26. Һүрәттәрҙә ниндәй һөнәр эйәләре төшерелгән?

Кем
- ауырыуҙарҙы дауалай?
- спектаклдә уйнай?
- балалар уҡыта?
- магазинда эшләй?
- хикәйәләр яҙа?
- йорттар төҙөй?
- самолёт йөрөтә?
- китаптар бирә?
- иген үҫтерә?

27. Һөйләмдәрҙе тәржемә итегеҙ һәм дәфтәрегеҙгә яҙығыҙ.

Это наш класс. В классе 15 учеников. Учитель рассказывает. Дети слушают учителя. Завтра праздник — День учителя. Мы готовим к празднику концерт.

?? **28.** Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ, уға ҡарата фекерегеҙҙе әйтегеҙ. Шиғырҙы ятлағыҙ.

Яҡшы!

Әсәй оҙата маҡтап,
Атай оҙата маҡтап, —
Беҙҙе ҡаршылай бөгөн,
Ҡаршылай яҡты мәктәп.

Беҙҙең мәктәптә яҡшы,
Иркен бүлмәләр яҡты.
Шундай матур мәктәптә
Уҡырға кәрәк яҡшы!

(С. Әлибаев)

Һөйләмдә һүҙҙәр тәртибе

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

В башкирском языке порядок слов в предложении таков: обычно в предложении сначала стоит группа подлежащего, затем группа сказуемого. Слова, обозначающие время и место, могут располагаться впереди этих групп, в начале предложения.

Одной из особенностей башкирского языка является то, что сказуемое завершает предложение. Например:

Ҡояш яҡтырта. — Солнце светит.

Әсәйем мине **ярата.** — Мама любит меня.

Сәлимә китап **уҡый.** — Салима читает книгу.

Беҙҙең класта егерме биш **уҡыусы уҡый.** — В нашем классе учатся двадцать пять учеников.

29. Һәр бер юлда бирелгән һүҙҙәр менән һөйләмдәр төҙөгөҙ. Һөйләм төҙөлөшөн аңлатығыҙ.

1. Йәшәй, ауылда, өләсәһе, Сашаның.
2. Дуҫтары, Сашаның, бар, ауылда.
3. Бик күңелле, дуҫтарҙың, йәйге, үтте, каникулдары.
4. Туҡталышта, был, төшәм, мин.
5. Поезд, киске, килеп етә, ун берҙә.

30. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. *Дуҫ, һаумыһығыҙ, уҡыусылар, мәктәп* һүҙҙәрен дүрт телдә әйтегеҙ һәм ул һүҙҙәр менән һөйләмдәр уйлап яҙығыҙ.

Уҡыусылар

Йөрөй беҙҙең мәктәпкә
Бик күп төрлө балалар.
Төрлө-төрлө телдәрҙә
Һөйләшә белә улар.

«Дуҫым» һүҙен дүрт телдә
Өйрәндем мин үҙем дә.
Әйтә беләм дүрт телдә
«Һаумыһығыҙ!» һүҙен дә.

(«Башҡортостан уҡытыусыһы» журналынан)

?

1. Һүрәттә ниндәй милләт кешеләрен күрәһегеҙ? Уларҙы нисек айырҙығыҙ?
2. Улар ниндәй телдә һөйләшә? Ә һеҙ ниндәй телдә һөйләшә беләһегеҙ?
3. Нисек уйлайһығыҙ, улар ҡайҙа (ил, республика) йәшәй?

31. Һәр һөйләмде айырып яҙығыҙ. Ҡалын хәрефтәр менән бирелгән һүҙҙәргә ниндәй һорауҙар ҡуйыр инегеҙ?

Беҙҙең **ауыл** бик матур ул һыу буйына ултырған ауыл янында **урман** бар урманда төрлө-төрлө **ағастар** үҫә **ҡоштар** һайрай.

32. Нөктәләр урынына **а** йә **ә**, **о** йә **ө** хәрефтәре ҡуйып яҙығыҙ.

изгелек яҡшылыҡ милләт ҡара алтын мәмерйә

h..у, h..умы, hүр..т, м..кт..п, г..л, ҡ..ро, к..лә, т..н, т..ç, б..л, ҡ..ра, к..ҙ, к..л, т..н, к..с, д..фт..р, т..н..фес, д..рес

?? **33.** Сентябрь айы тураhында белгәндәрегеҙҙе hөйләгеҙ. Ниндәй терәк hүҙҙәр ҡулланырhығыҙ? Уларҙы яҙып ҡуйығыҙ.

?

1. Сентябрь йылдың нисәнсе айы?
2. Ни өсөн сентябрь уҡыусылар өсөн иçтәлекле ай?
3. Сентябрҙә hауа торошо нисек?
4. Баҡса, кыр эштәре тураhында hөйләгеҙ.
5. Ҡоштар, йәнлектәр тураhында нимәләр әйтерhегеҙ?

ҮҘЕМ ТУРАҺЫНДА

1. Диалогты роллэп уҡығыҙ.

— Һаумыһығыҙ!

— Һаумыһығыҙ! Таныш булайыҡ. Минең исемем — Сәлимә. Ә һинең исемең кем?

— Минеке Лариса.

— Лариса, һин беҙҙең класҡа уҡырға килдеңме?

— Эйе, 5-се «А» класында уҡыусылар күп икән. Шуға мине 5-се «Б»-ға яҙҙылар.

— Ярай, бик яҡшы. Әйҙә, минең менән бер партала ултыр. Оксана икенсе мәктәпкә күсте. Беҙ уның менән бер партала ултыра инек. Мин хәҙер бер үҙем.

— Бик һәйбәт. Мин риза. Әлегә бында мин бер кемде лә белмәйем бит.

— Тиҙ танышырһың. Беҙҙең класта яҡшы уҡыусылар уҡый.

таныш булайыҡ — будем знакомы
шуға — поэтому
яҙҙылар — записали
минең менән — со мной
икенсе — другой; второй
күсте — перешла
әлегә — пока
бер үҙем — я один (одна)
бер кемде лә — никого
тиҙ танышырһың — быстро познакомишься

1. Класығыҙҙағы уҡыусылар тураһында һөйләгеҙ.
2. Үҙегеҙҙең класс кабинеты тураһында һөйләгеҙ.
3. Быйылғы уҡыу йылында үҙегеҙгә ниндәй маҡсаттар һәм пландар билдәләнегеҙ?

2.I. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Тексты уҡып сыҡҡандан һуң, мәктәбегеҙ тураһында һөйләгеҙ.

Минең мәктәбем

Мин Өфө ҡалаһының 3-сө мәктәбендә уҡыйым. Беҙҙең мәктәп өс ҡатлы, ҙур һәм яңы. Уны өс йыл элек төҙөнөләр.

Мәктәп янында спорт майҙаны бар. Унда физкультура дәрестәре үтә.

Беренсе ҡатта — ашхана, врач бүлмәһе, икенсе ҡатта — китапхана, ә һәр фән буйынса кабинеттар өсөнсө ҡатта урынлашҡан. Компьютер кабинеты ла бар.

Беҙҙең мәктәптә ике мең уҡыусы. Уҡыусылар беренсе сменала сәғәт һигеҙҙән бергә тиклем уҡый, икенсе сменала дәрестәр сәғәт икенән етегә тиклем бара.

2. II. Күрһәтелгән ваҡытта нимәләр эшләйһегеҙ? Һөйләгеҙ.

Сәғәт нисә? / Ваҡыт күпме? — Который час?/ Сколько времени?

3. Ҡулланыу өсөн бирелгән һүҙҙәр ярҙамында кемдең нимә эшләүе тураһында яҙығыҙ.

Шағир шиғыр ... .
Рәссам һүрәт ... .
Уҡытыусы балаларҙы ... .
Һатыусы тауар ... .
Игенсе иген ....
Умартасы бал ҡорттарын ... .

Ҡулланыу өсөн һүҙҙәр: уҡыта, һата, ҡарай, төшөрә, уҡый, үҫтерә.

1. Ҡылымдар аҫтына һыҙығыҙ.
2. Артабан үҙегеҙҙең миҫалдарығыҙҙы өҫтәп дауам итегеҙ.

4. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Төп фекерен билдәләгеҙ. Әсәй-атайығыҙ тураһында нимәләр әйтер инегеҙ? Һөйләгеҙ.

Матур менән көслө

Бер кем дә юҡтыр
Әсәйем ише:
Ул донъялағы
Иң матур кеше.

Бер кем дә юҡтыр
Атайым төҫлө —
Ул бик тә батыр,
Ул бик тә көслө.

(Ф. Рәхимғолова)

5. Яуаптарҙы тултырып яҙығыҙ.

Нимәләр оса? Самолёт, ..., ..., ...
Нимәләр йөрөй? Машина, ..., ..., ...
Кемдәр эшләй? Атай, ..., ..., ..., ...
Кемдәр уҡый? Уҡыусылар, ...

Исемдәрҙең килеш менән үҙгәреше

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!			
Килештәр	Килеш һорауҙары	Миҫалдар	
		берлектә	күплектә
Төп килеш	кем? кемдәр? нимә? нимәләр?	уҡыусы китап	уҡыусылар китаптар
Эйәлек килеш	кемдең? нимәнең?	уҡыусының китаптың	уҡыусыларҙың китаптарҙың
Төбәү килеш	кемгә? нимәгә?	уҡыусыға китапҡа	уҡыусыларға китаптарға
Төшөм килеш	кемде? нимәне?	уҡыусыны китапты	уҡыусыларҙы китаптарҙы
Урын-ваҡыт килеш	кемдә? нимәлә?	уҡыусыла китапта	уҡыусыларҙа китаптарҙа
Сығанаҡ килеш	кемдән? нимәнән?	уҡыусынан китаптан	уҡыусыларҙан китаптарҙан

6. Тәҡдим ителгән һүҙҙәрҙе төбәү килешкә ҡуйып, ике һөйләм уйлап яҙығыҙ. Һөйләмдәрҙән бәләкәй генә текст төҙөгөҙ. Тексҡа исем бирегеҙ.

мәктәп, уҡытыусы, мин, китап, интерактив таҡта, **электрон почта**, дуҫ, хәреф, дәфтәр, **магазин**, китапхана, **текст**, бүлмә, **компьютер**

1. Ни өсөн ҡайһы бер һүҙҙәр ҡалын хәреф менән бирелгән? Аңлатығыҙ.
2. Бер һүҙҙе килеш менән үҙгәртегеҙ.

7. Һүҙҙәрҙе уҡығыҙ һәм тәржемә итегеҙ. Уларҙы төшөм килештә ҡуйығыҙ. Ике һүҙ менән һөйләмдәр уйлап, дәфтәрегеҙгә яҙығыҙ.

гимназия	ҡала
ҡунаҡ	район
эш	больница
мәктәп	аптека
спорт залы	осрашыу
бассейн	йыйылыш

8. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Нөктәләр урынына *юл* һүҙен тейешле килештә ҡуйып яҙығыҙ. Текст буйынса бер-берегеҙгә һорауҙар бирегеҙ. Юлда нисек йөрөргә кәрәк? Тексты ҡулланып, шул турала һөйләгеҙ.

Юлда һаҡ бул!

Ауылда йәшәһәң дә, ҡалала йәшәһәң дә һин ... ҡағиҙәләрен белергә тейеш. ... аша тейешле урында ғына сығырға кәрәк. Сығыр алдынан иң тәүҙә һулға, унан уңға ҡара. Машина юҡлығына ышанғас ҡына, ... аша сыҡ. Светофор булған урында ут янғанын көтөп торорға кәрәк. Һары ут янғанда ашыҡма, машинаның ҡапыл килеп сығыуы ихтимал. ... башта атай-әсәйең менән сығырға өйрән, шунан һуң ғына үҙ аллы йөрөргә була. ... ҡағиҙәләрен иҫеңдә тот!

9. «Был кемдең журналы?» тигән һорауға дөрөҫ итеп яуап бирегеҙ.

Был — атай / Андрей / Кәрим / Олег — журналы.

10. Һүрәттәрҙе ҡулланып, һөйләмдәр төҙөп яҙығыҙ.

был **мин**

минең атайым

минең әсәйем

уларҙың өлкән улы
миңә ағай

уларҙың өлкән ҡыҙы
миңә апай

уларҙың кесе улы
миңә ҡусты

уларҙың кесе ҡыҙы
миңә һеңле

11. Тексты тәржемә итегеҙ.

Осенью

Бледнеют осенние краски леса. Угасают красные и оранжевые цвета. Это расстаются со своими одеждами осины, клёны, рябины. Берёзы не спешат скинуть золото листвы с белых плеч. Ещё более стойко переносит набеги северного ветра ольха. Даже цвета листвы менять не хочет и упрямо зеленеет среди других деревьев.

Можно собрать богатый гербарий осенних листьев. Для этого не нужно ломать ветки или срывать листья с живых кустов. Материал лежит под ногами.

(В. Гудков)

осина — уҫаҡ
клён — саған
рябина — миләш
набег — һөжүм итеү

1. Ағастар тураһында нимәләр әйтелә?
2. Яҙылғандарға өҫтәп нимәләр әйтерһегеҙ?
3. Гербарийҙы нисек эшләргә мөмкин?

12. Йәйәләрҙе асып, нөктәләр урынына тейешле һүҙҙәр өҫтәп, һөйләмдәрҙе күсереп яҙығыҙ.

(Мин) ғаиләлә өсөнсө ... . (Мин) ..., ... бар. Әсәйемдең һеңлеһе (мин) ... була. Әсәйемдең әсәһе (мин) ... була. Әсәйемдең атаһына (беҙ) ... тип әйтәбеҙ. Апайымдың ире (мин) ... була. (Мин)... Өфөлә йәшәй. (Ул) ... киләләр. ... (улар) яратам.

Ҡулланыу өсөн һүҙҙәр: беҙгә, бала, ҡусты, һеңле, еҙнә, олатай, өләсәй, апай, ағайым, мин.

13. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Һәр бер килешкә тап килгән исемдәрҙе айырып яҙығыҙ.

Беҙҙең ғаилә

Минең атайым, әсәйем, өләсәйем, олатайым, ағайым, ике ҡустым бар. Беҙ бергә йәшәйбеҙ. Минең исемем — Сәлимә, фамилиям Кинйәғолова. Миңә ун бер йәш. Мин бишенсе класта уҡыйым.

Атайым врач. Ул ғәҙел, талапсан, иғтибарлы, көслө кеше. Беҙҙе бик һәйбәт ҡарай, эшен ярата. Уны эшендә хөрмәт итәләр.

Әсәйемдең исеме Светлана. Ул музыка белгесе, колледжда уҡыта.

Ағайым артист, сатира театрында эшләй. Ул бик матур йырлай, ҡурайҙа уйнай.

Бер ҡустым беренсе класта уҡый, ә икенсеһе балалар баҡсаһына йөрөй.

Олатайым менән өләсәйем пенсионерҙар. Улар Өфө ҡалаһында йәшәй. Мин уларға барып йөрөйөм, ярҙам итәм. Магазиндан, аптеканан кәрәк нәмәләрҙе һатып алып ҡайтам.

Беҙ бик татыу йәшәйбеҙ. Мин ғаиләбеҙҙе бик яратам.

1. Сәлимәнең ғаиләһе тураһында һөйләгеҙ.
2. Сәлимә ниндәй эштәр башҡара?
3. Сәлимәнең ғаиләһенән айырмалы рәүештә, һеҙ үҙегеҙҙең ғаиләгеҙ тураһында нимәләр һөйләр инегеҙ?

14. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Күсереп яҙығыҙ.

Минең ҡустыларым

Минең бәләкәй ҡустымдың
Исемдәре Гәлинур.
Гәлинурҙан ҙуры ла бар,
Уныһы инде Айнур.

Айнур ҡустым Гәлинурҙы
Сәңгелдәктә бәүетә:
«Тиҙерәк ҙурай, уҡырға
Өйрәтәм», — тиеп әйтә.

(Р. Исҡужина)

сәңгелдәк — колыбель
бәүетә — качает
өйрәтеү — учить

15. Мәҡәлдәрҙе уҡығыҙ. Мәғәнәләрен аңлатығыҙ. Бер мәҡәл өҫтәп яҙығыҙ.

1. Ата менән әсә — алтын ҡанат.
2. Атанан күргән — уҡ юнған, әсәнән күргән — тун бескән.

16. *Б* хәрефе менән башланған өс хәрефле һүҙҙе кем күберәк уйлап яҙа алыр?

17. Һөйләмдәрҙе уҡығыҙ. Улар дөрөҫ яҙылғанмы? Төҙәтмәләр индереп, дәфтәрегеҙгә күсереп яҙығыҙ. Ни өсөн һүҙҙәр үҙгәрә? Аңлатығыҙ.

Әлиә китап партаға ҡуйҙы.
Мин өй ултырам.
Апай сәскә бүләк итте.
Әсәй бәлеш өҫтәл ҡуйҙы.
Ағай менән кино барҙыҡ.
Апай театр китте.

18. Тәҡдим ителгән һүрәттәр ярҙамында һөйләмдәр уйлап яҙығыҙ.

19. Һөйләмдәрҙе уҡығыҙ. Ниндәй үҙгәреш күҙәтәһегеҙ? Аңлатығыҙ.

Рима **китеп бара.**
Рима **мәктәпкә** китеп бара.
Рима мәктәпкә **дуҫы менән** китеп бара.
Рима мәктәпкә дуҫы менән **бергәләп** китеп бара.

20. Тексты тәржемә итегеҙ.

Наша семья

В нашей семье четыре человека — папа, мама, брат и я. Мама — учительница. Она любит читать, печь пироги, кататься на горных лыжах и гулять по лесу.

Мой папа — пилот, командир самолёта. Ему нравится ездить на мотоцикле. В последнее время он увлёкся компьютером. Рядом с папой сидит мой братик Ильшат. Он с удовольствием смотрит мультфильмы. А ещё он любит рисовать, висеть на турнике. Ему пять лет.

Я учусь в пятом классе. В свободное от уроков время придумываю и рисую одежду для кукол.

(А. Хәбибуллина)

?

1. Тексты йөкмәткеһен башҡорт телендә һөйләгеҙ.
2. Һеҙгә таныш булмаған һүҙҙәрҙе дәфтәрегеҙгә яҙығыҙ, тәржемә итегеҙ. Ул һүҙҙәр менән һөйләмдәр уйлағыҙ.
3. Текст буйынса бер-берегеҙгә һорауҙар әҙерләгеҙ, үҙегеҙгә баһа ҡуйығыҙ.

мин риза
юл аша
уҫаҡ
фатир
кәштә

21. Тексты уҡығыҙ. Фатирҙа нисә кеше йәшәгәнлеген һәм унда нимәләр булыуы тураһында һөйләгеҙ. Текска нигеҙләнеп фатирығыҙ тураһында һөйләгеҙ.

Яңы фатир

Мин әсәйем, атайым, ағайым, апайым, ҡустым менән йәшәйем. Беҙ яңы фатирға күстек. Ул дүрт бүлмәле, ҙур һәм матур.

Бына был — ҡунаҡ бүлмәһе. Ә был яҡта, иркен бүлмәлә, апайым менән мин йәшәйем.

Миңә бүлмәбеҙ бик оҡшай. Ул яҡты һәм матур. Унда ике карауат, кейем шкафы, ике өҫтәл бар. Беҙҙең бүлмәлә телевизор юҡ. Телевизорҙы ҡунаҡ бүлмәһенә генә ҡуйҙыҡ.

Беҙ тәҙрә төбөндә гөлдәр үҫтерәбеҙ. Улар матур сәскә ата.

Әсәйем менән атайым беҙгә компьютер бүләк итте.

үҫтер/ергә — выращивать
сәскә ата — цветёт

22. «Минең ғаиләм» темаһына проект эше ҡороғоҙ.

23. [с] — [ҫ], [з] — [ҙ] өндәре булған һүҙҙәрҙе дөрөҫ итеп уҡығыҙ. Һүҙҙәрҙе урын-ваҡыт килештә ҡуйып яҙығыҙ, *магазин, дуҫ* һүҙҙәре менән һөйләм уйлағыҙ.

сәғәт, бесәй, магазин, Гүзәл, дуҫ, өҫтәл, ҡаҙҙар, һандуғас, Зифа, ҡыҙ, самауыр

Яңғыҙлыҡ һәм уртаҡлыҡ исемдәр

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

Существительные делятся на:

1) **имена собственные** (яңғыҙлыҡ исемдәр): Өфө, Нефтекама, Урал тауы, Сәлимә, Алина, Андрей, Ағиҙел, Ҡариҙел;

2) **имена нарицательные** (уртаҡлыҡ исемдәр): өҫтәл, ҡала, ауыл, китап, урман, ҡалаҡ, тәҙрә, өй.

К именам собственным относятся имена, фамилии людей и псевдонимы: Айһылыу, Рәшитова, Азамат, Пётр, Олег, Варвара.

24. Һүҙҙәрҙе дөрөҫ итеп уҡығыҙ.

Урал, Сәрмәсән, Ағиҙел, Стәрле, Бөрө, Дим, Ирәндек, Йылайыр, Һаҡмар, Инйәр, Танып, Ашҡаҙар, Ҡармасан, Белорет, Торатау, Еҙем, Салауат, Янғантау, Йүрүҙән, Ирәмәл, Өфө, Әй, Ҡаратау

Т

1. Һүҙҙәрҙе төркөмләп яҙығыҙ:
   1) ҡала исемдәре;
   2) йылға исемдәре;
   3) тау исемдәре.
2. Башҡортостан картаһын ҡулланып атамаларҙы өҫтәп яҙығыҙ.
3. Ҡайһы төркөм яҡшыраҡ эшләне? Баһалағыҙ.

25.I. Һүрәткә ҡарап, өлгө буйынса һөйләмдәр төҙөп яҙығыҙ.

Ө л г ө: — Китап **өҫтәлдә** ятамы?
— Эйе, китап **өҫтәлдә** ята.

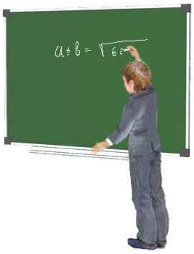

25.II. *Эсендә, артында, өҫтөндә, эргәһендә, аҫтында, алдында* һүҙҙәрен ҡулланып, һүрәттәр ярҙамында һөйләмдәр төҙөгөҙ.

26. Тексты дөрөҫ итеп уҡығыҙ. Ҡалын хәрефтәр менән яҙылған һүҙҙәрҙең ниндәй килештә тороуын билдәләгеҙ.

Айрат һүрәт төшөрөргә ярата. Әсәһе уға төрлө **ҡәләмдәр**, атаһы **буяуҙар** бүләк итте. **Дәфтәрҙәрҙе** һәм альбомды магазиндан өсәүләп барып алдылар. **Дәфтәрҙәргә** ул бөтә **һүрәттәрҙе** төшөрә, ә **альбомға** иң матурҙарын ғына күсереп эшләй.

(Г. Юнысова)

27. Һорауға яуап бирегеҙ. Ҡылым тураһында белгәндәрегеҙҙе иҫегеҙгә төшөрөгөҙ.

Уҡыусылар нимә эшләй?

28. Тәҡдим ителгән һүҙҙәрҙе ҡулланып, һүрәттәр ярҙамында текст уйлағыҙ һәм уға исем бирегеҙ.

Ҡулланыу өсөн һүҙҙәр:

янында, эргәһендә — около
стена буйында — вдоль стены
тәҙрә янында — около окна
стенала — на стене

тора — стоит
мөйөштә — в углу
бүлмә — комната
уртала — в середине

!! **29.** Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Башҡортостандағы йылғаларҙы хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ, уларҙың атамаларын һәм оҙонлоғон яҙып алығыҙ. Тексттың төп фекерен белдергән һөйләмде күсереп яҙығыҙ, хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ. 3-сө абзацты дауам итегеҙ.

Башҡортостан йылғалары

Башҡортостанда алты йөҙгә яҡын ҙур һәм бәләкәй йылға бар. Шуларҙың иң оҙоно Ағиҙел йылғаһы. Уның оҙонлоғо 1420 саҡрым. Уны Башҡортостандың йәшәү тамыры тиһәң дә була. Ул тыуған еребеҙҙең көньяҡ-көнсығышынан башлап, бөтә тәбиғәтебеҙҙе туҡландырып, төньяҡ-көнбайышта Кама йылғаһына барып ҡоя. Ағиҙелдән һуң Ҡариҙел йылғаһы килә. Йылғаның оҙонлоғо 918 саҡрым. Оҙон йылғалар — Һаҡмар — 760, Дим — 556, Әй — 549 саҡрымға етә. Уларҙан ҡала Йүрүҙән, Инйәр, Таналыҡ, Сөн йылғалары. Мул һыулы йылғалар исемлегенә тағы ла Оло Эйек, Ыҡ, Ашҡаҙар, Таштуғай, Еҙем, Ырғыҙ, Сөм, Ҡармасан, Сәрмәсән инә.

Әммә тулы һыулы, ҙур-ҙур йылғалар һуңғы йылдарҙа бер аҙ һайыҡты. Урмандарҙы ҡырҡыу, йәшеллектең кәмеүе быға ҙур йоғонто яһай. Шуға күрә тәбиғәтте һаҡлау: ағастар ултыртыу, йәшеллекте һаҡлау — беҙҙең төп бурысыбыҙ.

Беҙҙең районда (ауыл эргәһендә) билдәле матур йылға (күл) бар. Ул йылғаның (күлдең) атамаһы...

30. Нөктәләр урынына тейешле килеш ялғауҙары ҡуйып яҙығыҙ.

Ағастар... япраҡтары һарғая. Яҙ йылғалар... боҙ китә. Китаптар... матур һүрәттәре күп. Уҡыусылар... тәртибе яҡшы. Урман... төрлө-төрлө күбәләктәр оса. Кешеләр... изге теләктәрен белдем.

Ҡылым тураһында төшөнсә

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

Глагол (ҡылым) обозначает действие или состояние предметов, явлений и отвечает на вопросы **нимә (ни) эшләргә?** — что делать? что сделать? **ни эшләйҙәр?** — что делают? что сделают? **нимә эшләне?** — что делал? что сделал? и т. д. Дима **һүрәт төшөрә.** — Дима рисует.

31. Тексты уҡығыҙ. Текста уҡыусының көн режимының ҡайһы ваҡыты тураһында яҙылған? Һеҙ дәрестән һуң ваҡытығыҙҙы нисек үҙгәрыуығыҙ тураһында яҙығыҙ. Ҡылымдарҙы дөрөҫ ҡулланығыҙ.

Минең көн режимым

Мин сәғәт етелә торам. 10—15 минут гимнастика яһайым, урынымды йыйыштырам. Йыуынам, ашайым да мәктәпкә китәм. Мәктәп яҡын, юл аша. Дәрестәр туғыҙынсы яртыла башлана.

юл аша — через дорогу

32. Һүрәттәр ярҙамында ҡылымдар ҡулланып, бәйләнешле текст уйлап яҙығыҙ. Текстҡа исем бирегеҙ.

һөйләй, йырлай, ҡатнаша, уҡый, аңлата, тыңлай, өйрәтә

33. Һорауҙарға дөрөҫ итеп яуап бирегеҙ.

1. Мин өйҙән сыҡтым. Ҡайҙа барҙым?
2. Ул ултырғыстан торҙо. Һуңынан нимә эшләне?
3. Дуҫымдан китап алдым. Ниндәй китап алдым?
4. Китаптан уҡып белдем. Нимә уҡып белдем?
5. Андрей Ҡазандан килде. Ни өсөн килде?
6. Маруся Төмәндән килде. Ул ҡайҙа килде?

Сифат

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

Имя прилагательное (сифат) обозначает признак предмета и отвечает на вопрос **ниндәй?** — какой? **Аҡ** сәскә (ниндәй сәскә?). — Белый цветок.

В предложении прилагательные бывают определениями (аныҡлаусы). Например: Улар **яңы** йорт (ниндәй йорт?) һалдылар.

34. Уҡығыҙ. Йөкмәткеһенә тап килмәгән һөйләмде табығыҙ. Ни өсөн ҡайһы бер һүҙҙәр ҡалын хәрефтәр менән бирелгән? Аңлатығыҙ.

Беҙ сәнғәт күргәҙмәһенә барҙыҡ. Унда Башҡортостан рәссамдарының **матур-матур** картиналары ҡуйылғайны. Экскурсовод беҙгә күп кенә **ҡыҙыҡлы** мәғлүмәттәр һөйләне. Ул айырым рәссамдарҙың ижады менән дә таныштырҙы. Мин эҙләгән китап магазинда юҡ ине.

күргәҙмә — выставка
мәғлүмәттәр — сведения

35. Сифаттар ҡулланып, кластағы бер уҡыусының йөҙөн, характерын тасуирлағыҙ.

36. Әкиәтте уҡығыҙ. Йөкмәткеһен һөйләгеҙ. Сифат булған һөйләмдәрҙе күсереп яҙығыҙ. Үҙегеҙ белгән бер башҡорт халыҡ әкиәтен һөйләгеҙ.

Сыбар тауыҡ

Борон-борон заманда бер әбей менән бабай йәшәгән, ти. Уларҙың сыбар тауыҡтары булған. Бер мәл тауыҡ

йомортҡа һалған. Тик ябай йомортҡа түгел, алтын йомортҡа булған. Бабай йомортҡаны эй ярған, эй ярған, яра алмаған. Әбей ҙә ярып ҡараған. Ул да йомортҡаны яра алмаған. Бер сысҡан үтеп бара икән. Ул ҡойроғо менән йомортҡаға тейгән. Йомортҡа иҙәнгә төшөп киткән дә, ярылған да ҡуйған. Бабай илай, ти, әбей илай, ти. Сыбар тауыҡ ҡыт-ҡылдап уларҙы йыуата икән:

— Ҡыт-ҡыт-ҡытаҡ, илама, бабай! Ҡыт-ҡыт-ҡытаҡ, илама, әбей!... Мин һеҙгә алтын түгел, ә ябай йомортҡа һалырмын. Ҡыт-ҡыт-ҡытаҡ!

(Рус халыҡ әкиәтенән)

Алмаш: зат алмаштары

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

Зат алмаштары — Личные местоимения

мин — я	**һин** — ты	**ул** — он (она, оно)
беҙ — мы	**һеҙ** — вы	**улар** — они

37. Һөйләмдәрҙе уҡығыҙ. Был һөйләмдәрҙә нимәләргә иғтибар итерһегеҙ? Һығымта эшләгеҙ.

Әсәйем иртә тора. Әсәйем күп эштәр белә. Әсәйем тегә, бәйләй, ашарға бешерә. Әсәйем — уҡытыусы. Әсәйем балаларҙы уҡырға, яҙырға өйрәтә. Әсәйем — бик һәйбәт кеше.

38. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Яҙылғандарға өҫтәп, нимәләр әйтер инегеҙ? Фекер алышығыҙ.

Кем тегә матур күлдәктәр,
Кем яһай аҫыл биҙәктәр,
Кем тәмле аштар бешерә,
Гел һине иҫкә төшөрә?

Ҡайҙа барһаң, күҙ алдыңда,
Һәр саҡ күңелеңдә йәшәй,
Ул беҙгә иң яҡын кеше,
Ул, белһәгеҙ, беҙҙең әсәй!

(Ф. Рәхимғолова)

39. Диалогты тултырып яҙығыҙ. «Көҙгө урманда» темаһы буйынса диалог төҙөгөҙ.

— Әлиә, һин кемде көтәһең?
— ...

— Ул да ошо мәктәптә уҡыймы?
— ...
— Икәүләп ҡайтаһығыҙмы?
— ...
— Мәктәптән транспорт менәнме әллә йәйәү ҡайтаһығыҙмы?
— ...

Зат алмаштарының килеш менән үҙгәреше

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!						
Килештәр	**Алмаштар**					
	Берлек			**Күплек**		
Төп	**мин** — я	**һин** — ты	**ул** — он	**беҙ** — мы	**һеҙ** — вы	**улар** — они
Эйәлек	**минең** — у меня, мой, моя, моё, мои	**һинең** — у тебя, твой, твоя, твоё, твои	**уның** — у него, у неё, его, её	**беҙҙең** — у нас, наш, наша, наше, наши	**һеҙҙең** — у вас, ваш, ваша, ваше, ваши	**уларҙың** — у них, их
Төбәү	**миңә** — мне	**һиңә** — тебе	**уға** — ему, ей	**беҙгә** — нам	**һеҙгә** — вам	**уларға** — им
Төшөм	**мине** — меня	**һине** — тебя	**уны** — его, её	**беҙҙе** — нас	**һеҙҙе** — вас	**уларҙы** — их
Урын-ваҡыт	**миндә** — у меня, во мне, на мне	**һиндә** — у тебя, в тебе, на тебе	**унда** — у него, у неё, в нём, в ней, на нём, на ней	**беҙҙә** — у нас, в нас, на нас	**һеҙҙә** — у вас, в вас, на вас	**уларҙа** — у них, в них, на них
Сығанаҡ	**минән** — меня, от меня, из меня, с меня	**һинән** — тебя, от тебя, из тебя, с тебя	**унан** — его, её, от него, от неё, из него, с неё, с него, с неё	**беҙҙән** — нас, от нас, из нас, с нас	**һеҙҙән** — вас, от вас, из вас, с вас	**уларҙан** — их, от них, из них, с них

40. Нөктәләр урынына тейешле алмаштар ҡуйып яҙығыҙ.

Өлгө: ... ҡайҙа барҙым? Мин магазинға барҙым.

... ҡайҙа барҙың? ... мәктәпкә бар... .
... ҡайҙа барҙы? ... еләккә бар... .
... ҡайҙа барҙыҡ? ... баҙарға бар... .
... ҡайҙа барҙығыҙ? ... театрға бар... .
... ҡайҙа барҙылар? ... ҡунаҡҡа бар... .

!! Т **41.** «Минең ял көнөм» тигән тема буйынса төркөмдәр менән эшләгеҙ:

1) диалог ҡороғоҙ;
2) текст яҙығыҙ;
3) тема буйынса һүҙҙәр яҙығыҙ.

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

к, ҡ, п тартынҡыларының сиратлашыуы — чередование согласных **к, ҡ, п**

Если слово оканчивается на **-к, -ҡ, -п,** то перед аффиксами на гласные (**-ым, -ем** и др.) происходит превращение **к** в **г, ҡ** в **ғ, п** в **б.**

Например:
күлдә**к** — минең күлдә**г**ем — моё платье
кола**ҡ** — минең кола**ғ**ым — моё ухо
ту**п** — минең ту**б**ым — мой мяч
бүлә**к** — минең бүлә**г**ем — мой подарок
тара**ҡ** — минең тара**ғ**ым — моя расчёска
яуа**п** — минең яуа**б**ым — мой ответ

42. Иғтибар менән уҡығыҙ. Һығымта эшләгеҙ.

[клуп]	[флак]	[герп]
[клубы]	[флагы]	[гербы]
клуб	флаг	герб

43. Мәғәнәләре менән тап килгән һүҙбәйләнештәрҙе дөрөҫ итеп яҙығыҙ. Һығымта эшләгеҙ.

моя книга
мой учебник
моя школа
моё ухо
моя ложка

минең — дәреслек, мәктәп, ҡолаҡ, китап, ҡалаҡ

44. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Сиратлашып килгән тартынҡыларҙы табығыҙ. Уларҙы күҙәтегеҙ. Ҡалын хәрефтәр менән бирелгән строфаны аңлатығыҙ.

Башҡортостан флагы

Башҡортостан флагында —
Иң яратҡан төҫтәрем:
Күм-күк күгем, ап-аҡ һыуым,
Йәм-йәшел ер өҫтәрем.
Ете ырыу — ете суғы
Алтын башлы ҡурайҙың.
Елберләгән флагымда
Йөҙө балҡый Уралдың.

(Й. Солтанов)

?
1. Сиратлашып килгән тартынҡыларға миҫалдар уйлағыҙ.
2. Башҡортостан флагында ниндәй төҫтәр бар? Улар нимә аңлата?
3. Улар нисек урынлашҡан? Флаг һүрәтен төшөрөгөҙ.

!! **45.** Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Текстан һүрәттәргә тап килгән һөйләмдәрҙе күсереп яҙығыҙ. Һеҙҙең көнөгөҙ нисек үтә? Һөйләгеҙ.

Артурҙың бер көнө

Артур һәр көн йоҡонан сәғәт етелә тора. Ул урынын йыя, гимнастика яһай һәм йыуына. Артур сәғәт һигеҙҙә иртәнге аш ашай. Ул ит менән картуф ярата, сәйҙе шәкәрләп эсә.

Артур мәктәпкә трамвай менән бара. Уның дуҫы бар. Уның исеме Серёжа. Ул мәктәпкә автобус менән бара.

Артур мәктәптән сәғәт икелә ҡайта. Көндөҙгө ашты ашай ҙа спорт секцияһына китә. Кис дәрестәрен әҙерләй.

спорт секцияһы — спортивная секция

46. Ребустарҙы сисегеҙ. Ребус төҙөп ҡарағыҙ.

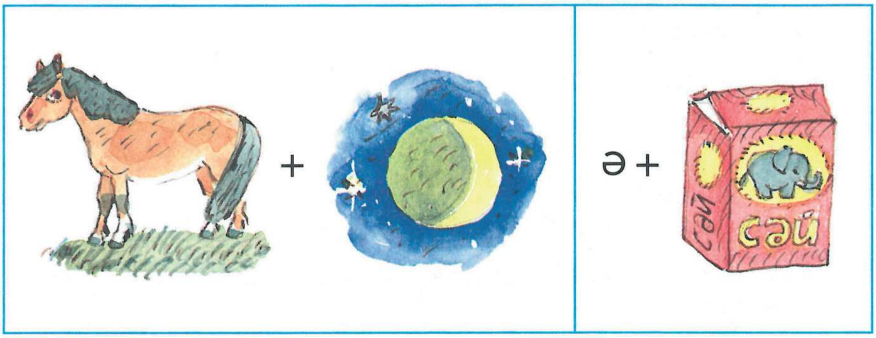

47. Һөйләмдәрҙе дөрөҫ интонация менән уҡығыҙ. Диалогта ниндәй һүҙҙәргә иғтибар иттегеҙ? Һығымта эшләгеҙ.

Олег: Һаумы, Кәрим.
Кәрим: Һаумы, Олег.
Олег: Һин кисә ҡайҙа булдың?
Кәрим: Кисә кинотеатрға барҙым.
Олег: Ә-ә, унда һәйбәт кинофильм бара, тиҙәр ине.
Кәрим: Эйе, беҙ һәйбәт кинофильм ҡараныҡ.
Олег: Кем менән?
Кәрим: Бик белгең киләме? *(Үҙе көлә.)* Әйтәм. Роберт менән.
Олег: Роберт — һәйбәт малай. Ул миңә оҡшай.
Кәрим: Мин беләм. Олег, әйҙә, магазинға барайыҡ әле.
Олег: Нимә кәрәк?
Кәрим: Ҙу-у-р аҡ ҡағыҙ кәрәк.
Олег: Аҡ ҡағыҙ? Нимәгә кәрәк?
Кәрим: Сер итеп әйтәм. Шул ҡағыҙға мин схема эшләйем. Ул ғаилә шәжәрәһенең схемаһы була. Тыуған көнөмдә класташтарымды беҙҙең ғаилә тарихы — шәжәрә менән таныштырам. Шуға миңә аҡ ҡағыҙ, фломастерҙар кәрәк.
Олег: О-о, ниндәй ҡыҙыҡ. Мин һиңә исемдәрҙе яҙырға ярҙам итермен, йәме.
Кәрим: Ярай, әйҙә киттек.

шәжәрә — шежере, родословная

Эйәлек алмаштары

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

Эйәлек алмаштары — Притяжательные местоимения

минең — мой, моя, моё, мои, у меня
һинең — твой, твоя, твоё, твои, у тебя
уның — его, её, у него, у неё
беҙҙең — наш, наша, наше, наши, у нас
һеҙҙең — ваш, ваша, ваше, ваши, у вас
уларҙың — их, у них

48. Һөйләмдәр төҙөгөҙ. Һөйләм төҙөлөшө буйынса нимәләр әйтерһегеҙ?

Өлгө: Минең әсәйем уҡытыусы булып эшләй.

Минең	апай...	инженер	булып эшләй
	атай...	менеджер	булып эшләмәй
	уҡыусы...	директор	
	ул...	һатыусы	
	ҡыҙ...	судья	
	килен...	табип	
	күрше...	секретарь	

49. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Унда ҡуйылған һорауға текст ярҙамында яуап бирегеҙ.

Башҡа халыҡтар шәжәрә яҙғанмы?

Башҡа халыҡтар ҙа шәжәрә яҙған. Тик төрлөсә аталған ул һәм төрлөсә алып барылған. Мәҫәлән, рус халҡы летопись тип аталған яҙма алып барған. Башҡорт телендә йылъяҙма була. Уны Нестор тигән бер монах башлап ебәргән. Ундай яҙмалар I меңенсе йылдарҙа теркәлә башлаған.

XV быуат аҙағында берҙәм Рус дәүләте барлыҡҡа килгәс, бер генә йылъяҙма алып барыла башлай. Ул инде дәүләт кимәлендәге эш һанала. Ә хәҙер тарих тигән фән бар. Архив йыйыла. Унда илдәге, кешелек донъяһындағы бар нәмә теркәлә бара. Тик ғаилә тарихы ғына теркәлмәй. Ул һәр ғаиләнең үҙендә алып барылырға һәм һаҡланырға тейеш.

(И. Бураҡаев, М. Бураҡаева, М. Юлмөхәмәтов)

50. Һеҙ — репортёр. Бер уҡыусыға һорауҙар бирегеҙ. Уның исеме нисек? Нисә йәш? Мәктәптә уға оҡшаймы? Уҡырға яратамы? Башҡорт алфавитын беләме? Башҡорт телендә аралаша беләме? Нисек аралаша? (Һорауҙар ярҙамында тикшерегеҙ.) Уҡытыусыһы кем? Әңгәмәгеҙҙе дәфтәрегеҙгә яҙығыҙ.

51. Мәҡәлдәрҙе уҡығыҙ. Мәғәнәләрен аңлатығыҙ. Ҡалын хәрефтәр менән яҙылған мәҡәлдәрҙең рус телендәге варианттарын яҙығыҙ.

Үҙеңде үҙең маҡтама, һине кеше маҡтаһын.
Бер яҡшы эш мең яҡшы һүҙҙән артыҡ.

Аҙ һөйлә, күп эшлә.
Уҡыу — белем шишмәһе.
Белемле кеше юғалмаҫ.
Тимерҙе ҡыҙыуында һуҡ.

бурыс
йәшеллек
йәйәү
шишмә
йылъяҙма
шәжәрә

52. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Текста бирелгән һорауҙарға нисек яуап бирерһегеҙ? Бер-берегеҙҙең фекерен тыңлағыҙ. Һығымта эшләгеҙ.

Ағас, сәскә, тупраҡ, ҡояш...

Нимә ул тәбиғәт? Күҙеңде йом. Һиңә төрлө предметтарҙың атамаһын әйтәләр: ағас, сәскә, тупраҡ, ҡояш, ай, ҡош, күбәләк, йылға, тау, урман ... . Һин уларҙы күрмәйһең, әммә уларҙың образы һинең күҙ алдыңа килә. Бына был тәбиғәт була.

Тәбиғәт тураһында һин әлегә күп һөйләй алмайһың, сөнки уның тураһында һинең белемең әҙ. Мәҫәлән, ни өсөн йәшен йәшнәй, ҡар яуа; ҡояш иртәнсәк ҡалҡа, ә кис байый? Йылғалар, хайуандар, үҫемлектәр, йондоҙҙар, һауа торошо тураһында нимә беләһең?

Тәбиғәттең серҙәре күп. Тик ул серен тырыш, ныҡыш, изге һәм бик белергә теләгән кешегә генә аса.

Тәбиғәтте ярат, өйрән һәм һин күп нәмә белерһең.

Беҙ тәбиғәтһеҙ йәшәй алмайбыҙ.

Тәбиғәтте һаҡларға кәрәк.

уның тураһында — про неё
күҙ алдыңа килә — представляются перед глазами
әммә, тик — но
йәшен йәшнәй — молния сверкает
ҡояш ҡалҡа — солнце всходит
ҡояш байый — солнце заходит
һауа торошо тураһында — о прогнозе погоды
тырыш — старательный
ныҡыш — настойчивый, упорный
изге — добрый
бик белергә теләгән кешегә — человеку, который очень хочет знать
тәбиғәтһеҙ — без природы
тәбиғәтте һаҡлау — охрана природы

1. Тексын исемендә ни өсөн күп нөктәләр ҡуйылған? Һеҙ нисек уйлайһығыҙ?
2. Тәбиғәт серҙәрен ниндәй кешеләргә аса? Ни өсөн?

ЙЫЛ МИҘГЕЛДӘРЕ

1. Диалогты ролдәргә бүлеп уҡығыҙ. Һүҙ нимә тураһында бара? Тема буйынса фекер алышығыҙ.

— Ынйыҡай, кисә беҙ глобус һатып алдыҡ.

— Глобус?

— Эйе, ул күсәрендә әйләнеп тора. Океандар, диңгеҙҙәр, йылғалар, урмандар, тауҙар — барыһы ла күренә.

— Сәлимә, ә мин география кабинетында бер глобус күргәйнем. Ул бигерәк ҙур. Унда ҡалалар ҙа билдәләнгән. Ә һинең глобусың ҙурмы? Ҡалалар бармы?

— Бик ҙур түгел, уртаса. Илдәр, ҡалалар күрһәтелгән. Ынйыҡай, беләһеңме, глобусты ҡарағас, мин күп нәмәләр тураһында уйлана башланым: беҙ ерҙә йәшәйбеҙ. Ә ер шар һымаҡ. Беҙ бик күп, ә ер шары берәү генә. Тимәк, беҙҙең бөтәбеҙгә бер ер шары.

— Эйе. Ерҙең бер яғында ҡыш булһа, икенсе яғында йылы йәй. Быны миңә атайым әйтте. Сәлимә, ә һин Сисиның йәшәгән ерен таптыңмы?

— Таптым. Ҡытайҙа бит ул. Тәүҙә Ҡытайҙы таптым, шунан ул йәшәгән ҡаланы. Әйҙә беҙгә барайыҡ, мин һиңә шул ҡаланы күрһәтәм.

— Әйҙә. Рәсәй, уның ҡалалары нисек урынлашыуын да ҡарарбыҙ.

күсәрендә әйләнеп тора — крутится вокруг оси
барыһы ла күренә — всё видно
бик ҙур түгел, уртаса — не очень большой, средний
уйлана башланым — начала задумываться
йәшәгән ер — место проживания

Һорау алмаштары

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

кем? — кто?	*кем менән?* — с кем?
нимә? — что?	*ҡасан?* — когда?
ниндәй? — какой? какая? какое?	*ниңә? ни өсөн?* — почему?
нисек? — как? каким образом?	*нисә? күпме?* — сколько?
ҡайһы? — который?	*нисәнсе?* — который?
	ҡайҙан? — откуда?
	ҡайҙа? — где? куда?

Т **2.** Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Текста ниндәй һорау алмаштары ҡулланылған? Авторҙар ҡуйған һорауға нисек яуап бирерһегеҙ? Һөйләгеҙ.

Беҙ тәбиғәт менән бергә

Һыу, һауа таҙа, күк бейек, болондар сәскәле, туғайҙар емешле, йылғалар тәрән, мул һыулы һәм балыҡлы, тупраҡ уңдырышлы, ҡоштар моңло тауышлы, ағастар төрлө-төрлө, урман бай, шишмәләр саф булғанда ғына кеше иҫән-һау була һәм матур итеп йәшәй ала.

Әгәр һыу төптәре тулы быяла ватыҡтары, үлән, ағас аралары тулы сүп, урман һауалағы газдан тонсоғоп хәлһеҙ, балыҡтар ағыулы булһа, кеше нисек йәшәр?

Ҡурҡмайынса рәхәтләнеп һыу инмәһәң, аҡландарҙа ялан аяҡ йөрөмәһәң, ял ваҡыттарыңда рәхәтләнеп балыҡ ҡармаҡлай алмаһаң, артабан нисек йәшәргә һуң? Шулай булыуы бик тә мөмкин.

Сөнки кеше үҙе үк уйлап сығарған бик күп нәмәләр тәбиғәт өсөн зыянлы һәм уларҙың күләме артҡандан-арта. Ҙур-ҙур заводтар, фабрикалар үҙ ҡалдыҡтарын таҙартмай, уларҙың бысраҡ һыуҙары беҙҙең эсәр һыуҙарҙы бысрата.

Был хакта оло-оло ғалимдар уйлана, баш вата.

Ә һеҙ, ҡәҙерле уҡыусылар, үҙ ҡул көсөгөҙ менән Тәбиғәт, Кеше донъяһы, Йыһан тигән йортобоҙға ярҙам итә алаһығыҙмы?

Әлбиттә. Һеҙҙең хәстәрлекле эшсән ҡулдар бик тә ҙур эш башҡара ала.

Ул — ағас ултыртыу. Ағасты икенсе төрлө кислород фабрикаһы тип тә йөрөтәләр бит.

Йылға-күлдәрҙе бысратмау.

Быяла ватыҡтары ташламау, полиэтилен тоҡсайҙарҙы йылғаға, диңгеҙгә ырғытмау.

(И. Буракаев, М. Буракаева, М. Юлмөхәмәтовтарҙан)

күк, һауа — небо
һыу төптәре — дно рек
мул һыулы — полноводный
уңдырышлы — плодородный
саф — чистый
быяла ватыҡтары — осколки стёкол
матур итеп йәшәй ала — сможет жить красиво
ялан аяҡ — босиком
балыҡ ҡармаҡлай алмаһаң — если не сможешь рыбачить
артабан нисек йәшәргә һуң? — как же жить дальше?
кеше үҙе уҡ уйлап сығарған бик күп нәмәләр — человеком придуманные (созданные) многие вещи
үҙ ҡалдыҡтарын таҙартмай — не перерабатывают свои отходы
эсәр һыу — питьевая вода

1. Һорау алмаштары ҡулланып, «Урманда» темаһына диалог төҙөгөҙ. Бер-берегеҙ менән аралашығыҙ.
2. Авторҙар беҙгә тәбиғәткә нисек ярҙам итә алыуыбыҙ тураһында яҙған. Шул абзацты күсереп яҙығыҙ.

3. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Яттан яҙығыҙ.

Минең илемдә

Минең илемдә
Йылғалар, күлдәр,
Матур баҡсалар,
Хуш еҫле гөлдәр.

Минең илемдә
Сикһеҙ урмандар,
Алтын-көмөшлө
Бик күп тауҙар.

(Х. Кәрим)

4. Тексты уҡығыҙ. Ҡоштар ни өсөн беҙҙең дуҫтарыбыҙ? Тексты бирелгән һорауҙар ярҙамында дауам итегеҙ.

Ҡоштар — беҙҙең дуҫтарыбыҙ

Ҡоштар файҙалы. Улар емеш-еләккә, йәшелсәгә, игенгә зарар килтерә торған бөжәктәрҙе ашай. Шуға күрә яҙ етеүгә уларҙың иҫке ояларын төҙәтәбеҙ, яңыларын яһайбыҙ. Ояларҙы ағас баштарына, ҡыйыҡҡа ҡуябыҙ.

?
1. Ҡыш көнө ҡоштар нисек туҡлана?
2. Уларға нисек ярҙам итәһегеҙ?
3. Мәктәптә ҡоштар көнө уҙғараһығыҙмы?
4. Текстҡа ҡарата фекерегеҙҙе әйтегеҙ.

5. Һорауҙарға яуап бирегеҙ. Һөйләмдәрҙең төҙөлөшөнә иғтибар итегеҙ. Һорауҙар теҙмәһен дауам итегеҙ. Һығымта эшләгеҙ.

1) Башҡортостан Республикаһының көнөн ҡасан билдәләйбеҙ?
2) Республикабыҙҙа нисә ҡала, район бар?
3) Республикала ҡайһы тау иң бейеге?
4) Мостай Кәримгә ҡайҙа һәм ҡасан һәйкәл ҡуйылды?

!! **6.** Уҡығыҙ һәм тәржемә итегеҙ. Нөктәләр урынына *тейеш* һүҙен кәрәкле формала ҡуйығыҙ.

1) Мин сәғәт 7-лә торорға … . 2) Һин бөгөн түңәрәккә барырға … . 3) Мин һине вокзалда ҡаршы алырға … . 4) Ул Ғәли Кәрим улына шылтыратырға … . 5) Беҙ мәктәп баҡсаһына 10 ағас ултыртырға … . 6) Ир кеше үҙ ғүмерендә бала үҫтерергә, өй һалырға, ағас ултыртырға … .

7. Һеҙ үҙегеҙҙе Ғәҙелша шарлауығында тип хис итегеҙ. Һеҙ нимәләр тураһында уйлар, хыялланып инегеҙ? Һөйләгеҙ.

Ғәҙелша шарлауығы

Ғәҙелша шарлауығы Баймаҡ районының Ирәндек тауы битендә урынлашҡан. Һикәлтәле шарлауыҡтарҙан тора. Иң бейеге — 12 метр самаһы, ҡалғандарының бейеклеге 3-әр метр.

һикәлтәле шарлауыҡ — ухабистый водопад
тау бите — склон горы

8. Шиғыр юлдарын тасуири итеп уҡығыҙ. Һәр миҙгелгә тап килгәндәрен билдәләгеҙ. Үҙегеҙгә оҡшағанын һайлап ятлағыҙ.

Ағас баштары
Булды һап-һары,
Көслө елдәрҙә
Япраҡ өҙөлә,
Ергә түгелә.

(Ғ. Ғүмәр)

Ҡырға аҡ ҡарҙан
Юрған ябылған,
Ер яҙға тиклем
Йоҡоға талған.

(Ғ. Туҡай)

тау бите ғүмер быяла сикһеҙ саф

Сыйырсығым, ҡошсоғом,
Хәҙер бында ҡыш түгел,
Матурым, һин кил инде,
Өйөң өлгөрҙө бөгөн.

(М. Кәрим)

Ҡупшы күбәләктәр оса,
Йылы көнгә наҙланып.
Тау битләүенә килегеҙ,
Еләк бешкән балланып.

(Г. Юнысова)

9. Һүҙбәйләнештәрҙе дөрөҫ итеп уҡығыҙ. Һәр күренеш ниндәй миҙгелдә булыуын әйтегеҙ. Оҡшаған һүҙбәйләнештәр менән өс һөйләм уйлап яҙығыҙ.

зәңгәр һауа
һалҡын ямғыр
аҡ ҡар
ҡалын боҙ
матур сәскәләр

ҡояш ҡыҙҙыра
көслө ел
йылға таша
йәшел үлән
йәшен йәшнәй

10. Һүрәттә ниндәй йыл миҙгелдәре һүрәтләнгән? Нимәгә ҡарап билдәләнегеҙ? Аңлатығыҙ.

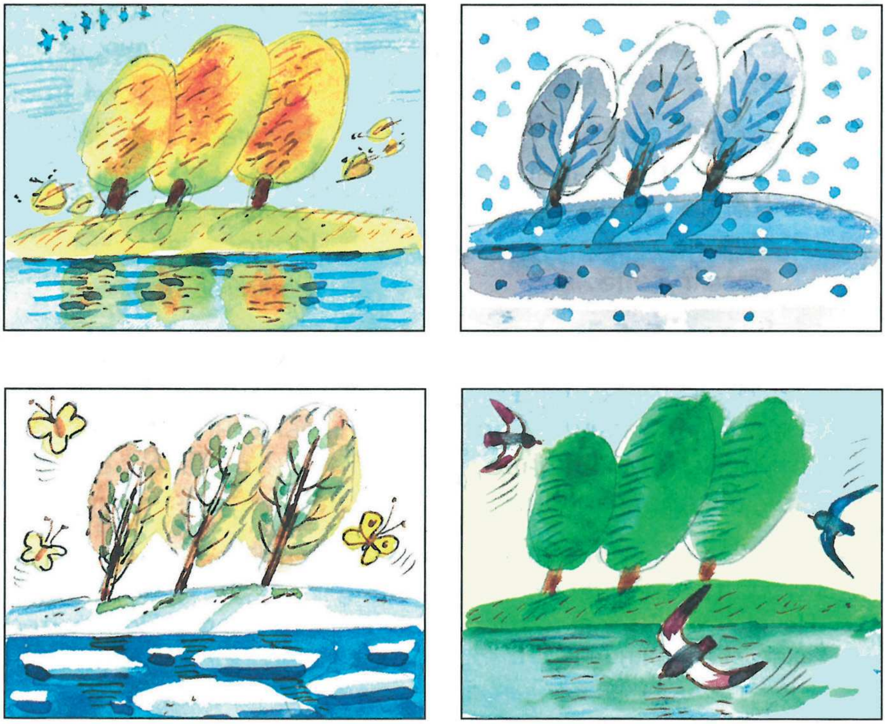

11. Диалогты уҡығыҙ. Һеҙ ҡайһы миҙгелде яратаһығыҙ һәм ни өсөн?

— Йә, Коля, әйт әле, ниндәй йыл миҙгелдәрен белдең?
— ...
— Дөрөҫ, ә хәҙер ниндәй йыл миҙгеле?
— ...
— Көҙ айҙарын һанап сыҡ.
— ...
— Яҡшы. Ә һиңә көҙ оҡшаймы?
— ...
— Коля, ә һиңә һин көҙҙө яратаһың?
— ...

Бирелгән диалогты уҡып сыҡҡандан һуң, ҡыш, яҙ, йәй миҙгелдәре тураһында диалог төҙөгөҙ.

12. «Минең яратҡан миҙгелем» темаһы буйынса проект эше ҡороғоҙ.

13. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Ҡалын хәрефтәр менән бирелгән фекерҙе нисек аңлайһығыҙ? Текст буйынса әңгәмә үткәрегеҙ.

Йыһандан ҡайтҡан һәр космонавт бер үк һүҙҙәрҙе әйтә. **«Ер шундай бәләкәй...»** — тине ике тапҡыр Советтар Союзы Геройы, осоусы-космонавт Владимир Ковалёнок 2012 йылда Өфөлә балалар менән осрашыуында. Был ысынлап та шулай. Беҙ Ер шарын һаҡларға, ҡурсаларға тейеш. Һуғыш асҡан илдәр, дәүләттәр бар. Ләкин Йыһанда булғанда Ер шарындағы сиктәр күренмәй. Барыбыҙ ҙа бер кәмәлә йөҙәбеҙ һәм уны һелкетергә ярамағанын онотмайыҡ.

(«Башҡортостан календары»нан)

йыһандан ҡайтҡан һәр космонавт — каждый космонавт, вернувшийся из космоса

ысынлап та шулай — на самом деле так

һуғыш асҡан илдәр — начинающие войну страны (зачинщики войны)

һелкетергә ярамағанын онотмайыҡ — не нужно забывать, что её нельзя трясти (тревожить)

Күрһәтеү алмаштары

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

был — это, этот, эта	*теге* — тот, та, то
былар — эти	*тегеләр* — те
ошо — этот, эта, это	*шул* — этот, эта, это
ошолар — эти	*шулар* — эти

Килештәр	Алмаштар	
	Берлектә	Күплектә
Төп килеш	был, шул	былар, шулар
Эйәлек килеш	бының, шуның	быларҙың, шуларҙың
Төбәү килеш	быға, шуға	быларға, шуларға
Төшөм килеш	быны, шуны	быларҙы, шуларҙы
Урын-ваҡыт килеш	бында, шунда	быларҙа, шуларҙа
Сығанаҡ килеш	бынан, шунан	быларҙан, шуларҙан

14. Тексты уҡығыҙ. Тема буйынса һығымта эшләгеҙ.

Уҡыусыларҙың көслө тауыштары яңғырап тора. Улар тәнәфестә. Ҡыңғырау булыу менән тегеләр тынды. Көтөп алған дәрес башланды. Һәр уҡыусы үҙенең тырышлығын, таҫыллығын күрһәтеп ҡалырға, белем алырға ынтыла. Был күренеш мәктәптә көн дә ҡабатлана һәм ҡабатланасаҡ та. Сөнки беҙ матур, бәхетле тормошта йәшәйбеҙ. Беҙгә үҫергә, уҡырға киң мөмкинлектәр булдырылған. Хөрмәтле уҡыусылар! Ошо тормоштоң ҡәҙерен генә беләйек!

15. Мәҡәлдәрҙе дөрөҫ итеп уҡығыҙ. Был мәҡәлдәр ниндәй тема буйынса бирелгән? Аңлатығыҙ.

Көҙ айы — байлыҡ, муллыҡ.
Сентябрҙә һин дә бай, мин дә бай.
Егәрленең ҡулы ете.
Ни сәсһәң, шуны урырһың.
Аша туйғансы, эшлә тирләгәнсе.

эшлә тирләгәнсе — работай до появления пота

16. Һөйләмдәрҙе уҡығыҙ. Ҡалын хәреф менән бирелгән һүҙҙәрҙе күрһәтеү алмаштары менән алыштырығыҙ.

Өлгө: **Өҫтәлдә** китап ята. Унда китап ята.

1. **Өҫтәлдә** китап ята. 2. **Китапта** Бөйөк Ватан һуғышындағы һалдаттарҙың батырлыҡтары тураһында яҙылған. 3. **Китапты** бик яратып уҡыным. 4. Һеҙгә **китапты** уҡырға тәҡдим итәм.

17. Тексты уҡығыҙ. Башҡорт теленең үҙенсәлекле өндәренә иғтибар итегеҙ. Тексты күсереп яҙығыҙ. Төҫтәрҙе белдергән һүҙҙәрҙе тәржемә итегеҙ.

Көҙ — рәссам

Бер ваҡыт Ҡыш, Йәй, Яҙ, Көҙ осрашалар һәм «Кем яҡшыраҡ һүрәт төшөрә?» — тип бәхәсләшәләр. Беренсе булып Көҙ үҙенең һүрәтен төшөрә башлай. Көҙ иң матур буяуҙарҙы ала ла урман төшөрә. Ҡайын, йүкә япраҡтарын лимон кеүек һары төҫкә, уҫаҡ, саған япраҡтарын ҡыҙыл төҫкә буяй. Тик шыршы менән ҡарағайҙың энәләрен ниндәй төҫкә буярға белмәй. Улар йәйгесә йәшел төҫтә ҡала. Бындай төрлө төҫтәрҙән урман тағы ла матурыраҡ һәм сағыуыраҡ булып китә.

(Г. Скребицкийҙан)

рәссам — художник
һүрәт төшөрә — рисует
бәхәсләшәләр — спорят
буяу — краска
йәйге һымаҡ — по-летнему

ҡайын — берёза
йүкә — липа
уҫаҡ — осина
саған — клён
сағыуыраҡ — ярче

1. Көҙ ниндәй рәсем яһаған, ниндәй төҫтәр ҡулланған?
2. Ҡыш, Яҙ, Йәй ниндәй төҫтәр ҡулланып ине, ниндәй һүрәттәр эшләр ине? Һөйләгеҙ.
3. Ни өсөн шыршы менән ҡарағай йәшел төҫтә ҡала? Текстан ул юлдарҙы табып уҡығыҙ.

18. Һеҙҙе уратып алған тәбиғәт тураһында әңгәмә ҡороғоҙ. Бер-берегеҙҙән беҙҙең урман, ҡырҙарҙа үҫкән сәскә, үлән, ағастар тураһында һорағыҙ. Үҙ фекерегеҙҙе уйлап, дөрөҫ итеп әйтеп бирегеҙ.

19. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Ни өсөн ул «Дүрт ҡыҙ» тип атала? Шиғырҙа һәр миҙгелдең ниндәй эш башҡарыуы күрһәтелгән? Һеҙ нимәләр өҫтәп әйтер инегеҙ?

болот йыһан уңыш бәхәс

Дүрт ҡыҙ

Ерҙең кейем-биҙәктәрен
Үҙгәртә улар килеп,
Һәр ҡайһыһы бер-бер артлы
Килә, ваҡытын белеп.

Ҡарһылыу ерҙә дым һаҡлай,
Яҙһылыу орлоҡ ҡоя,
Йәйһылыу емеш үҫтерә,
Көҙһылыу уңыш йыя.

(К. Тәңреҡолов,
төрөкмән шағиры)

20. Һөйләмдәрҙе тәржемә итеп яҙығыҙ. Дөрөҫ итеп уҡығыҙ. Бөгөнгө һауа торошо тураһында һөйләгеҙ.

Сегодня холодно. Сегодня очень холодно. Идёт снег. Сегодня пасмурно. Идёт дождь. Солнечная погода. Тёплая погода. Сегодня ветер. Солнце светит.

21. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Митяның һүҙҙәре менән килешәһегеҙме? Ул ни өсөн шулай уйлай икән? Ә һеҙ нисек уйлайһығыҙ?

Дүрт теләк

Ҡыш ине. Митя саңғы шыуҙы ла атаһына: «Ҡыш көнө ниндәй күңелле! Мин һәр ваҡыт ҡыш булыуын теләр инем», — тине. Атаһы Митяның һүҙҙәрен ҡуйын дәфтәренә яҙып ҡуйҙы.

Яҙ килде. Митя болонда күбәләктәр ҡыуҙы, сәскәләр өҙҙө. «Яҙ ниндәй матур! Мин һәр ваҡыт яҙ булыуын теләр инем», — тине Митя.

Йәй етте. Митя көнө буйы шатланып бәшмәк, еләк йыйҙы, балыҡ тотто. Митя: «Мин һәр ваҡыт йәй булыуын

теләр инем!» — тине. Атаһы был һүҙҙәрҙе лә дәфтәргә яҙып ҡуйҙы.

Көҙ башланды. Баҡсаларҙан ҡып-ҡыҙыл алмалар, һап-һары грушалар йыйылды. Митя сикһеҙ шатланды ла атаһына: «Көҙ йыл миҙгелдәренең бөтәһенән дә яҡшыраҡ!» — тине. Атаһы үҙенең ҡуйын дәфтәрен алды ла уның ҡыш, йәй, яҙ тураһында ла шул уҡ һүҙҙәрҙе әйткәнен Митяға күрһәтте.

(К. Ушинскийҙан)

булһын ине — пусть будет
теләр инем — пожелал бы
ҡуйын дәфтәре — записная книжка

22. Һорауҙар урынына тейешле һүҙҙәр ҡуйып күсереп яҙығыҙ. Бер-берегеҙҙең эшен тикшерегеҙ.

Декабрь, ғинуар, февраль — (ниндәй?) айҙары. Көҙ көнө (ниндәй?) ямғыр яуа. Йәй көнө (нимә?) ҡыҙҙыра. Яҙ көнө ҡоштар (ҡайҙан?) ҡайталар. Көҙ еткәс, (кемдәр?) уҡырға бара.

23. Нөктәләр урынына тейешле һүҙҙәр ҡуйып, күсереп яҙығыҙ.

Бөгөн көн һалҡынса. Һиңә ... кейергә кәрәк. Бөгөн көн ямғырлы. Әлфиә, ... алырға онотма. Бөгөн көн эҫе. Ҡыҙҙар ... ябынығыҙ, малайҙар ... кейергә онотмағыҙ. Бөгөн көн бик һалҡын. Тышта буран. Урамға сыҡҡанда ..., ..., ..., ... кейеп сығығыҙ.

Ҡулланыу өсөн һүҙҙәр: пальто, бейәләй, куртка, зонтик, яулыҡ, кепка, бүрек, быйма.

24. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Ҡалын хәрефтәр менән бирелгән юлдарҙы нисек аңлайһығыҙ? Көҙгө урман тураһында һөйләгеҙ.

Көҙгө урманда

Бына тағы көҙ килде,
Ергә япраҡ түгелде.
Урман эсе һап-һары
Келәмдәргә күмелде.

Беҙ йөрөйбөҙ урманда,
Һары балаҫты тапап.
Ә яланғас ағастар
Беҙгә ҡарай аптырап.

(Л. Шаһисолтанов)

яланғас ағастар — голые деревья
беҙгә ҡарай аптырап — на нас смотрят с удивлением

25. Текста һөйләмдәрҙең урындары алышынған, уларҙы үҙ урындарына ҡуйып күсереп яҙығыҙ.

Алтын көҙ етте. Һалҡын бурандар башланды. Ҡоштар йылы яҡҡа осоп киттеләр. Ябалаҡлап ҡарҙар яуа. Ағастарҙың япраҡтары ҡойола. Уҡыусылар ҡыуанышып, мәктәпкә киттеләр. Уҡыусылар саңғы, санала шыуалар, конькиҙа йөрөйҙәр. Ап-аҡ ҡыш етте. Баҡсаларҙа көҙгө эштәр тамамланды.

26. Тәржемә итегеҙ.

1. Сегодня не жарко, идёт дождь.
2. Сегодня пасмурно.
3. Сегодня облачно, солнца не видно.

27. Диалогты уҡығыҙ. Бирелгән һорауға яуап биреп, диалогты дауам итегеҙ.

— Ирина, һеҙҙең баҡсағыҙ бармы?
— Бар.
— Ҡайҙа?
— Аэропорт янында. Өйө лә бар.
— Көҙ баҡсала нимәләр эшләйһегеҙ?
— Эштәр күп. Помидор, ҡыяр, һуған йыябыҙ. Уларҙан салаттар эшләйбеҙ.
— Ә картуф ултырттығыҙмы?
— Эйе. Атайым ҡаҙып та алды. Ә һеҙҙең баҡсағыҙ бармы? Ул ҡайҙа урынлашҡан?
— ...

ултырт/ырға — посадить
ҡаҙып та алды — выкопал

28. Һынамыштарҙы уҡығыҙ. Һәр миҙгелгә ҡараған һынамыштарҙы айырып яҙығыҙ. Һығымта эшләгеҙ.

Томан ергә төшһә, аяҙ булыр.
Сентябрҙә күк күкрәһә, көҙ оҙон һәм йылы булыр.
Март башында турғай эсерлек һыу булһа, йәй яҡшы килә.
Балыҡтар һыу өҫтөндә уйнаһа, ямғыр була.
Торна ҡайтһа, ер һөрөргә ашыҡ.
Сентябрь аяҙ булһа, ҡыш һалҡын килер.
Ҡарлуғастар түбән осһа, ямғыр яуасаҡ.
Көҙ оҙон булһа, яҙ һуң килер.
Ҡарға ҡарҙа ҡойонһа, көн боҙола.
Ысыҡ тиҙ кипһә, ямғыр булыр.

күк күкрәй — гром гремит
аяҙ — ясный, безоблачный
яҙ һуң килер — весна будет запоздалой

29. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ.

Ҡайҙан белдең?

Һорау бирә миңә һеңлем:
«Ҡыш килгәнен ҡайҙан белдең?!
Әллә һин ул Ҡыш бабайҙың
Янынамы барып килдең?»

Ваҡытым юҡ, тиҙерәк тышҡа
Сығып сапҡым килә, килә...
Яуап бирәм, көлә-көлә,
Конькийымды кейә-кейә:

«Саналар тауға менһәләр,
Саңғылар елеп үтһәләр,
Конькиҙар күк боҙ өҫтөнән
Шыйлатып үтеп китһәләр,

Күктән мамыҡ ҡарҙар яуһа,
Уйнаһа ел дә, буран да,
Кескәй көрәк тотоп ҡулға,
Дуҫтарың сыҡһа урамға,

Һәм ишетһәң һин уларҙың
Тау буйында шат көлгәнен,
Бел дә тор: шул аҡ буранлы,
Аҡ һаҡаллы ҡыш килгәнен».

(Ф. Рәхимғолова)

Ҡыш килгәнен ҡайҙан белдең? — Откуда ты узнала, что зима пришла?
барып кил/ергә — сходить, съездить
тиҙерәк тышҡа сығып сапҡым килә — хочу быстрее выйти на улицу (оказаться на улице)
көлә-көлә — смеясь
күк боҙ өҫтөнән — по голубому льду
бел дә тор — знай

?

1. Уҡыусының һеңлеһе биргән һорауға яуабы шиғыр юлдарында бар. Һеҙ нисек яуап бирер инегеҙ?
2. Ҡыш үҙенсәлектәрен дәфтәрҙәрегеҙгә яҙып алығыҙ.
3. Һорау һөйләмдәрҙе дөрөҫ интонация менән уҡығыҙ.

Билдәһеҙлек алмаштары

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

әллә кем, кемдер — кто-то
әллә нимә, нимәлер — что-то
әллә ниндәй — какой-то
әллә ҡайҙан — откуда-то
әллә нисек — как-то
әллә ҡасан — когда-то
әллә ҡайҙа — где-то

30. Һөйләмдәрҙе тәржемә итегеҙ. Билдәһеҙлек алмаштарының ҡулланышын күҙәтегеҙ.

1. Откуда-то идёт, не знаю. 2. Кто-то стучится. 3. Он что-то говорит, а я не слышу. 4. Какая-то музыка, мне она не нравится. 5. Какая-то девушка, мне она нравится. 6. Варежки где-то лежат, не могу найти.

31. Шиғырҙы тасуири уҡығыҙ. Башҡорт теленең үҙенсәлекле өндәрен дөрөҫ итеп әйтегеҙ. Ятлағыҙ.

Хикмәтле ҡар

Ҡар яуа ла ҡар яуа
Яландарға, ҡырҙарға.
Йоҡлап ятҡан далалар
Күмелә аҡ юрғанға.

Беҙҙең өҫкә лә ҡарҙар
Яуалар ипләп кенә.
— Ҡар түгел, — ти олатай, —
Яуа аҡ икмәк кенә!

(С. Муллабаев)

1. Шиғыр нимә тураһында? Һөйләгеҙ.
2. — *Ҡар түгел, — ти олатай, —*
   Яуа аҡ икмәк кенә!
   Был юлдарҙы нисек аңлайһығыҙ? Һөйләгеҙ.

32. Һүрәттәр буйынса хикәйә яҙып ҡарағыҙ. Уға исем бирегеҙ.

Хикәйәне ошолай башлап ебәрергә тәҡдим итәбеҙ:

«Яҙ айҙарының матур көндәре килеп етте. Донъя йәшәрә башланы...»

33. Шиғырҙы тасуири уҡығыҙ. Яҙ үҙенсәлектәре шиғырҙа нисек бирелә? Ҡалын хәрефтәр менән бирелгән һүҙҙәрҙе нисек аңлайһығыҙ? Һығымта эшләгеҙ, үҙ миҫалдарығыҙҙы килтерегеҙ. Шиғырҙың төп фекере ҡайһы строфаларҙа бирелгән?

Яҙ

Шатлыҡтар өләшеп һәр кемгә,
Яҙ килә, яҙ килә еремә.
Иҫә ел наҙланып, йыуанып,
Тамсылар бейешә ҡыуанып.
Кемгәлер **сер һөйләй гөрләүек**,
Ҡояшты **уята ҡыләүек.**
Күҙәтеп быларҙың барын да,
Сыйырсыҡ маҡтаны йырында.
Уның саф моңдарын ишетеп,
Сәскәләр йылмайҙы ҡар тишеп.

(М. Дилмөхәмәтов)

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

Ҡайһы бер һүҙбәйләнештәр, телмәрҙә оҙаҡ ҡулланылып, нығынып китәләр. Бындай һүҙбәйләнештәр **нығынған һүҙбәйләнештәр** тип атала. Улар бер һүҙҙең генә мәғәнәһен белдерәләр. Мәҫәлән: *берҙе биш итеү* — арттырып һөйләү, *тишек кәмәгә ултыртыу* — алдау.

34. Нығынған һүҙбәйләнештәрҙе аңлатҡан мәғәнәләре менән парлап яҙып алығыҙ.

түбәһе күккә тейеү	ҡурҡыу
аҡты-ҡараны күрмәү	күңелһеҙләнеү
берҙе биш итеү	ҡабаланыу
күңеле төшөү	ҡыуаныу
күҙе дүрт булыу	арттырыу

?

1. Икешәр һөйләм төҙөгөҙ. Береһен дәфтәрегеҙгә яҙығыҙ.
2. Нығынған һүҙбәйләнештәргә миҫалдар килтерегеҙ. Мәғәнәһен аңлатығыҙ.
3. Ҡайһы төркөм уңышлы эшләне? Бер-берегеҙҙе баһалағыҙ.

35. Һүҙбәйләнештәрҙең мәғәнәһен аңлатығыҙ. Рус телендәге мәғәнәләре буйынса тап килгән һүҙбәйләнештәрҙе иҫегеҙгә төшөрөп, күсереп яҙығыҙ.

бүрәнә аша бүре күреү, тишек кәмәгә ултыртыу, балтаһы һыуға төшөү, кәкре ҡайынға терәтеү

Билдәләү алмаштары

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

һәр кем — каждый, всякий, любой
һәр бер — всякий
һәр береһе — каждый, любой
һәр ҡайҙа — везде, повсюду, всюду
һәр төрлө — всякий
һәр ваҡыт, һәр саҡ — всегда
бөтә — весь, все, вся
бөтәһе — всё, всего, итого
үҙ — свой, своя, своё

36. Билдәләү алмаштары ҡулланып, һүрәттәр буйынса һөйләмдәр уйлап яҙығыҙ.

?? **37.** Күсереп яҙығыҙ. Бер-берегеҙҙең эшен тикшерегеҙ.

Ҡыш яҡынлаша

Көндәр һалҡынайҙы. Күк йөҙөн һоро болоттар ҡапланы. Ҡар ҡатыш һалҡын ямғырҙар яуа. Һыуыҡтан бөжәктәр ҙә, ҡоштар ҙа ҡурҡа. Ҡоштар йылы яҡҡа осоп китте. Күбәләктәр ағас ярыҡтарына йәшеренә. Бөжәктәр ҡойолған

япраҡтар аҫтында ҡышлай. Күп йәнлектәр ҡышҡа йөндәрен алмаштыра. Көҙ аҙағында балыҡтар йылға һәм күлдәрҙең төбөнә төшә.

38. Йомаҡтарҙың яуабын табығыҙ.

А) Бабайым килә һағынып,
Аҡ толобон ябынып.
Б) Аҡ юрғанын ташлай,
Һыртын күрһәтә башлай.

В) Йәшел елән кейеп ҡуйҙы.

Г) Үҙе илай, үҙе һыйлай.

39. Шиғырҙы тасуири, шыма уҡырға өйрәнегеҙ. Күбәләктең әйткәндәре менән килешәһегеҙме? Һеҙ нисек уйлайһығыҙ?

Сәскә менән күбәләк

Яландағы аҡ сәскәгә
Ҡунды ла бер күбәләк:
— Икебеҙ ҙә бер төҫтәбеҙ,
Осайыҡ, — ти, — бергәләп.

— Үҙең генә ос, — ти сәскә, —
Үпкәләмә һин бер ҙә.
Икебеҙ ҙә осоп китһәк,
Матурлыҡ ҡалмаҫ ерҙә.

(М. Дилмөхәмәтов)

үпкәләмә — не обижайся
осоп китһәк — если улетим
ҡалмаҫ — не останется

40. Диалогты уҡығыҙ. Артабан дауам итегеҙ.

— Һиңә ниндәй миҙгел оҡшай?
— Йәй.
— Ни өсөн?

— Йәй йылы, хатта эҫе була. Ҡыҙынырға, һыу инергә, балыҡ тоторға, еләк йыйырға була. Йәй көнө ҡат-ҡат кейенергә лә кәрәкмәй. Йәй көнө тағы йәшелсә-емеш күп.

— Ә һин ни өсөн йәйҙе яратаһың?

— …

— …

Юҡлыҡ алмаштары

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

бер кем, һис кем — никто, никого
бер нәмә, һис нәмә — ничто
бер ҡайҙа, һис ҡайҙа — нигде
бер ниндәй, һис ниндәй — никакой
бер нисек, бер нисек тә, һис нисек — никак

41. Тәржемә итегеҙ. Һығымта эшләгеҙ.

1. Никак не могу решить эту задачу. 2. От тебя никакой помощи нет. 3. Варежку потеряла: нигде нет. 4. В коридоре никого нет. 5. Оленька, куда ты спряталась, тебя нигде не видно. 6. Никакой помощи не надо, сами сделаем.

42. Әкиәтте уҡығыҙ. Йөкмәткеһен һөйләгеҙ, төп фекерен билдәләгеҙ. Ни өсөн һүҙҙәр ҡалын хәрефтәр менән билдәләнгән? Аңлатығыҙ.

Бабай менән һыу инәһе

Бабайҙың балтаһы һыуға төшөп китә. Ул илай башлай. Һыу инәһе уны бик йәлләй. Уға яңы алтын балта күрһәтә.

— Был **һинең** балтаңмы?

— Юҡ, **минеке** түгел.

Һыу инәһе көмөш балта күрһәтә.

— **Ошомо һинең** балтаң?

— Юҡ, **минең** балта түгел.

Һыу инәһе бабайҙың ябай балтаһын күрһәтә.

— **Был һинең** балтаңмы?

— Эйе, **ошо, ошо минең** балта.

Һыу инәһе бабайға алтын балтаны ла, көмөш балтаны ла, ябай балтаны ла бүләк итә.

Бабай ауылға ҡайта ла **был** хәлде кешеләргә һөйләй.

(Л. Толстой)

балта — топор
бик йәлләй — очень жалеет
минеке түгел — не мой
һыу инәһе — русалка
ябай — простой
был хәлде — про этот случай, об этом

43. Уҡығыҙ. Йәшенләп ямғыр яуғанда нимә эшләргә кәрәклекте хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ. Бер тыйыуҙы ятлағыҙ.

Йәшенләп ямғыр яуғанда көҙгө йәки самауыр кеүек өҫтө ялтыр әйберҙәрҙе ҡаплап ҡуялар.

Йәшенләп ямғыр яуғанда яңғыҙ ағас аҫтына йәшенергә ярамай.

йәшен — молния; гроза
ялтыр әйбер — блестящая вещь
тыйыуҙар — запреты
йәшен/ергә — спрятаться

44. Нөктәләр урынына һорау алмаштары ҡуйып, һөйләмдәрҙе күсереп яҙығыҙ. Аңлатығыҙ. Һорауҙарға телдән яуап бирегеҙ.

... менән килдең? ... бараһың? ... килдең? Әсәйеңдәр ... китте? ... уҡыйһың? Атайың ... ҡайта? Мәктәптән ... ҡайтаһың? Һин ... менән ҡайтаһың? Һин ... менән йәшәйһең? Бөгөн башҡорт теленән ... алдың? Һин ... партала ултыраһың? Һин ... менән ултыраһың? Һиңә, атайыңа, әсәйеңә ... йәш? Һеҙгә ... өй эше бирҙеләр? ... күнегеү? Сәғәт ... ҡайтаһың?

45. Диалогты уҡығыҙ. Һорауға башҡорт телендә яуап бирегеҙ.

— Какое время года ты любишь?

— Я люблю лето. Летом тепло, можно загорать, купаться!

— Но летом очень жарко. Я люблю весну и осень. Весной природа оживает, небо синее, а осенью деревья очень красивы: листья жёлтые, красные, оранжевые.

— Зима тоже хорошее время года. Можно кататься на лыжах, на коньках. У природы нет плохой погоды.

46. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Ятлағыҙ.

шишмә күк күкрәй тормош болот йәшен йыһан

Матур көн

Ыһйы-ыһйы ҡарҙар яуа,
Ғәжәп матур көн бөгөн!
Ҡулға тотоп алғы килә
Ҡарҙың һәр бер бөртөгөн.

Бәүелеп-бәүелеп төшә,
Ҡар яуа — матур ниндәй!
Әйтерһең дә, кемдер күктә
Ҙур иләктән он иләй.

(С. Әлибаев)

БАШҠОРТОСТАНЫҢДЫ БЕЛӘҺЕҢМЕ?

1. Һүҙҙәрҙе дөрөҫ итеп уҡығыҙ.

Башҡортостан, Урал, тәбиғәт, урман, ҡоштар, йылға, ил, тарих, кеше, милләт, дуҫлыҡ, шәхес, ауыл, баҫыу, халыҡ, дәүләт

?

1. Бирелгән һүҙҙәр менән һүҙбәйләнеш, һөйләм уйлағыҙ.
2. Текст төҙөгөҙ. *Шәхес, тормош* һүҙҙәренең мәғәнәһен аңлатығыҙ.
3. Текстҡа исем бирегеҙ.

2. Диалогты уҡығыҙ. Нөктәләр урынына яуап яҙығыҙ. Ниндәй һорауҙар өҫтәп яҙыр инегеҙ?

— Айнур, һин Башҡортостан тураһында нимәләр әйтә алаһың?

— Башҡортостандың тарихы, мәҙәниәте, сәнәғәте менән мин бик ҡыҙыҡһынам.

— Һеҙҙә йылғалар, күлдәр бармы?
— ...
— Иң ҙур йылғаның, иң ҙур күлдең атамалары нисек?
— ...
— Башҡортостанда иң бейек тауҙар ниндәй?
— ...
— Башҡортостанда ниндәй милләт кешеләре йәшәй?
— ...
— Башҡортостанда ниндәй файҙалы ҡаҙылмалар бар?
— ...

П **3.** Башҡортостан тураһында проект эше ҡороғоҙ. «Башҡортостандың ҡыҫҡаса энциклопедияһы»н ҡулланығыҙ.

4. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Шиғыр ниндәй хистәр менән яҙылған?

Тыуған ерем

Күлдәр бында тәңкә-тәңкә,
Толом-толом йылғалар;
Ата-бабам ҡото булып,
Ғорур баҫҡан ҡаялар.

Тик үҙенсә йырлай бында
Тауҙары, далалары;
Күкрәгендә биҙәк кенә
Ауылы, ҡалалары.

Кисен яҡты йондоҙсоҡтар
Еремә күскән төҫлө.
Үҙ бәхетен үҙе таба
Беҙҙә һәр эшсән кеше.

Офоҡта шәфәҡ йылмайһын,
Таңдар уянһын имен.
Һәр ваҡыт яҡты йөҙҙәрең
Башҡортостаным — илем!

(С. Әлибаев)

тәңкә — *зд.:* сверкает
толом — коса

шәфәҡ — заря
ата-баба — предки
ғорур — гордый

?

1. *Бәхет, тау, дала, йондоҙ, эшсән, таң, йөҙ* һүҙҙәрен тәржемә итегеҙ.
2. Тәбиғәт матурлығы һүрәтләнгән урындарҙы уҡығыҙ.
3. Эшсән кешеләр тураһында нимәләр әйтелә?
4. Ниндәй изге теләктәр әйтелә? Уҡып күрһәтегеҙ.

!!

5. В. Э. Меостың «З. Исмәғилевтең тыуған яҡтары. Сермән» исемле картинаһын иғтибар менән ҡарағыҙ.

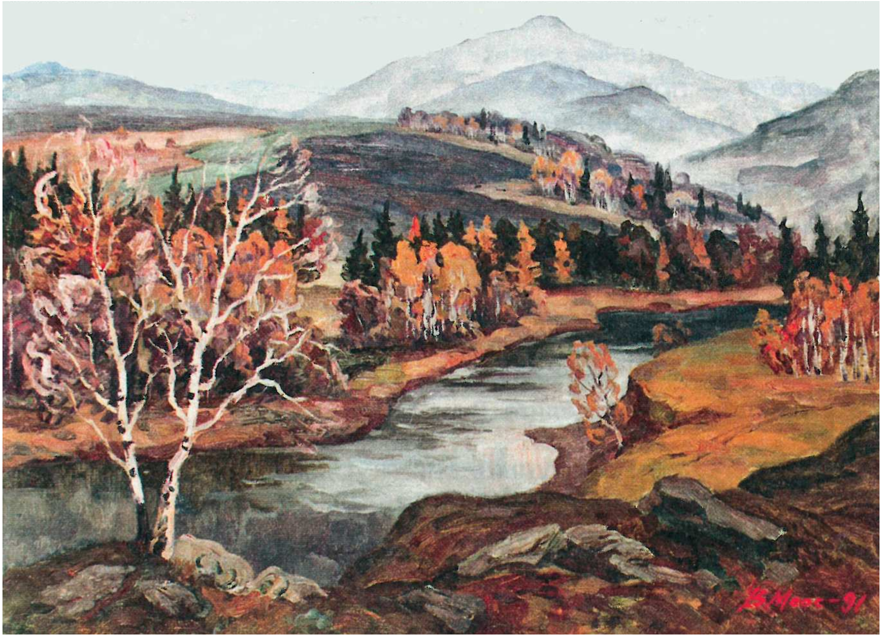

1. Картанан Белорет районын һәм ундағы йылға исемдәрен табығыҙ.
2. Картинала ҡайһы ваҡыт һүрәтләнгән?
3. Нимәгә ҡарап уны билдәләнегеҙ?
4. Картинала нимәләр төшөрөлгән һәм нисек?
5. Картина буйынса үҙегеҙҙең тәьҫораттарығыҙҙы әйтегеҙ.
6. Картина буйынса класта инша яҙығыҙ. Яңғыҙлыҡ исемдәрҙе ҡулланығыҙ.

6. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Йөкмәткеһен һөйләргә өйрәнегеҙ.

Башҡортостан

Башҡортостан — дуҫлыҡ иле. Башҡортостан Республикаһында башҡорттар, рустар, ..., ..., ... йәшәй.

Башҡортостанда күккә олғашҡан тауҙар, ҡара урмандар бик күп. Ағиҙел, Ҡариҙел, Дим, Һаҡмар кеүек йылғалар аға. Асылыкүл, Ҡандраҡүл, Талҡаҫ көҙгөләй ялтырап ята.

Башҡорттар — киң күңелле халыҡ. Улар элек-электән үҙ ерҙәренә рустарҙы, татарҙарҙы, сыуаштарҙы һәм башҡа милләт кешеләрен һыйындырған, бөтәһе менән дә дуҫ булып йәшәгән, әле лә татыу йәшәй.

(«Аҡбуҙат» журналынан)

үҙ ерҙәрен — свои земли
һыйындырған — приютил

1. Башҡортостан тураһында белгәндәрегеҙҙе өҫтәп һөйләгеҙ.
2. Нөктәләр урынына ниндәй милләт кешеләре йәшәгәнен яҙығыҙ.
3. Икенсе абзацты киңәйтеп, ер-һыу атамаларын өҫтәп яҙығыҙ.

Ҡушма исемдәр

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

В башкирском языке, как и в других языках, существуют сложные слова. Они состоят из двух и более слов, имеющих разные значения. Например:

Айһылыу = Ай + һылыу (ай — луна, һылыу — красивая)
Айбулат = Ай + булат (ай — луна, булат — сталь)
Ағиҙел = Аҡ + иҙел (аҡ — белый, иҙел — река)
Ҡариҙел = Ҡара + иҙел (ҡара — чёрный, иҙел — река)
Стәрлетамаҡ = Стәрле + тамаҡ (Стәрле — название реки, тамаҡ — устье реки)
Стәрлебаш = Стәрле + баш (Стәрле — название реки, баш — исток)
Аҡтырнаҡ = Аҡ + тырнаҡ (аҡ — белый, тырнаҡ — ноготь)
Янғантау = Янған + тау (янған — горит, тау — гора)

7. Кеше исемдәрен дөрөҫ итеп яҙығыҙ. Ир-егет, ҡатын-ҡыҙҙар исемен айырып яҙығыҙ. Ҡушма исемдәр аҫтына һыҙығыҙ.

Айнур, Кәримә, Оксана, Динис, Гөлдәр, Нурислам, Лена, Лариса, Азамат, Айгөл, Ибраһим, Зөһрә, Зөлхизә, Тәнзилә, Ильяс, Ынйыҡай, Иршат, Таңсулпан, Искәндәр, Гөлшат, Сәлимә, Ғәлимйән, Тимерхан, Һәҙиә, Ишбулат, Ишбулды, Ғәлиә, Луиза, Илдар, Динара

8. Ниндәй ҡала һәм райондарҙы беләһегеҙ? Дауам итегеҙ. Башҡортостан картаһын ҡулланығыҙ.

Башҡортостан Республикаһында 54 район, 21 ҡала, 4674 ауыл бар.

Ҡалалар: Өфө, Стәрлетамаҡ, Салауат, Сибай, Учалы, Нефтекама, ...

Райондар: Ҡырмыҫҡалы, Әбйәлил, ...

9. I. Был шәхестәр тураһында нимә беләһегеҙ? Ҡулланыу өсөн бирелгән һүҙҙәрҙе уҡығыҙ. Ҡайһы һүҙ ниндәй шәхескә ҡарата әйтелгән? Һайлап алып, күсереп яҙығыҙ.

Мостай Кәрим, Ишмулла Дилмөхәмәтов, Рәшиҙә Туйсина, Абдулла Солтанов, Зәйнәб Биишева, Салауат Юлаев, Марат Зәйнуллин, Ирек Зарипов, Әмир Абдразаков.

Ҡулланыу өсөн һүҙҙәр: бейеүсе, батыр, кинорежиссер, йырсы, ҡурайсы, шағир, спортсмен, ғалим.

1. Ниндәй һүҙҙәр яҙылған? Һығымта эшләгеҙ.
2. Яҙыусыларҙың әҫәрҙәрен атағыҙ. Уларҙың шиғырын яттан һөйләгеҙ.
3. Күренекле шәхестәрҙән тағы ла кемдәрҙе беләһегеҙ?

9. II. Һүрәттәрҙә ниндәй һөнәр эйәләре төшөрөлгән?

10. Һөйләмдәрҙе уҡығыҙ. Хаталарҙы төҙәтегеҙ һәм күсереп яҙығыҙ.

1. Рәссам йырҙар ижад итә. 2. Шағир һүрәт төшөрә. 3. Композитор китап яҙа. 4. Йырсы шиғыр һөйләй. 5. Бейеүсе музыка ҡоралында уйнай. 6. Уҡытыусы иген үҫтерә. 7. Артист хоккей уйнай. 8. Шофёр самолёт йөрөтә. 9. Осоусы балаҫ һуға. 10. Һатыусы йорт төҙөй. 11. Врач магазинда кейем һата. 12. Төҙөүсе спектаклдә уйнай.

!! **11.** Тексттың йөкмәткеһен башҡорт телендә һөйләгеҙ.

Будем охранять природу

Мои молодые друзья! Мы хозяева нашей природы. Природа для нас — кладовая солнца. Она хранит огромные богатства. Мало охранять эти богатства, их надо открывать...

Для рыбы нужна чистая вода — будем охранять наши родники, реки, озёра, пруды. В лесах, степях, горах живут разные животные. Будем охранять наши степи, леса и горы.

Рыбе нужна вода. Птице — воздух, зверю — лес, степь, горы. А человеку нужна Родина.

Охранять природу — значит охранять Родину.

(По М. Пришвину)

Һан

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

Имя числительное (һан) обозначает количество предметов и отвечает на вопросы **нисә? күпме?** — сколько?

12. Диалогты артабан дауам итегеҙ.

— Сәлимә, һеҙҙең ғаиләлә нисә кеше?

— Беҙҙең ғаиләлә алты кеше: атайым, әсәйем, ағайым, мин һәм минең ике ҡустым. Ағайым минән туғыҙ йәшкә өлкән. Ә һеҙҙең ғаиләлә нисә кеше?

— ... .

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

1 — **бер**, 2 — **ике**, 3 — **өс**, 4 — **дүрт**, 5 — **биш**,
6 — **алты**, 7 — **ете**, 8 — **һигеҙ**, 9 — **туғыҙ**, 10 — **ун**

11 — ун бер	20 — егерме
12 — ун ике	30 — утыҙ
13 — ун өс	40 — ҡырҡ
14 — ун дүрт	50 — илле
15 — ун биш	60 — алтмыш
16 — ун алты	70 — етмеш
17 — ун ете	80 — һикһән
18 — ун һигеҙ	90 — туҡһан
19 — ун туғыҙ	100 — йөҙ

13. Өлгө буйынса дауам итегеҙ.

Өлгө: **ике алма** — два яблока.

3, 5, 7, 9, 12, 22, 41, 42, 54, 91

14. Текстағы һандарҙы дөрөҫ итеп уҡығыҙ. Текстҡа исем бирегеҙ.

1992 йылдың 12 октябрендә Башҡортостан Республикаһының Дәүләт Гимны һәм Дәүләт Гербы ҡабул ителде.

Гимндың авторы — Фәрит Фәтих улы Иҙрисов. Гимн — илдең суверенлығын, уның халыҡтары берҙәмлеген һәм дуҫлығын кәүҙәләндереүсе символ.

Герб — хоҡуҡи дәүләтселек билдәһе. Ул закон нигеҙендә ҡабул ителә. Башҡортостан Республикаһы Юғары Советының ҡарары менән раҫланған әлеге гербта башҡорт халҡының быуаттар буйына һаҡланған тарихи йолалары сағылдырыла. Гербтың авторы — Фазлетдин Фәррәх улы Ислахов.

1992 йылда раҫланған яңы флагыбыҙҙа өс төҫ ҡабатлана: зәңгәр, аҡ, йәшел. Аҡ туҡымала ҡурай тажы төшөрөлгән. Флагтың авторҙары — Урал Тимербулат улы Мәсәлимов һәм Ольга Евгеньевна Асабина.

(Ф. Ғөбәйҙуллинанан)

? 1. Башҡортостан символдары тураһында һөйләгеҙ.
2. Һандар яҙылған һөйләмдәрҙе күсереп яҙығыҙ.

15. Нөктәләр урынына тейешле һандар ҡуйып, мәҡәлдәрҙе күсереп яҙығыҙ.

1. Ҡырын эш ... йылдан һуң да беленер.
2. Йөҙ һум аҡсаң булғансы, ... дуҫың булһын.
3. ... ҡат үлсә, ... ҡат киҫ.

Ҡушма һан

16. Һандарҙы дөрөҫ итеп уҡығыҙ. Беренсе бағаналағы һандар, икенсе һәм өсөнсө бағаналағы һандарҙан ни яғы менән айырыла? Аңлатығыҙ.

1 — бер	21 — егерме бер	112 — йөҙ ҙә ун ике
2 — ике	32 — утыҙ ике	214 — ике йөҙ ун дүрт
3 — өс	44 — ҡырҡ дүрт	342 — өс йөҙ ҡырҡ ике
4 — дүрт	49 — ҡырҡ туғыҙ	1911 — бер мең туғыҙ йөҙ ун бер
5 — биш	51 — илле бер	2008 — ике мең һигеҙ
6 — алты	56 — илле алты	2214 — ике мең ике йөҙ ун дүрт

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

Сложные числительные, состоящие из двух и более слов, образуются так: к десятичным корням (**ун** — десять, **егерме** — двадцать и т. п.) присоединяются цифры от 1 до 9:

ун бер — одиннадцать
ун ике — двенадцать
егерме дүрт — двадцать четыре
утыҙ ике — тридцать два
ике йөҙ ун биш — двести пятнадцать

? **17.I.** Һорауҙарға яуап бирегеҙ. Һандарҙы дөрөҫ итеп әйтегеҙ. Ниндәй һандар ҡулланыуығыҙҙы аңлатығыҙ.

1. Һеҙ ҡайҙа йәшәйһегеҙ? 2. Һин ҡасан тыуғанһың? 3. Һинең атайың ҡасан тыуған? 4. Әсәйең ҡасан тыуған? 5. Һеҙҙең йорт ҡасан һалынған? 6. Һин нисәнсе рәттә ултыраһың?

17.II. Һүрәттәрҙә нисә кеше төшөрөлгән? Улар нимә эшләйҙәр? Һөйләмдәр уйлап яҙығыҙ.

18. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Ҡалын хәрефтәр менән бирелгән һөйләмдәрҙең йөкмәткеһен һөйләгеҙ. Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ.

Республикабыҙҙың тыуған көнө!

— Һөйөнсө, Ғәзизә ҡыҙым! Бөгөн байрам!

— Ниндәй байрам, өләсәй?

— Башҡортостан Республикаһының тыуған көнө. Уға бөгөн егерме дүрт йыл булды.

— Нисек инде егерме дүрт йыл?! Илебеҙ олатай-өләсәйҙән, атай-әсәйҙән дә бәләкәйме ни?

— Ҡыҙым, башҡорттар был ерҙә борон-борондан йәшәгән. Йылдар уҙған һайын дәүләт ҡоролошо үҙгәреп торған, илебеҙҙең исемен дә алмаштырғандар. Элек ул Башҡорт АССР-ы тип аталған. **1990 йылдың 11 октябрендә Башҡортостан үҙ аллы дәүләт тип иғлан ителде. Яңы исем**

алды. Хәҙер уны бөтә донъя Башҡортостан Республикаһы тип белә. Ошо көн Башҡортостан Республикаһының тыуған көнө тип һанала.

— Улайһа, байрам менән һине, өләсәй!
— Һине лә, ҡыҙым!

(Г. Ситдиҡованан)

борон-борондан йәшәгән — жили с давних пор
йылдар уҙған һайын дәүләт королошо үҙгәргән — с годами государственная система менялась
бөтә донъя — весь мир
һанала — считается
улайһа — раз так

?
1. Алмаш булған һөйләмдәрҙе күсереп яҙығыҙ.
2. Башҡортостан суверенитеты тураһында нимә беләһегеҙ? Өйҙә атай-әсәйегеҙ менән был темаға һөйләшегеҙ.

19. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Ятлағыҙ.

Башҡортостан флагы

Башҡортостан **флагы**
Тора өс төрлө төҫтән.
Күк, аҡ, йәшел, ә уртаға
Ҡурай сәскәһе төшкән.

Зәңгәр төҫө — ул халҡымдың
Уй-ниәте, **сафлығы,**
Аҡ төҫ — ул именлек төҫө,
Хеҙмәттәшлек, **паклығы.**

Ә йәшел — ул азатлыҡ,
Мәңгелек йәшәү төҫө.
Суверенлы илдә генә
Халҡым булмышы, көсө.

(Ф. Гөбәйҙуллина)

?
1. Ҡалын хәрефтәр менән яҙылған һүҙҙәр тураһында нимәләр әйтерһегеҙ? Аңлатығыҙ.
2. Һәр төҫтөң нимә аңлатҡанын яҙып алығыҙ, хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ.

20.I. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Ҡурайсыларҙың исемдәрен яҙып алығыҙ.

Ҡурай моңо

Башҡорт ҡурайын сит илдәрҙә лә беләләр. Европа илдәрендә үҙенең ҡурайы менән беренсе булып Йомабай Иҫәнбаев сығыш яһаған. Артабан мәшһүр ҡурайсыларыбыҙ Ғата Сөләймәнов, Ишмулла Дилмөхәмәтов ҡурай моңо менән күп халыҡтарҙы ҡыуандырҙы. Ә Рәсәйҙең атҡаҙанған, Башҡортостандың халыҡ артисы, Салауат Юлаев исемендәге дәүләт премияһы лауреаты Азат Айытҡолов ҡурай моңон Дания, Финляндия, Канада, Австралия, Германия, Сингапур, Яңы Зеландия, Афғанстан, Көньяҡ һәм Төньяҡ Америка, Монголия сәхнәләрендә ишеттерҙе.

ҡурай — курай
ҡурайсы — кураист
сит илдәр — зарубежные страны
сығыш яһаған — выступал
Салауат Юлаев исемендәге дәүләт премияһы лауреаты — лауреат Государственной премии имени Салавата Юлаева

?
1. Сит илдә беренсе булып кем сығыш яһаған?
2. Азат Айытҡолов ҡайһы илдәрҙә сығыш яһаған?
3. Ҡурайсыларҙан тағы кемдәрҙе беләһегеҙ?

20.II. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Ҡурай тураһында тағы ла нимәләр әйтер инегеҙ? Һеҙҙең ғаиләлә берәй музыка ҡоралында уйнаған кеше бармы?

Ҡурай

Ҡурай — күп йыллыҡ үҫемлек. Белмәгән ҡайһы бер кешеләр уны ҡамыш тип атап ныҡ яңылыша. Ҡурайҙың һабаҡтары ҡырлы-ҡырлы. Бейеклеге — 120—170 сантиметр. Ҡурай Урал тауының төньяғынан көньяҡ сиктәренә тиклем үҫә. Әйтергә кәрәк, ҡурай, Уралдан тыш, Алтай, Саян тауҙарында һәм Яҡут-Сахала үҫә, ә музыка ҡоралы булараҡ тик башҡорттарҙа ғына таралған. Был, әлбиттә, быуаттар төпкөлөндә ҡалған ғәжәп бер сер.

(С. Йәнтүриндән)

П **21.** Ҡурай тураһында проект эше ҡороғоҙ.

22. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ, күсереп яҙығыҙ.

Салауат Юлаев — башҡорт халҡының милли геройы. Салауат Юлаевҡа һәйкәл 1967 йылдың 17 ноябрендә асыла. Ул Ағиҙел йылғаһының бейек ярында урынлашҡан.

Салауат Юлаев һәйкәле — илебеҙҙәге иң ҙур атлы скульптура. Уның бейеклеге — 9,8 м, ауырлығы — 40 тонна. Ул бронзалаштырылған суйындан ҡойолған. Һәйкәлдең авторҙары — скульптор С. Д. Тавасиев һәм архитектор И. Ғ. Ғәйнетдинов.

(Р. Латипова, Р. Камалова)

суйын — чугун
бейеклек — высота
ауырлыҡ — вес

?

1. Тексҡа исем бирегеҙ.
2. Ҡушма һандар булған һөйләмдәрҙе күсереп яҙығыҙ.
3. Төркөмдәр менән эште ойошторороғоҙ: текст буйынса бер-берегеҙгә һорауҙар әҙерләгеҙ.
4. Ҡайһы төркөм яҡшыраҡ эшләне? Бер-берегеҙҙе баһалағыҙ.

23. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Ятлағыҙ.

Уралым

Ай Уралым, Уралым,
Күгәреп ятҡан Уралым!
Нурға сумған түбәһе,
Күккә ашҡан Уралым!
Һине маҡтай йырҙарым,
Һине данлай йырҙарым.
Төнөн күккә ай ҡалҡһа,
Алтындай балҡый Уралтау,
Көндөҙ күккә көн ҡалҡһа,
Көмөштәй балҡый Уралтау.

(С. Юлаев)

нур — луч
маҡтау — хвалить
данлау — восхвалять
көмөш — серебро

1. Шиғыр тураһында нимәләр әйтер инегеҙ? Унда нимә тураһында яҙылған?
2. «Күккә ашҡан Уралым!», «Алтындай балҡый Уралтау» тигән юлдарҙы нисек аңлайһығыҙ?

24. Башҡорт теленең үҙенсәлекле өндәрен дөрөҫ итеп әйтегеҙ.

[**ә**]: Дәүләкән, Ирәмәл, Әбйәлил, Бөрйән, Хәйбулла
[**ҡ**]: Яктыкүл, Ҡармасан, Баҡалы
[**ҙ**]: Ағиҙел, Ҡариҙел, Көйөргәҙе
[**һ**]: Һәмән, Һаҡмар
[**ғ**]: Ғәйзулла, Ғөбәйҙулла, Ғәлим, Ауырғазы
[**ҫ**]: Таймаҫ, Иҫәнғол
[**ө**]: Өршәк, Бөрйән, Бөрө
[**ң**]: Сыңғыҙ, Туңғатар, Яңы Ҡатай

25. «Мин Өфө ҡалаһында» тигән темаға диалог төҙөгөҙ.

26. Күсереп яҙығыҙ. Бирелгән мәҡәлдәрҙе ниндәй тема берләштерә тип уйлайһығыҙ? Бер мәҡәлде ятлағыҙ.

Мәҡәлдәр

1. Тыуған ерҙең әреме лә хуш еҫле.
2. Тыуған ер яҡын, тыуған ил алтын.
3. Тыуған илдең ҡәҙерен ситтә йөрөһәң белерһең.

27. Нөктәләр урынына тейешле ялғауҙар ҡуйып, күсереп яҙығыҙ.

Ағиҙел йылғаһы

Ағиҙел — Башҡортостан... иң ҙур йылғаһы. Ул Ирәмәл тауы... башлана, Кама йылғаһына ҡоя. Ағиҙел... оҙонлоғо 1420 км. Уның иң ҙур уң ҡушылдыҡтары — Нөгөш, Эҫем, Ҡариҙел, Бөрө, Танып; һул ҡушылдыҡтары — Ашҡаҙар, Өршәк, Дим, Ҡармасан, Сәрмәсән, Баҙы, Сөн.

Ағиҙел... халыҡ телендә Иҙел тип тә йөрөтәләр.

Ағиҙел буйы... бик күп ауылдар, Белорет, Мәләүез, Ишембай, Салауат, Стәрлетамаҡ, Өфө, Благовещенск, Бөрө ҡалалары урынлашҡан.

ҡоя — впадает
ҡушылдыҡтары — притоки
Эҫем — Сим

1. Беренсе бағанаға — йылға, икенсе бағанаға ҡала исемдәрен яҙып алығыҙ һәм үҙегеҙ белгәндәре менән тулыландырығыҙ.
2. Үҙегеҙ йәшәгән ҡала, ҡасаба, ауылығыҙ тураһында һөйләгеҙ.

28. Һорауҙарға тулы яуап бирегеҙ.

1. Һин Башҡортостан тураһында нимә беләһең?
2. Ул ҡайҙа урынлашҡан?
3. Башҡортостан Республикаһының майҙаны күпме? (143,6 мең квадрат километр)
4. Унда күпме халыҡ йәшәй? (4 миллиондан ашыу)
5. Баш ҡалаһын беләһеңме?
6. Башҡортостанда нисә район, нисә ҡала бар?
7. Иң бейек тауҙы беләһеңме? Ул диңгеҙ кимәленән нисә метрға күтәрелә? (1640 метрға)

8. Башҡортостанда дарыу үләндәре үҫәме? (200-ҙән ашыу)

9. Ниндәй дарыу үләндәрен беләһегеҙ?

10. Файҙалы ҡаҙылма байлыҡтары бармы?

29. Тексты уҡығыҙ. Текст һорау һөйләм менән тамамлана, һеҙ дауам итегеҙ.

Бензин, кәрәсин, мазут — бөтәһе лә нефттән алына. Нефттән күп нәмә эшләнә: машина майы, вазелин, төрлө буяуҙар, резина итектәр, капрон таҫмалар ... Нефтте бит «ҡара алтын» тип юҡҡа ғына атамағандар.

Ә бына нимәләрҙе «аҡ алтын», «зәңгәр алтын», «йәшел алтын» тиҙәр? Шуны беләһегеҙме? ...

«ҡара алтын» — «чёрное золото»
нимәләр генә эшләнмәй — что только не делается
юҡҡа ғына атамағандар — не зря назвали

30. Уҡығыҙ. Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ.

Башҡортостанда 215 төр ҡош оя ҡора, 43 төрө һирәк осрай. 77 төр һөтимәр хайуан бар. Йәнлектәрҙең 26 төрө Ҡыҙыл китапҡа индерелгән һәм уларға һунар итеү тыйылған.

(«Башҡортостан уҡытыусыһы» журналынан)

һөтимәр хайуандар — млекопитающие животные
төр — разновидность
Ҡыҙыл китапҡа индерелгән — включены в Красную книгу
һирәк осрай — встречается редко
һунар итеү тыйылған — охота запрещена

1. Ҡош исемдәрен яҙып алығыҙ. Бер ҡош тураһында һөйләгеҙ.
2. Нимә ул Ҡыҙыл китап? Аңлатығыҙ. Ҡыҙыл китапҡа ингән ниндәй ҡош, хайуан, үҫемлектәрҙе беләһегеҙ?

31. Һорауҙарға яуап бирегеҙ. Һөйләмдәрҙе бер уҡыусы әйттереп яҙҙыртһын.

Рәсәй Федерацияһының баш ҡалаһы — ...

Башҡортостандың баш ҡалаһы — ...

Беҙҙең райондың исеме — ...
Беҙҙең ауылдың (ҡаланың) исеме — ...
Беҙҙең урамдың исеме — ...

32. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Өфө ҡалаһы тураһында һөйләгеҙ.

Өфө — бик боронғо ҡала. Ҡала эргәһенән Ағиҙел, Ҡариҙел, Дим йылғалары аға. Элек башҡорттар Өфөнө «Имән ҡала» тип атаған. Өфөлә Тыуған яҡты өйрәнеү музейы, М. В. Нестеров исемендәге Художество музейы, халыҡ шағиры М. Ғафуриҙың йорт-музейы бар. Ҡалала алты театр эшләй, ундан ашыу юғары уҡыу йорто бар, мәктәптәр, техникумдар, колледждар бик күп. Ағиҙел ярының иң бейек урынына Салауат Юлаевҡа һәйкәл ҡуйылған. Дуҫлыҡ монументы бар. Өфө ҡалаһы матурлана, үҫә.

1. Текстҡа исем бирегеҙ.
2. Өфө ҡалаһында ниндәй театрҙар бар? Яҙығыҙ.

33. Һорауҙарға башҡорт телендә яуап бирегеҙ.

1) Что вы знаете об Уфе?
2) Названия каких улиц вы знаете?
3) Какие высшие учебные заведения есть в Уфе?
4) Где ты хочешь жить, когда вырастешь? В городе или в деревне? Почему?

высшие учебные заведения — юғары уҡыу йорттары

34. Бирелгән һүҙ, һүҙбәйләнештәр менән һөйләмдәр төҙөгөҙ.

Ағиҙел, Өфө, Ирәндек, Һаҡмар, Шүлгәнташ, Бөрйән, башҡорт балы, Тыуған ил, тыуған ер, башҡорт халҡы

1. Төркөмдәргә бүленеп, уйланылған һөйләмдәр ярҙамында текст төҙөгөҙ һәм уға исем бирегеҙ.
2. Ҡайһы төркөм яҡшыраҡ эшләне? Бер-берегеҙҙе баһалағыҙ.

дәүләт
ҡая
ғорур
данлау
шәхес
сафлыҡ
милләт
майҙан

?? **35.** Һүҙлек диктанты яҙығыҙ.

Ағиҙел, Янғантау, Шүлгәнташ, Ҡариҙел, өләсәй, бишбармаҡ, көнбағыш, алмағас, ҡарағас, аҡҡош, көнбайыш, көнсығыш, олатай

? 1. Үҙегеҙгә оҡшаған һүҙҙәр менән һөйләмдәр уйлап яҙығыҙ.
2. Һүҙҙәрҙең яһалышын аңлатығыҙ.
3. Бер-берегеҙҙең эшен тикшерегеҙ.

?? **36.** Тесты эшләгеҙ.

1. Башҡортостан Республикаһының майҙаны күпме?

1) 145,1 мең квадрат километр;
2) 143,6 мең квадрат километр;
3) 146,3 мең квадрат километр.

2. Башҡортостан Республикаһында нисә ҡала бар?

1) 21;
2) 23;
3) 24.

3. Башҡортостан Республикаһында нисә район бар?

1) 51;
2) 56;
3) 54.

4. Иң бейек тау.

1) Ирәмәл;
2) Янғантау;
3) Ямантау.

5. Башҡортостан Республикаһындағы иң ҙур күл.

1) Ҡандракүл;
2) Асылыкүл;
3) Талҡаҫ.

КЕШЕ. ТӘН АҒЗАЛАРЫ. ШӘХСИ ГИГИЕНА

1. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ.

Уңған ҡыҙ

Гөлшат бөгөн иртә торҙо
Ҡулын, битен, тешен йыуҙы.
Сәсен үреп, таҫма таҡты,
Гөлдәргә һыу һибеп ҡуйҙы.

Урынын да йыйыштырҙы,
Үҙе бөгөн шундай шат.
Ана ниндәй етеҙ баҫып,
Мәктәпкә бара Гөлшат.

(И. Ғүмәрова)

етеҙ — проворный, быстрый
иртә — рано утром

1. Таныш булмаған һүҙҙәрҙе күсереп яҙығыҙ, тәржемә итегеҙ.
2. Ни өсөн шиғыр «Уңған ҡыҙ» тип атала? Аңлатығыҙ.
3. Һеҙҙең иртә нисек башлана? Һөйләгеҙ.

2. Мәҡәлдәрҙе уҡығыҙ. Мәғәнәһен аңлатығыҙ. Тән ағзаларының атамаларын күсереп яҙығыҙ.

1. Баш — һандыҡ, тел — аҡыл.
2. Башҡа бәлә — телдән.
3. Башы булғандың ашы була.
4. Йөрәккә таянма, аҡылға таян.
5. Егеттең тешенә ҡарама, эшенә ҡара.

3. Һүрәт буйынса тән ағзаларын һанап сығығыҙ. Улар ниндәй функция башҡара?

Т **4.** Һүрәттәр буйынса һөйләмдәр уйлап яҙығыҙ.

5. Йәйәләрҙе асып, һөйләмдәрҙе дөрөҫ итеп күсереп яҙығыҙ. Үҙегеҙ ике һөйләм уйлағыҙ. *Ни эшләй?* һорауына яуап биргән һүҙҙәрҙең аҫтына һыҙығыҙ.

1. Зәлиә гимнастика (делает).
2. Айрат урынын (убирает).
3. Рамаҙан иртәнге аш (кушает).
4. Зөлфиә мәктәпкә (идёт).

6. Һүҙҙәрҙе дөрөҫ итеп уҡығыҙ.

анализ, бинт, вазелин, витамин, горчичник, градусник, операция, поликлиника, пломба, процедура, рецепт, кабинет, компресс, укол, шприц

?
1. Был һүҙҙәр ниндәй тематикаға ҡарай? Билдәләгеҙ.
2. Башҡорт телендә был һүҙҙәр нисек яңғырай? Ниндәй һығымта эшләр инегеҙ?
3. Бер нисә һүҙ менән һөйләм уйлап яҙығыҙ, ҡылымдарҙың яҙылышын күҙәтегеҙ.

7. Тексты уҡығыҙ. Тәржемә итегеҙ. Текстҡа һалынған төп фекерҙе аңлатығыҙ.

Может ли ребёнок научиться говорить без помощи людей? Науке известны случаи, когда дети были вскормлены и воспитаны дикими животными: волками, леопардами, обезьянами и медведями. И «говорили» эти люди-звери не на каком-либо человеческом языке, а по-звериному. Их горло издавало сигнальные крики тех животных, которые воспитали их: волчий вой, обезьяний визг. С огромным трудом удавалось потом научить их говорить по-человечески.

(А. Кондратова)

8. Һөйләмдәрҙе дөрөҫ итеп яҙығыҙ. 3-сө бағаналағы һүҙҙәр тураһында нимә әйтерһегеҙ? Һығымта эшләгеҙ.

Минең	башым	һыҙлай.
	тешем	әйләнә.
	аяғым	болғана.
	күңелем	шешкән.
	тамағым	ауырта.

9. Тексты уҡығыҙ. Аңлатмалы диктант итеп яҙығыҙ.

Грипп ауырыуы йоғошло. Ул кешегә бик ҙур зыян килтерә. Грипп һауа йәки ауырыу ҡулланған әйберҙәр аша йоға. Ауырыу һөйләшкәндә, йүткергәндә, сөскөргәндә тирә-яҡҡа вирустар сәсә.

Грипп ҡапыл башлана. Кешенең температураһы күтәрелә, хәлһеҙләнә, тымаулай, йүткерә. Ауырыуҙы ваҡытында дауаларға кәрәк.

йоғошло — заразный
хәлһеҙләнеү — обессилеть
тымау — насморк
йүткереү — кашлять

10. Шиғырҙы тасуири уҡығыҙ. Унда яҙылғандарҙы башҡарығыҙ.

Дин-дин-дин!
Звонок тауышы
Яңғырап китте залда.
Зарядкаға! Зарядкаға!
Кемегеҙ баҫа алда?!
Бер, ике — уңға борол!
Өс, дүрт — һул яҡҡа!
Бер, ике — ҡулдарыңды
Тейҙереп ал аяҡҡа!
Өс, дүрт — эйеләйек!
Бер, ике — үҫәйек.
Өс, дүрт — теҙелешеп
Түңәрәктән үтәйек.

11. Һүрәттәрҙе иғтибар менән ҡарағыҙ. Уҡыусыларҙың нимә эшләүе тураһында яҙығыҙ. Ҡылымдарҙың аҫтына һыҙығыҙ.

12. Ауырымаҫ өсөн нимәләр эшләргә кәрәк? Дауам итегеҙ.

Ауырымаҫ өсөн:

— һауа температураһына ҡарап, форточканы асып йоҡларға кәрәк;

— әсәйҙе тыңларға кәрәк;

— һәр ваҡыт таҙа йөрөргә кәрәк;

— ... .

ауырымаҫ өсөн — чтобы не болеть
форточканы асып — при открытой форточке

13. Һүрәттәрҙе ҡарағыҙ. Ниндәй дарыу үләндәре төшөрөлгән? Уларҙың файҙаһы тураһында һөйләгеҙ. Тағы ла ниндәй дарыу үләндәрен беләһегеҙ?

14. Барлыҡ һүҙҙәр ҙә дөрөҫ яҙылған юлдағы һүҙҙәрҙе күсереп яҙығыҙ. Ул һүҙҙәрҙе эйәлек заты менән үҙгәртегеҙ. Ни өсөн ҡайһы бер һүҙҙәр ҡалын хәреф менән яҙылған? Аңлатығыҙ.

1. Ҡул, баш, **аяҡ**, теш, күс.
2. Танау, **аяк**, ҡул, каш.
3. Ҡул, бит, тель, сәс, **бармаҡ**.
4. Күҙ, **ҡолаҡ**, ауыҙ, арҡа.

15. «Беҙ өйгә врач саҡырҙыҡ» темаһы буйынса диалог төҙөгөҙ.

16. Әкиәтте тасуири итеп уҡығыҙ.

Аҡыллы турғай

Бесәй ауға сыҡҡан. Ул ағастың иң юғары ботағында ултырған бер турғайҙы күреп ҡалған. Мыраубикә турғайға ҡарап торған да:

— Турғай дуҫ, бында төш. Ерҙә һәйбәтерәк бит, — тигән.

Турғай бесәйҙең хәйләһен тиҙ аңлап алған һәм былай тип яуап биргән:

— Юҡ, бесәй дуҫ, бейектә һәйбәтерәк. Мин бынан бөтәһен дә күреп торам.

— Хәҙер һин нимә күрәһең? — тип һораған бесәй турғайҙан.

— Был яҡҡа эттәр килә.

Ошо һүҙҙәрҙе ишеткәс тә, бесәй табанын ялтыратҡан.

табан ялтыратыу, ҡасыу — убегать
аңлап алыу, аңлау — понять
хәйлә — хитрость, уловка
һәйбәтерәк — лучше

1. Тексты ролләп уҡығыҙ.
2. Ни өсөн турғайҙы аҡыллы тип уйлайһығыҙ? Турғай тағы ла ниндәй?
3. Һуңғы һөйләмдең мәғәнәһен аңлатығыҙ.

аҡыл
фән
ауырыу
һаулыҡ
хәйлә
күңел

17. Афоризмдарҙы уҡығыҙ, оҡшағанын ятлағыҙ.

1. Кешенең бөтә нәмәһе лә: йөҙө лә, кейеме лә, күңеле лә, уйҙары ла матур булырға тейеш.

(А. Чехов)

2. Дуҫлыҡ — бер төрлө уйлау, бер үк маҡсат өсөн йәшәү ул.

(Я. Вәлиев)

уйлау — думать
маҡсат — цель

ЯҢЫ ЙЫЛ МЕНӘН!

1. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Ятлағыҙ.

Ҡыш бабай ҙа, декабрь ҙә —
уңғандар.
Аҡ тундарын кейеп алған
булғандар.
Ергә ҡарҙы йондоҙ итеп
һиптеләр,
Яңы йылды ҡаршыларға
киттеләр.

(Г. Юнысова)

2. Бағаналарҙағы һүҙҙәргә ялғауҙар өҫтәп яҙығыҙ. Һәр бағаналағы бер һүҙ менән һөйләмдәр уйлап яҙығыҙ. Ҡылымдарҙың аҫтына һыҙығыҙ.

ҡуян	ағас	тумыртҡа
айыу	шыршы	күгәрсен
төлкө	ҡарағай	һуйыр
бүре	ҡайын	ҡор
болан	имән	турғай

Т

1. Ни өсөн һүҙҙәр өс бағанаға айырып яҙылған? Һығымта эшләгеҙ.
2. Төркөмдәр менән эшләгеҙ: беренсе бағаналағы йәнлектәрҙең, өсөнсө бағаналағы ҡоштарҙың ҡышты нисек уҙғарыуы тураһында һөйләгеҙ.
3. Ҡайһы төркөм яҡшыраҡ эшләне? Бер-берегеҙҙең эшен баһалағыҙ.

3. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Ни өсөн текст «Алдаҡсы йондоҙҙар» тип атала?

Алдаҡсы йондоҙҙар

Ҡояш болот аҫтына инде. Яй ғына ҡар яуа башланы.

Хәлимә ҡыуанып:

— Хәлим, ҡара әле, күктән йондоҙҙар төшә. Бына — бейәләйемдә! — тине.

Хәлим ҡараны. Ысынлап та, күҙгә саҡ ҡына күренерлек аҡ йондоҙҙар бар ине.

— Йондоҙҙарҙы әсәйемә күрһәтәйем әле! — тип Хәлимә өйгә йүгереп инеп китте.

— Әсәй, бына йондоҙ тоттом, — тип ҡысҡырҙы ул, ишектән ингәс тә.

— Ниндәй йондоҙ ул?

— Бына!

Хәлимә аптырап китте. Ҡараһа, бейәләй һыртындағы йондоҙҙар юҡ.

— Әсәйемә барыбер индереп күрһәтермен. Хәлим, ишекте ас. Мин тиҙ генә инермен. Ҡасырға өлгөрә алмаһындар.

Улар тағы өйгә инде. Тик барыбер йондоҙҙар күҙ асып йомған арала юғала ла ҡуя.

(Ф. Иҫәнғолов)

1. Тексты ролләп уҡығыҙ.
2. Хәлимә нимәне аңламай? Һеҙ нисек уйлайһығыҙ?
3. *Йондоҙ* һүҙенең мәғәнәһен аңлатығыҙ. Тағы ла ниндәй мәғәнәләре бар? Һүҙбәйләнеш, һөйләмдәр төҙөгөҙ.
4. Һуңғы һөйләмдең мәғәнәһен аңлатығыҙ.

4. Һынамыштарҙы уҡығыҙ. Үҙегеҙҙең күҙәтеүҙәрегеҙҙән сығып, ниндәй һығымта эшләй алаһығыҙ?

Бесәй моронон ҡаплап ятһа, һыуыҡ була.
Ағастарға бәҫ ҡунһа, һыуыҡ була.
Төнөн бәҫ төшһә, көндөҙ ҡар яумай.

5. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Унда нимә тураһында һүҙ бара? Һөйләгеҙ. Яттан яҙырға әҙерләнегеҙ.

Шыршы

Йәшел шыршы матурлана,
Уйынсыҡтар тағылһа,
Алтын, көмөштәй нурлана,
Киске уттар ҡабынһа.

Тирәһендә әйләнәбеҙ,
Күмәкләшеп йырлайбыҙ,
Ҡыш бабай ҙа йырлай бергә,
Бергәләшеп уйнайбыҙ.

(Ҡ. Даян)

күмәкләшеп — все вместе
нурлан/ырға — озаряться

6. 1. Һүрәттәрҙе иғтибар менән ҡарағыҙ. «Ҡыш көндәрен нисек уҙғарабыҙ?» тигән темаға һөйләшеү ҡороғоҙ. Бер нисә һөйләм яҙығыҙ.
2. Ҡышҡы тәбиғәтте нисек һүрәтләр инегеҙ?
3. Һәр уҡыусыға исем бирегеҙ һәм нимә эшләгәндәрен әйтегеҙ.

7. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Уның төп фекерен билдәләгеҙ. Йөкмәткеһен ҡыҫҡаса һөйләгеҙ.

Ауырыуҙан ҡотолдо

Булат быйыл бишенсе класта уҡый. Ул йыш ауырый, күп ваҡыт дәрескә килә алмай.

Бер көн уҡытыусы Райхана апай:

— Балалар, ҡайтып ашағыҙ ҙа саңғыларығыҙҙы алып килегеҙ. Бөгөн саңғы шыуырға сығабыҙ, — тине.

— Булат, һин дә кил.

— Мин саңғыла шыуа белмәйем, — тине Булат.

Уның да саңғыла йөрөргә өйрәнгеһе килә ине. Булат килгәндә бөтә малайҙар, ҡыҙҙар тауҙа шыуалар ине. Райхана апай бер ҡыҙҙы шыуырға өйрәтә.

— Әйҙә, Булат, һине лә өйрәтәм! — тип саҡырҙы Райхана апай.

— Саңғыла шыуырға ҡурҡа бит ул! — тип көлдө малайҙар.

Булат атаһының саңғыһын алырға тип өйгә йүгерҙе. Өйҙә Булат бәләкәй саңғы күрҙе.

— Былар миңәме, атай?

— Һиңә, улым. Шәп уҡыусы ла, шәп саңғысы ла бул! — тине атаһы.

Ошо көндән башлап, ул дәрестәрен әҙерләп бөтә лә саңғыла йөрөргә сығып китә. Хәҙер малайҙарҙан бер ҙә ҡалышмай. Элекке һымаҡ ауырымай ҙа.

Булат бишенсе класты, дәрес ҡалдырмай, яҡшы билдәләргә тамамланы.

Әсәһе лә, атаһы ла быға бик шатланды. Булаттың үҙенә лә бик рәхәт ине был саҡта.

(З. Биишева)

ҡурҡа — боится
шәп — *зд.:* хороший
ҡалышмай — не отстаёт
дәрес ҡалдырмай — не пропускает уроки
сыныҡыу — закаляться

1. Һеҙ Булатты ниндәй малай тип күҙ алдына баҫтырҙығыҙ?
2. Уның атаһы менән әсәһе ни өсөн шатлана? Һөйләгеҙ.

8. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ.

Яуа ҡарҙар...

Яуа ҡарҙар — аҡ йондоҙҙар,
Яңы йылда — яңы ҡарҙар,
Аҡ мамыҡҡа төрөнә
Киң яландар, урман, ҡырҙар...

Яңы йылда яуған ҡарҙар
Алып килһен яңы йырҙар,
Яҡты өмөт, яңы бәхет,
Яҡты хыял, яҡты уйҙар.

(А. Исмәғилев)

төрөн/өргә — укутываться
киң — широкий
яҡты өмөт — светлые надежды
хыял — мечта
уйҙар — думы

1. Ни өсөн шиғырҙың исеменән һуң күп нөктәләр ҡуйылған? Нисек уйлайһығыҙ?
2. Яңы йылда яуған ҡарҙарға һеҙ ниндәй теләктәр еткерер инегеҙ?
3. Күплектә яҙылған һүҙҙәрҙең яҙылышын аңлатығыҙ.

9. Ребустарҙы сисегеҙ. Ҡылымдар ярҙамында һөйләмдәр уйлап яҙығыҙ. Һеҙ ҙә ребус төҙөп ҡарағыҙ.

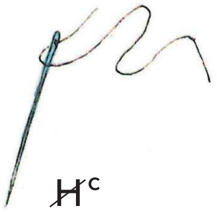

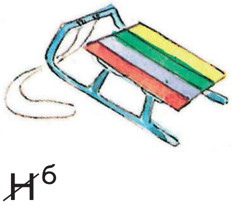

!! **10.** Һүҙҙәрҙе дөрөҫ итеп уҡығыҙ. Тәҡдим ителгән һүҙҙәр ярҙамында текст төҙөп яҙығыҙ.

1. Исем ҡушығыҙ.
2. План буйынса эшләгеҙ:
   а) байрам яҡынлаша;
   б) уҡыусылар карнавалға бара;
   в) ҡунаҡтарҙы ҡаршылауға әҙерләнеү.

Ҡыш бабай, Ҡарһылыу, уйынсыҡтар, Яңы йыл, иҫке йыл, бүләктәр, төн, йондоҙҙар, карнавал, дуҫтар, уҡыусылар, ҡунаҡтар, шәм, байрам бәлеше, һурпа, ҡарағат, ҡанат, ғәҙәт, бейеү, көләү

11. Тексты уҡығыҙ. Байрам тураһында белгәндәрегеҙҙе өҫтәп һөйләгеҙ.

Карнавал! Карнавал!

Ниндәй байрам һуң ул карнавал? Унда кемдәр ҡатнаша? Ҡайһы берәүҙәр карнавалда тик матур кейенгән балалар, клоундар, ҡуяндар, бүреләр, айыуҙар ғына була тип уйлай. Юҡ, карнавалға төрлө йәштәге кешеләр килә ала.

(«Аманат» журналынан)

ҡатнаша — участвует
килә ала — может прийти

? 1. Беренсе, икенсе һөйләмдәге һорауҙарға яуап бирегеҙ.
2. Һеҙ карнавалға нисек әҙерләнәһегеҙ?

12. Ҡотлауҙы уҡып сыҡҡандан һуң, байрам открыткаһы, смс-хәбәр, электрон почта аша яҡындарығыҙға ҡотлау яҙығыҙ.

Ҡәҙерле әсәй!

Һине Яңы йыл байрамы менән ҡотлайбыҙ! Һиңә һаулыҡ, бәхет, эшеңдә уңыштар теләйбеҙ.

Балаларың.

13. а — ә, о — ө, у — ү хәрефтәрен ҡуйып, һүҙҙәрҙе күсереп яҙығыҙ. Оҡшаған һүҙҙәрҙе һайлап, ике һөйләм уйлап яҙығыҙ.

б..р, ҡ..л, ҡ..р, ҡ..ҙ, һ..ҙ
б..р, к..л, к..р, к..ҙ, һ..ҙ
т..р, т..л, т..ш, т..п, т..ҡ
ҡ..р, ҡ..л, ҡ..р, ҡ..ш, б..ҙ
һ..у, һ..л, һ..ҙ, һ..н, ҡ..ш
к..ҙ, к..с, к..н, к..л, к..р

14. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Хаттың нисек башланып, нисек тамамланыуына иғтибар итегеҙ.

Сәләм Өфөнән!

Һаумыһығыҙ, атай, әсәй!

Мин Өфөгә һәйбәт килеп еттем. Рәшиҙә апайым ҡаршы алды. Вокзалда автобусҡа ултырҙыҡ та, Карл Маркс, Цюрупа урамдарын үтеп, Октябрь проспектына сыҡтыҡ.

Өфө миңә бик оҡшаны. Матур ҡала икән. Урамдарҙы ҡарҙан көн дә таҙарталар. Өфө байрамса кейенгән. Совет майҙанына ҙур, матур шыршы ҡуйғандар, тирә-яғына боҙҙан төрлө уйынсыҡтар, тау эшләгәндәр. Ҙурайғас, уҡырға Өфөгә киләм.

Минән күршеләргә, класташтарға сәләм.

Һау булығыҙ.

Сәләм менән, улығыҙ Дима.

1. Диманың хатынан нимәләр белдең? Ул Өфөнө нисек һүрәтләй? Иптәштәрегеҙгә нимәләр һөйләр инегеҙ?

!! **15.** «Ҡышҡы уйындар» («Зимние забавы») картинаһын иғтибар менән ҡарағыҙ. Тәҡдим ителгән һүҙҙәрҙе, һорауҙарҙы ҡулланып, тексты яҙығыҙ.

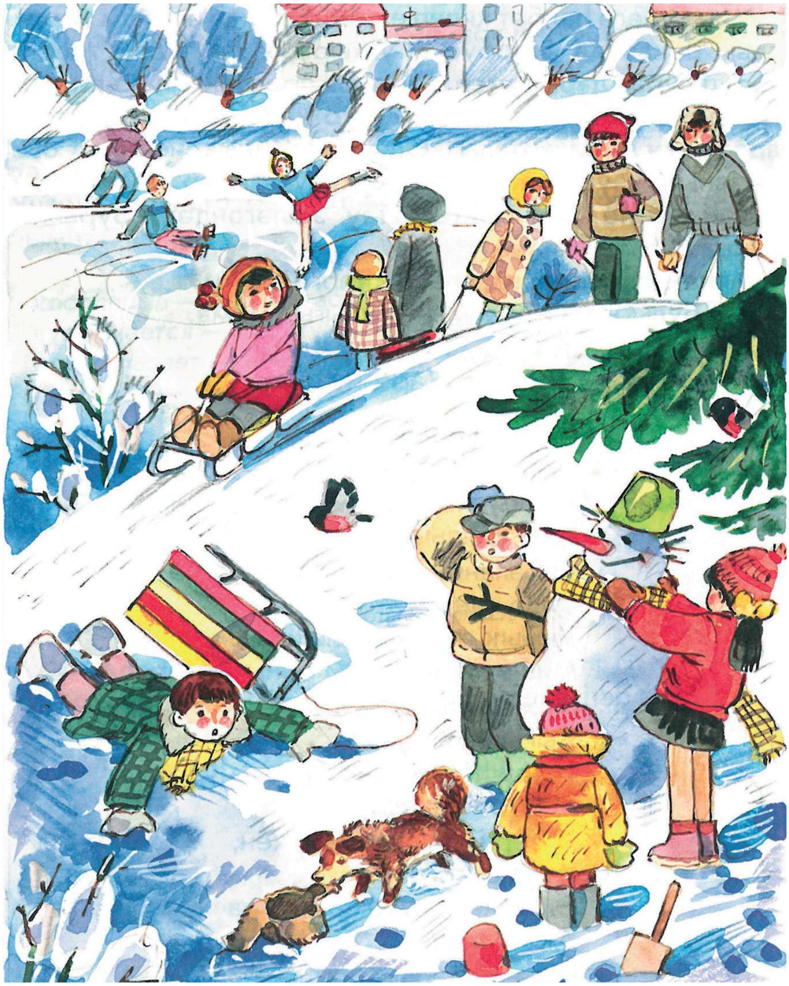

?
1. Ҡыш тураһындағы шиғыр, йомаҡтарҙы иҫегеҙгә төшөрөгөҙ.
2. Был картина буйынса инша яҙыр өсөн эпиграфҡа ниндәй юлдар һайлар инегеҙ?
3. Картинала ниндәй ҡышҡы көн һүрәтләнгән?
4. Балаларҙың кәйефтәре нисек? Улар ниндәй уйындар уйнайҙар?
5. Тағы ла нимәләр өҫтәп әйтер инегеҙ?

Ҡулланыу өсөн һүҙҙәр: ҡышҡы каникул, бүрек, сана, эт, йығылған, ҡарап тора, иламай, тауҙан шыуа, ағастарға бәҫ ҡунған, тауҙан шыуып төшөү.

16. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Яттан яҙығыҙ.

Беҙҙең ёлка

Бына тағын йыйылдыҡ беҙ
Йәмле ёлка янына.
Ҡаршылайбыҙ Яңы йылды
Йырлап-гөрләп тағы ла.

Аҡ күбәләк кеүек ҡарҙар
Яуалар ҙа яуалар,
Уйнайбыҙ ҙа, көләбеҙ ҙә:
Беҙ бәхетле балалар.

(М. Ғәли)

17. Кроссвордты сисегеҙ.

Горизонталь буйынса:

1. Хәйләкәр хайуан.
2. Урманда йәшәгән йыртҡыс.
3. Ниндәй хайуан бал ярата?

Вертикаль буйынса ниндәй ҡош исемен уҡып була? Уның тураһында нимәләр беләһегеҙ? Һөйләгеҙ.

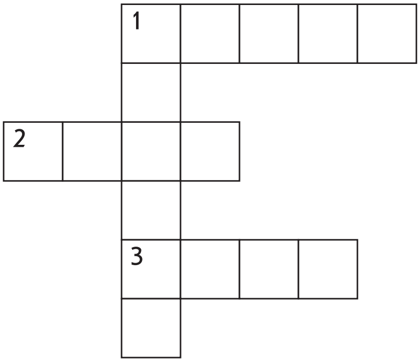

Т **18.** Һүрәт буйынса фекер алышығыҙ.

19. Йомаҡтарҙың яуабын табығыҙ.

Осоп китә, йөҙөп китә,
Ваҡыт еткәс, иреп бөтә.

Кәкре муйын ағайҙар
Ҡарға батмай баралар.

Утта янмай, һыуҙа батмай.

Аҡ юрғанды кем теккән,
Ап-аҡ ондо кем һипкән?

Аяғы юҡ, ҡулы юҡ,
Үҙе һүрәт төшөрә.

Т **20.** *Ҡарһылыу* һүҙенән ҡайһы төркөм күберәк һүҙ уйлап яҙыр икән?

Өлгө: аҡ, ҡар, ...

21. Нөктәләр урынына тап килгән ҡылымдарҙы һайлап яҙығыҙ.

йондоҙ
сыныҒыу
хыял
шәм
әсе ел

Бына ҡыш ... . Бурандар ... . Аҡ мамыҡ булып йомшаҡ ҡар ... . Тирә-яҡ ап-аҡ ҡар менән ... . Йылғаларҙа, күлдәрҙә ҡалын боҙ ҡатламы ... .

Балалар тауҙан санала, саңғыла ... . Боҙҙа коньки менән ... . Бик күңелле уларға!

Ҡулланыу өсөн һүҙҙәр: яуҙы, башланды, ҡапланды, килде, барлыҡҡа килде, шыуалар, йөрөйҙәр.

?? **22.** Контроль күсереп яҙыу.

Ғинуар

Ғинуарҙа яңы йыл башлана. Ғинуар — беҙҙең Башҡортостанда иң һыуыҡ ай. Ыжғыр буранлы көндәр күп була. Әсе ел һыҙғыра, төндәрен ул олой, ҡотороноа.

Селдәр, ҡорҙар, һуйырҙар ҡалын ҡар аҫтына йәшенгән. Улар сатнама һыуыҡтарҙың үткәнен көтә. Көслө һыуыҡтарҙа һайыҫҡандар, турғайҙар ғына ҡала. Улар кеше йәшәгән урындарҙан аҙыҡ эҙләй. Ябалаҡ үткер күҙҙәре менән ҡар өҫтөн күҙәтә. Был айҙа ҡоштарға аҙыҡ табыуы ауырлаша.

(Е. Кучеровтан)

АҘЫҠ-ТҮЛЕК. КЕЙЕМ-ҺАЛЫМ. МАГАЗИН. ӨЙ. БАҘАР

1. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Ҡалын хәрефтәр менән бирелгән строфаны аңлатығыҙ.

Икмәк

Яңы бешкән икмәк тотоп,
Мин өйгә ҡайтып киләм.
Иң ҡәҙерле аҙыҡ бит ул,
Үҫкәнмен инде, беләм.

Шуға ҡыҫып ҡосаҡлайым,
Төшөп китмәһен ергә.
Еҫтәре! Эх, ҡытырлатып
Мөйөшөн кимерергә.

Урамда икмәк ашай ул
Тәртипһеҙ кеше генә —
Мин түҙәм ҡайтып еткәнсе,
Бына өй ишеге лә!

(Г. Ғәлиева)

?
1. Һеҙ икмәккә барғанығыҙ бармы?
2. Икмәк нисә һум тора?
3. Уның ниндәй төрҙәре бар?
4. Ерҙә ятҡан икмәкте күрһәгеҙ, нимә эшләйһегеҙ?
5. Икмәкте нисек ҡәҙерләйһегеҙ?

2. Һүҙҙәрҙе төркөмләп яҙығыҙ.

Йәшелсәләр:
Емештәр:
Һөт ризыҡтары:
Ит ризыҡтары:
Ҡамыр аштары:

Ҡулланыу өсөн һүҙҙәр: картуф, ит, сөгөлдөр, икмәк, кәбеҫтә, сыр, ҡыяр, колбаса, ҡарағат, бәлеш, һуған, лимон, буҙа, шашлыҡ, ҡарбуз, әфлисун, сәксәк, эремсек, борос, ит, ҡатыҡ, туҡмас, һарымһаҡ, йөҙөм, виноград, билмән, печенье, ҡабаҡ, ҡаймаҡ, ҡуйыртылған һөт, алма, тауыҡ ите, йогурт, балан, ҡымыҙ, быҡтырылған ит, торт, шалҡан.

3. Һүрәт буйынса аҙыҡ-түлектәрҙе яҙығыҙ.

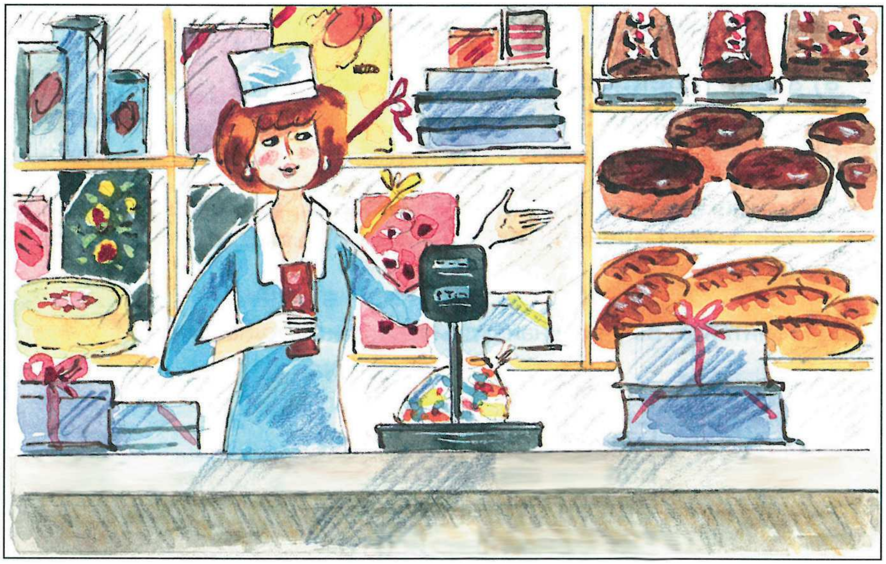

4. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Йөкмәткеһен һөйләргә өйрәнегеҙ.

Яңы күлдәк

Гөлниса әсәһе менән «Балалар донъяһы» магазинына барҙы. Күлдәктәр бүлегенә ингәс, һатыусы апай Гөлнисаға күлдәк һайлашты. Ул бер нисәһен кейеп ҡараны. Тап-таман, килешә.

— Әсәй, ошоно алайыҡ! — тине Гөлниса.

— Улайһа, алайыҡ, ҡыҙым.

Ҡыҙҙың матурлыҡты белеүе һатыусы апайға ла оҡшаны.

— Исемең кем?

— Гөлниса.

— Исемең дә матур. Күлдәгең дә килешә. Һаҡлап ҡына, бысратмай ғына кей инде.

Гөлниса менән әсәһе һатыусы апайға рәхмәт әйтте.

— Әсәй, үҫкәс мин дә һатыусы булам! Ошо апай кеүек, кешеләргә матур күлдәктәр, туфлиҙар, яулыҡтар һатырмын.

(Ф. Туғыҙбаева)

«Балалар донъяһы» — «Детский мир»
һайлашты — помогал(а) выбирать
тап-таман — как раз
матурлыҡты белә — чувствует красоту
килешә — идёт (тебе к лицу)
һаҡлап кей — носи бережно

?

1. Тексты роллəп уҡығыҙ.
2. Ни өсөн Гөлниса һатыусы булырға теләй?
3. Һеҙ кем булырға уйлайһығыҙ? Ни өсөн?

5. I. Һүрəттəге предметтарҙы башҡортса атағыҙ.

5. II. Предметтарҙы темалары буйынса төркөмлəп яҙығыҙ.

а) Аҙыҡ-түлек: ...
б) Кейем-һалым: ...
в) Мебель: ...

Ҡулланыу өсөн һүҙҙəр: пальто, ит, банан, итек, эшлəпə, күлдəк, карауат, өҫтəл, туфли, шəкəр, тоҙ, яулыҡ, сыр, шкаф, бүрек, ултырғыс, ҡаймаҡ, быйма, диван.

6. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ.

Бал

Сәскәнән сәскәгә ҡунып,
Бал йыя бал ҡорто.
Эшсән булған өсөн тулған
Бал менән бар йорто.

(А. Йәғәфәрова)

П **7.** Бал ҡорто тураһында проект эше ҡороғоҙ. Шиғыр юлдарын, энциклопедия, Интернет материалдарын ҡулланығыҙ.

Синонимдар

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

Синонимы — это слова одной части речи, по-разному звучащие, но одинаковые или очень близкие по смыслу:
Тыуған ил, Ватан — Родина, Отечество
яҡшы, һәйбәт — хорошо
менеү, күтәрелеү — подниматься

8. Һүҙҙәр араһынан ҡалын хәрефтәр менән бирелгәндәренә синонимдар һайлап яҙығыҙ.

Батыр, шатланыу, һылыу, ҡыуаныу, **аҙыҡ**, **имтихан**, кескәй, экзамен, **гүзәл**, ризыҡ, һынау, матур, иркен, **бәләкәй,** ашамлыҡ, ҡыйыу.

Т **9.** Һүрәтте иғтибар менән ҡарағыҙ. «Сәй артында» темаһына диалог йә текст төҙөгөҙ.

1. Төркөмдә эште ойоштороғоҙ: беренсе төркөмгә — диалог, икенсе төркөмгә — бәләкәй текст, өсөнсө төркөмгә һүрәт буйынса һорауҙар төҙөү.

2. Ҡайһы төркөм уңышлыраҡ эшләне? Бер-берегеҙҙең эшен баһалағыҙ.

10. Шиғырҙы тасуири уҡығыҙ. Ролләп уҡығыҙ. Торнаның матурлығын шағир ниндәй һүҙҙәр менән һүрәтләгән? Ул һүҙҙәр нисек атала?

Синонимдар

Һайыҫҡан ҡоймаҡ ҡоя,
Ҡунаҡҡа ҡоштар йыя.
Һылыу торна үтә түргә —
Матур ҡош матур инде,
Гүзәл, һөйкөмлө, сибәр.
Хужабикә һоҡлана:
— Йә, торна, бейеп ебәр!
Ҡунаҡтар ҙа ҡабатлай:
— Ах, торна ниндәй сибәр,
Торнаҡай, бейеп ебәр.

Оса торна, бейей торна:
— Һайыҫҡан, ҡарап торма,
Әйҙә, бейейек бергә,
Йәмле яҙ килде ергә!
Тәмле ҡоймаҡ ашайыҡ.
Ҡоштар ҡунаҡ булалар,
Ҙур аҡланға тулалар,
Һайрашалар, көләләр.
Байрам шулай, беләләр.

(Д. Талхина)

Т 1. Парҙар менән эш:
1) синонимдарҙы яҙып алыу;
2) ҡылымдарҙы яҙып алыу;
3) ҡош исемдәрен яҙып алыу;
4) өндәү һөйләмдәрҙе яҙып алыу;
5) шиғыр буйынса һорауҙар әҙерләү.

2. Ҡайһы парҙың яҡшыраҡ эшләүен билдәләгеҙ. Эштәрҙе тикшерегеҙ.

11. Диалогты уҡығыҙ. Һүҙ нимә тураһында бара?

— Роза, һин торт бешерә беләһеңме?

— Беләм. Апайым өйрәтте.

— Иртәгә әсәйемдең тыуған көнө. Мин әсәйемә белдермәй генә торт бешерәйем тигәйнем.

— Ярай, Лариса. «Наполеон» торты бешерәйекме? Мин һиңә ярҙам итермен. Әсәйең эштән нисәлә ҡайта?

— Сәғәт алтыла.

— Мин дәрестән һуң килермен. Һин торт өсөн кәрәк нәмәләрҙе әҙерләп ҡуй.

— Ә нимәләр кәрәк?

— Он, йомортҡа, һары май, шәкәр ҡомо, йөҙөм, ҡаймаҡ, сода, какао порошогы.

— Ярай, һөйләштек. Иртәгәгә тиклем.

беләһеңме? — умеешь?
белдермәй генә — незаметно
бешер/ергә — печь
торт бешерәйем тигәйнем — хотела испечь торт
һөйләштек — договорились

1. Ролләп уҡығыҙ.
2. Һорау һөйләмдәрҙе дөрөҫ интонация менән уҡығыҙ.
3. Һеҙ нимә бешерә беләһегеҙ?

12. «Икмәк үткән юл» темаһы буйынса һүрәттәрҙе ҡарағыҙ. Текстан һәр һүрәткә тап килгән һөйләмдәрҙе айырып яҙығыҙ. Икмәк үткән юл тураһында һөйләгеҙ һәм хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ.

Икмәк үткән юл

Игенде яҙ сәсәләр. Ул йәй буйына ҡояшҡа ҡарап үҫә, өлгөрә. Көҙ көнө игенде уралар, һуғалар һәм, машинаға тейәп, элеваторға оҙаталар. Элеваторҙа уны он итеп тарталар. Ондо икмәк заводына, пекарняға килтерәләр. Унан төрлө сортлы икмәк бешереп, магазиндарға ебәрәләр. Беҙ көн һайын теләгән икмәкте һатып алабыҙ.

(Г. Абдулхаева)

өлгөрә — созревает, поспевает
һуғалар — молотят
йөҙҙәрсә — сотни

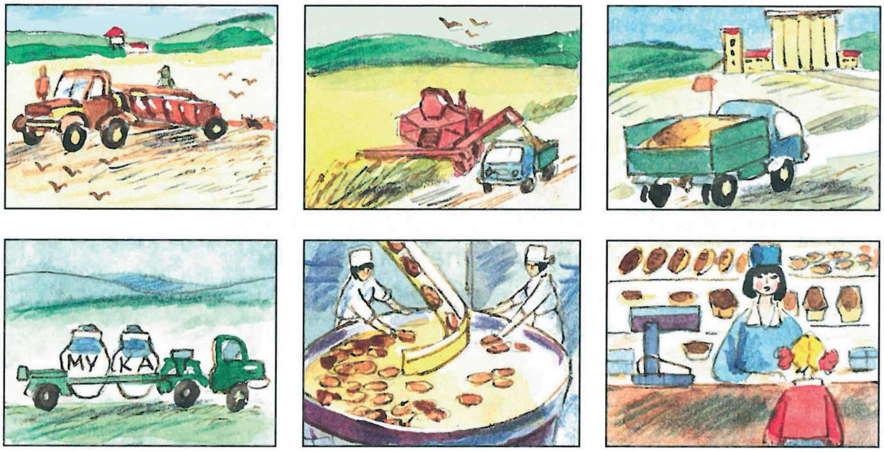

13. Һүрәт ярҙамында тексты дауам итегеҙ.

Беҙҙең уңыш

Яҙ көнө беҙ баҡсаға ағастар, йәшелсә-емеш ултырттыҡ...

?

1. Балалар баҡсала нимә эшләйҙәр? Яҙып алығыҙ, ҡылымдар аҫтына һыҙығыҙ.
2. Һүрәттә ниндәй миҙгел эше һүрәтләнгән?
3. Уҡыусылар башҡа миҙгелдә баҡсала ниндәй эштәр башҡаралар? Һөйләгеҙ.

??

14. Дөрөҫ итеп әйтегеҙ. Һүҙлек диктанты яҙығыҙ.

аҙыҡ-түлек, кейем-һалым, икмәк, сәй, тоҙ, ҡоймаҡ, ҡорот, ҡатыҡ, ҡымыҙ, яңы икмәк, шәкәр, ҡайнатма, һум, тин, аҡса, һатыусы, һатып алыусы, ҡамыр, ҡаймаҡ, эремсек

15. I. «Аҙыҡ-түлек», «Кейем-һалым» магазинында, «Баҙарҙа» темаһы буйынса диалог төҙөгөҙ.

15. II. Һорауҙар ярҙамында «Көҙгө баҙар» темаһы буйынса текст төҙөгөҙ.

1. Ниндәй йыл миҙгеле һүрәтләнә? Һауа торошо нисек?
2. Һатыусылар һәм һатып алыусыларҙың кәйефтәре нисек?
3. Баҙарҙа ниндәй ризыҡтар бар? Уларҙың хаҡын беләһегеҙме?

16. Һүрәттә нимәләр төшөрөлгән? Һәр һүҙ янына сифат өҫтәп яҙығыҙ.

17. Уҡығыҙ һәм хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ. Тағы ла нимәләр өҫтәр инегеҙ?

Магазинда үҙеңде нисек тоторға?

Нимә алырыңды алдан бел.
Сиратҡа баҫ.
Рөхсәт менән сиратһыҙ алырға мөмкин.
Кассир аҡса һанағанда, ҡамасаулама.
Үҙеңде әҙәпле тот.

18. Бирелгән һүҙҙәрҙе ҡулланып, «Китап магазинында» тигән текст төҙөгөҙ. Бер нисә һөйләмде дәфтәргә яҙығыҙ.

Ҡулланыу өсөн һүҙҙәр: китап, дәреслек, ҡәләм, ҡағыҙ, көндәлек, йыйынтыҡ, һүҙлек, юйғыс, дәфтәр, ҡәләм, ручка, энциклопедия, пенал, 1-се том, балалар әҙәбиәте, әҙәбиәт, тәржемә, яңы китаптар.

19. Йомаҡтарҙың яуабын табығыҙ.

Ер аҫтында алтын ҡаҙыҡ.

Ҡат-ҡат тунлы,
Ҡарыш буйлы.

Көн йөрөй, төн йөрөй,
Бер атлам да ер китмәй.

атлам — шаг

20. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Башҡорт теленең үҙенсәлекле өндәрен дөрөҫ итеп әйтегеҙ. Шиғырҙың төп фекере ниндәй юлдарҙа яҙылған?

Эшһөйәрҙәр иле

Тыуған ерем — эшһөйәрҙәр иле,
Хеҙмәт һөйөү — намыҫ билгеһе.
Бик ҡәҙерле, данлы һәр урында,
Уңғанлыҡтың күркәм өлгөһө.

Матурлыҡ та, яҡшылыҡ та ерҙә —
Ул эшсәнлек, хеҙмәт емеше;
Халҡым көслө хеҙмәт, ижад менән,
Хеҙмәт менән бөйөк, һин, кеше.

(Р. Шәкүр)

эшһөйәр, уңған — трудолюбивый
ил — страна
дан — слава

һатыусы
һатып алыусы
сират
теләк
бурыс
эшһөйәр

?

1. Автор тыуған еребеҙҙе ниндәй ил тип атай? Ни өсөн?
2. Кеше нимә менән бөйөк?
3. Һеҙҙең төп эшегеҙ, хеҙмәтегеҙ нимәлә? Һеҙгә уны нисек башҡарырға кәрәк?
4. Синоним һүҙҙәрҙе табығыҙ.
5. Тағы нимәләр әйтерһегеҙ? Һөйләгеҙ.

?? Т **21.** Скайп аша сит илдә йәшәгән иптәшегеҙгә:

1. Башҡортостан Республикаһы тураһында,
2. Башҡортостанда бөгөнгө көндәге һауа торошо тураһында,
3. Башҡорт балы тураһында һөйләгеҙ.

8 МАРТ — ҠАТЫН-ҠЫҘҘАР БАЙРАМЫ

1. Шиғырҙы тасуири уҡығыҙ.

Әсәйем

Әсәйең кем, тиһегеҙме,
Белмәйһегеҙме шуны ла?
«Алтын ҡуллы апай» тиеп
Йөрөтәләр уны ла.

Ҡулы былай алтын кеүек
Ялтырап-нитеп тормай.
Ашханала, бысаҡ тотоп,
Картуф, кәбеҫтә турай.

Бәлеш һала, туҡмас киҫә,
Тәмле аштар бешерә,
Торт яһаһа, өҫтәренә
Һырлап сәскә төшөрә.

Аш-һыуына, тәм-томона
Бөтә халыҡ һоҡлана.
Шуға, алтынға тиң күреп,
Әсәй ҡулы маҡтала.

(Ф. Мөхәмәтйәнов)

һырлап сәскә төшөрә — украшает цветами
маҡта/рға — хвалить

1. Әсәйҙе ни өсөн «Алтын ҡуллы апай» тип йөрөтәләр?
2. Шиғыр ниндәй хистәр менән яҙылған?
3. Әсәйегеҙ тураһында һөйләгеҙ. Һеҙ әсәйегеҙгә ниндәй матур, яғымлы һүҙҙәр менән өндәшәһегеҙ?

2. I. Шиғырҙы тасуири уҡығыҙ. Йөкмәткеһен башҡорт телендә әйтегеҙ.

Пускай узнают ветер,
И звёзды, и моря,
Что лучше всех на свете
Мамочка моя!

(М. Пляцковский)

2. II. Тексты тасуири уҡығыҙ. Күсереп яҙығыҙ. Бер-берегеҙҙең эшен тикшерегеҙ.

8 Март — Халыҡ-ара ҡатын-ҡыҙҙар көнө. Был көндә әсәйҙәрҙе, өләсәйҙәрҙе байрам менән ҡотлайҙар, уларға бүләктәр бирәләр. Балаларын үҫтергәндә йоҡоһоҙ үткәргән төндәре, йомшаҡ ҡулдары, яҡшы тәрбиә биргәндәре өсөн уларға рәхмәт әйтәләр.

йоҡоһоҙ үткәргән төндәр — бессонно проведённые ночи
яҡшы тәрбиә — хорошее воспитание

3. Ҡотлауҙы уҡығыҙ. Ҡотлау открыткаһын нисек яҙырға кәрәк? Әңгәмә ойоштороғоҙ.

Һөйөклө әсәйем!

Һине 8 Март байрамы менән ҡотлайым. Ныҡлы һаулыҡ, оҙон ғүмер, уңыштар, бәхет теләйем! Һиңә бөтәһе өсөн дә рәхмәт!

Улың Андрей.

1. Өләсәй, әсәй, апай, һеңлеләрегеҙҙе ҡатын-ҡыҙҙар байрамы менән ҡотлағыҙ.
2. Ҡотлауҙы үҙегеҙ эшләгән открыткаға яҙығыҙ.
3. Ҡотлау һүҙҙәрен класташ ҡыҙҙарығыҙға, дуҫтарығыҙға, башҡорт телендә яҙып, электрон почта аша ебәреп була.

4. Әсәй тураһында шиғыр юлдары яҙып ҡарағыҙ.

1. … … … … әсәкәйем, … … … … яратам.	2. … … … … берҙән-берем, … … … … яратам.

5. Һүҙҙәрҙе дөрөҫ итеп уҡығыҙ. Үҙегеҙгә оҡшаған һүҙҙәр менән һөйләмдәр уйлағыҙ. Иң уңышлы һөйләмдәрҙе дәфтәрегеҙгә яҙығыҙ.

әсәй, өләсәй, һөйөклө, хәйерле көн, хеҙмәт, уңыш, ҡыуаныс, хөрмәтле, ҡәҙерле, тырышып уҡы, белемле бул

Антонимдар

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

Антонимы — это слова одной и той же части речи с противоположным значением.

аҡ — ҡара | **ҡыш** — йәй
һыуыҡ — йылы | **инеү** — сығыу

6. Нөктәләр урынына тейешле һүҙҙәр ҡуйып, шиғырҙы дөрөҫ интонация менән уҡығыҙ.

Киреһен әйт!

Бик һәйбәт һүҙ беләм: «Яҡшы».
Киреһе ниндәй һуң? — ... .
Мин һиңә әйтәмен: «Дөрөҫ».
Тиҫкәре яуап бир. — ... .

Бик насар һүҙ беләм: «Ҡурҡаҡ».
Ҡаршы кил һин миңә, — ... .
«Көртлө юл» тигәнгә, рифмалап,
Киреһен әйт әле — ... .

Был, тим мин, уйындың аҙағы.
Һин ҡаршы килһәң — ... .
Дауам ит, улайһа, шиғырҙы —
Һәр һүҙгә яуап тап ҡаршы.

(Т. Ғәниева)

1. Уйынды дауам итегеҙ.
2. Антонимдарҙы яҙып алығыҙ.

7. Мәҡәлдәрҙе уҡығыҙ. Нөктәләр урынына антонимдар табып яҙығыҙ.

1. Сысҡанға — үлем, бесәйгә — ... .
2. Ете ҡат үлсә, бер ҡат ... .
3. Ололарға кесе бул, ... оло бул.

8. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ.

Тыуған көн

Айбулатҡа ун йәш тулды,
Өйҙә ҙур байрам бөгөн.
Көтөп-көтөп көтөк булдыҡ
Ошо тантана көнөн.

Атайым ҡарап торҙо ла
Йылмайған Айбулатҡа:
— Улҡайыбыҙ үҫте, — тине, —
Эйәр һалырлыҡ атҡа.

— Тәүфиҡлы бул, балам! — тине
Әсәйем, уны һөйөп. —
Ололарҙы ололай бел,
Йөрөмә танау сөйөп.

Ни әйтергә белмәйенсә,
Торҙо ла оҙаҡ уйлап:
— Бөтәгеҙҙе лә яратам,
Рәхмәт, — тине Айбулат.

(Ф. Туғыҙбаева)

?

1. Ни өсөн шиғыр «Тыуған көн» тип атала?
2. Айбулатҡа ниндәй теләк әйттеләр?
3. Айбулаттың яуабы һеҙгә оҡшанымы? Һеҙ нисек яуап бирер инегеҙ?
4. Айбулатҡа ниндәй теләктәр әйтер инегеҙ?

9. Һүҙҙәрҙе дөрөҫ итеп уҡығыҙ. Антонимдарҙы ҡулланып, һөйләмдәр уйлап яҙығыҙ.

оло — кесе, эҫе — һыуыҡ, уң — һул, юғары — түбән, хәҙер — элек, китә — ҡайта, инә — сыға, ауыр — еңел, әсе — сөсө, бейек — тәпәш, ҙур — бәләкәй

10. Һүрәттәрҙе иғтибар менән ҡарағыҙ. Балаларға исем биреп, уларҙың нимә эшләүҙәре тураһында һөйләгеҙ.

Т

1. Төркөмдәр менән эшләгеҙ, тема буйынса текст уйлағыҙ:
   1) «Минең иртәм»;
   2) «Мин мәктәптә»;
   3) «Минең буш ваҡытым».
2. Ҡайһы төркөм яҡшыраҡ эшләне? Бер-берегеҙҙе баһалағыҙ.

11. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Йырҙы өйрәнегеҙ.

Яратам мин илемде

Ғ. Байбурин һүҙҙәре *Р. Сәлмәнов музыкаһы*

Әсәй менән гөл ултырттыҡ,
Гөлдәр хуш еҫ тарата.
Уңғаным тип, үҫкәнем тип,
Әсәй мине ярата.

Гөлдәр хуш еҫ тарата,
Әсәй мине ярата.
Һәр көн һайын һыуҙар һибәм,
Яратам мин гөлөмдө.
Гөлдәр кеүек илем матур,
Яратам мин илемде.
Яратам мин гөлөмдө,
Яратам мин илемде.

12. Бирелгән һүҙҙәрҙе ҡулланып «Минең әсәйем» тигән темаға текст төҙөп яҙығыҙ.

әсәйемде, яратам, мин. һәр ваҡыт, тырышам, ярҙам итергә, әсәйемә. ҡәҙерле, минең өсөн, әсәйем, кеше

13. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Текстың төп фекерен билдәләгеҙ.

Әсә рәхмәте

Бөгөн Рөстәмдең әсәһе һуң ҡайтты. Рөстәм уны урамда ҡаршы алды. Әсәһе, ҡапҡаны аса-аса:

— Иртәнсәк өйҙө йыйыштырырға өлгөрмәгәйнем, тағы ла һуң ҡайттым. Башланған эште бөтөргө килә шул. «Һабанда һайрашмаһаң, ырҙында ыңғырашырһың», тигәндәр бит карттар, — тип һөйләнә-һөйләнә өйгә инде.

Ул, өйгә ингәс, аптырап ҡалды һәм йылмайып улына ҡараны.

— Улым, иҙәнде кем йыуҙы? Әллә өләсәйең килдеме? — тип һораны.

— Юҡ, берәү ҙә килмәне, мин үҙем йыуҙым, — тине Рөстәм.

— Һин йыуҙыңмы?! — тине әсәһе, ҡыуанып. — Һиңә йыуырға кем ҡушты?

Рөстәм ҡапыл ғына яуап бирмәне. Унан, тулҡынланып, ҡыҙып-ҡыҙып һөйләргә тотондо:

— Бер кем дә ҡушманы. Үҙем тоттом да йыуҙым. Утын да ярҙым, һыу ҙа ташыным, ҡош-ҡорттарҙы ла ашаттым.

Әсәһе улын ҡосаҡлап алды.

— Бына рәхмәт! Бына рәхмәт, улым! — тине ул.

Рөстәм әсәһенең шатлыҡлы йөҙөнә ҡарап шатланды.
— Әсәй, мин шулай һәр ваҡыт ярҙам итермен.

(Ә. Ихсан)

өлгөрмәгәйнем — не успела
һуң ҡайттым — поздно вернулась
аптырап ҡалды, аптыраны — удивилась
ҡапыл — внезапно, неожиданно
тулҡынланыу — волноваться

1. Тексты ролләп уҡығыҙ.
2. Тексың йөкмәткеһен һөйләгеҙ. Рөстәм тураһында нимәләр әйтер инегеҙ?
3. Текстан мәҡәлде табығыҙ. Мәғәнәһен аңлатығыҙ.

14. «Мин әсәйемә нисек ярҙамлашам» тигән темаға диалог уйлап яҙығыҙ.

15. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Тыныш билдәләренә иғтибар итегеҙ. Ни өсөн ундай тыныш билдәләре ҡуйылғанын аңлатығыҙ.

Нәби менән әбей

Китеп барғанда Нәби,
Трамвайға инде әбей.
Малай торҙо һикереп,
Әбейгә урын биреп.

Ә ул: «Ултыр, балам, — ти,
Баҫып бара алам», — ти.
Әбей ҙә бара баҫып,
Нәби ҙә бара баҫып.

Әбей тағы: «Ултыр», — ти.
Нәби әйтә: «Мин ҙур», — ти.
Килеп уртаҡ фекергә,
Ултырҙы улар бергә.

Башта ултырҙы әбей,
Уға һыйынды Нәби.
Йылмайҙы бөтә халыҡ —
Бар донъя ҡуйҙы балҡып.

Трамвай бара: туҡ-туҡ-туҡ,
Буш урындар юҡ-юҡ-юҡ.

(З. Әхмәтйәнова)

һикереп торҙо — вскочил
мин ҙур — я большой
уртаҡ — общий
фекер — мысль

1. Шиғырҙың йөкмәткеһен һөйләгеҙ. Үҙ фекерегеҙҙе әйтегеҙ.
2. Нәби тураһында нимәләр әйтер инегеҙ?

16. Һүрәттәр урынына кәрәкле һүҙҙәрҙе ҡуйып яҙығыҙ. Тема буйынса хикәйә төҙөгөҙ.

Эш бөткәс, уйнарға ярай

тырышып уҡый.

Дәресен әҙерләп бөткәс,
урамға

Урамда малай

1. «Эш бөткәс, уйнарға ярай» тигән мәҡәлдең мәғәнәһен аңлатығыҙ. Һығымта яһағыҙ.
2. Уҡыу, белем тураһында ниндәй мәҡәлдәр беләһегеҙ?

17. Һүҙҙәрҙе дөрөҫ итеп уҡығыҙ. Антонимдарҙы, синонимдарҙы айырып яҙығыҙ.

малай, бәләкәй, баҫ, һикерә, ҙур, уртаҡ, халыҡ, оҙон, ҡыҫҡа, йылмайыу, фекер, гүзәл, йүгерә, Тыуған ил, көн, ҡыуаныу, өләсәй, ҡыңғырау, моңло, бәхет, балдаҡ, йөҙөк, муйынсаҡ, һыуыҡ, һирәк, тәртип, таҫтамал, һабын, атлай, һылыу, шатланыу

18. Һүрәт буйынса кемдең нимә эшләүе тураһында һөйләгеҙ.

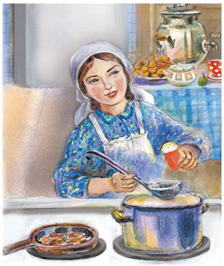

19. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Яттан яҙығыҙ.

Әсәйем, әсәкәйем,
Һин бит — бәхет асҡысы.
Һин өйрәткән туған телем
Миңә иркен юл асты.

(М. Усманова)

20. Исемдәргә мәғәнәләре буйынса тап килгән ҡылымдарҙы һайлап яҙығыҙ.

бейеүсе	йырлай
уҡыусы	бейей
йырсы	уҡый
рәссам	яҙа
яҙыусы	йөрөтә
машинист	һүрәт төшөрә

1. Бейеүсе, йырсыларҙан кемдәрҙе беләһегеҙ? Уларҙың ниндәй бейеүҙәре, йырҙары һеҙгә оҡшай?
2. Уҡыусы тағы ла нимәләр эшләй? Дәфтәрегеҙгә өҫтәп яҙығыҙ.
3. 5-се класта уҡыған берәй әҫәрҙең исемен, авторын әйтегеҙ.
4. Бер-ике картинаның авторын әйтегеҙ.

?? **21.** Һүҙҙәрҙе башҡорт теленә тәржемә итеп яҙығыҙ.

писатель, поэт, язык, художник, книга, рисунок, тетрадь, природа, вода, имя, труд, хлеб, праздник, улица, лес, цветы, птицы, небо

?

1. Ҡалын хәреф менән бирелгән һүҙҙе ҡулланып, һөйләм уйлап яҙығыҙ.
2. Яҙыусы ҡатын-ҡыҙҙарҙан кемдәрҙе беләһегеҙ?
3. Уларҙың береһе тураһында белгәндәрегеҙҙе һөйләгеҙ.

22. Һүрәтте иғтибар менән ҡарағыҙ. Ҡыҙҙарға ниндәй исемдәр һайлар инегеҙ?

Т

1. 1) Һүрәтте тасуирлағыҙ.
   2) Ҡыҙҙарҙың диалогын төҙөгөҙ.
   3) Ҡыҙҙың нисек ауырып китеүе һәм уның хәлен белергә килгән әхирәте тураһында һөйләгеҙ.
   4) Ситуацияға ҡарата үҙ фекерегеҙҙе белдерегеҙ.
2. Бер-берегеҙҙе баһалағыҙ.

ЯҘ ЕТТЕ

1. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Яҙҙың үҙенсәлектәрен билдәләгеҙ.

Яҙ

Ҡарҙар ирей, һыу таша,
Талдар бөрөһөн аса.
Эх, күңелле яҙ килә,
Ҡояш нурҙарын һибә.

Яҙғы ҡояш аяҙ күктән
Ҡар өҫтөнә нур һибә.
Эх, күңелле яҙ килә,
Ҡояш нурҙарын һибә.

(Ә. Ихсан)

Омонимдар

Хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ!

Омонимами называются слова, одинаковые по звучанию и написанию, но разные по смыслу. Например:

яҙ — пиши; весна
бар — есть, имеется; иди; маленький ресторан

2. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Олатайығыҙ тураһында нимәләр әйтерһегеҙ? Ни өсөн һүҙҙәр ҡалын хәрефтәр менән бирелгән? Шиғырҙы ятлағыҙ.

Олатай

Олатай еткән **йөҙгә,**
Ә шулай ҙа йәш **йөҙгә.**
Күҙҙәре үткер күрә,
Күҙлекһеҙ шуға күрә.

Күп эшләй, иләй **тире,**
Битенән тама **тире.**
Ситек тегә, тотоп **беҙ,**
Һоҡланабыҙ уға **беҙ.**

(С. Муллабаев)

3. Омонимдарҙы уҡығыҙ, мәғәнәһен аңлатығыҙ. Бер нисә һөйләм уйлап яҙығыҙ.

Гүзәл — гүзәл, Зифа — зифа, Арыҫлан — арыҫлан, баҫма — баҫма, яр — яр, ҡала — ҡала, бит — бит, алма — алма, ял — ял, яҙ — яҙ

4. Тиҙәйткестәрҙе дөрөҫ һәм шыма итеп әйтергә өйрәнегеҙ. Ниндәй һүҙҙәргә иғтибар итер инегеҙ?

Һин, ҡара, ҡара, ҡара!
Өҫтәлдә — ҡара ҡара.
Кипкән ул ҡара ҡара,
Бик кәрәк яңы ҡара,
Буялма тағы, ҡара!

Ҡара ҡарға ҡарҙан бара,
Ҡанаттарын ҡаға-ҡаға.
Эй маҡтана, эй маҡтана:
— Ҡанат остарына тағып,
Яҡшы хәбәр килдем алып:
Яҙ башлана! Яҙ башлана!

5. Тексты уҡығыҙ.

Әбей

Малай менән ҡыҙ, мәктәпкә китеп барғанда, бер әбейҙе күрҙе. Аяҡ аҫты бик тайғаҡ ине. Әбей тайып йығылды. Малай:

— Минең китаптарымды тотоп тор әле! — тип, сумкаһын ҡыҙға бирҙе лә әбейгә ярҙамға йүгерҙе. Малай әйләнеп килгәс, ҡыҙ унан:

— Ул һинең өләсәйеңме? — тип һораны.

— Юҡ, — тине малай.

— Әсәйеңме әллә?

— Юк.

— Улай булғас, яҡын танышыңмы? — тип ныҡышты ҡыҙ.

— Юк инде, юк! — тине малай, йылмайып. — Ул бит оло кеше.

(В. Осееванан)

?

1. Тексты̧ң йөкмәткеһен һөйләгеҙ. Ролләп уҡығыҙ.
2. Текст буйынса фекер алышығыҙ. Һығымта эшләгеҙ.

6. Уҡығыҙ. Яңғыҙлыҡ һәм уртаҡлыҡ исемдәрҙе айырып яҙығыҙ.

Башҡортостан, хеҙмәт, Инйәр, тарих, 9 Май, урам, картә, Урал, тәбиғәт, Сәлимә, күренеш, Ирәндек, ҡаһарман, Ағиҙел, яу, һүҙлек, Юлиә, һәйкәл, Салауат Юлаев

7. Шиғырҙы күсереп яҙығыҙ. Омонимдарҙың аҫтына һыҙығыҙ.

Атайым түтәл ҡаҙҙы,
Мин ашаттым аҡ ҡаҙҙы.

Атайым ҡаҙау ҡаҡты,
Әсәйем балаҫ ҡаҡты,
Мин дә эшһеҙ торманым,
Ашаным тәмле ҡаҡты.

(Д. Талхина)

8. Һөйләмдәрҙе күсереп яҙығыҙ. Исемдәрҙе алмаштырып килгән һүҙҙәрҙең аҫтына һыҙығыҙ. Улар нисек атала?

Сыйырсыҡтар беҙгә йылы яҡтарҙан осоп ҡайта. Юлда улар төрлө ауырлыҡтарға осрай. Уларға көслө ел, һыуыҡ ямғыр ҡамасаулай. Ауырлыҡтарҙы еңеп, улар ҡайтып етергә тырыша. Иң көслөләре генә беҙгә килеп етә. Улар үҙ ояларына әйләнеп ҡайталар. Көн һайын улар беҙҙе үҙҙәренең моңло тауыштары менән ҡыуандыралар.

ауырлыҡтар — трудности (преграды)
ҡамасаулай — мешает
ҡайтып етергә — *зд.:* долететь
көслөләр — сильные

?

1. Сыйырсыҡ тураһында белгәндәрегеҙҙе өҫтәп һөйләгеҙ.
2. Беҙгә тағы ла ниндәй ҡоштар осоп ҡайта?
3. Тексҡа нигеҙләнеп, бер ҡош тураһында һөйләгеҙ.

??

9. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Яттан яҙығыҙ. Ни өсөн һөйләм ҡалын хәрефтәр менән бирелгән? Аңлатығыҙ.

Сыйырсығым, ҡошсоғом,
Хәҙер бында ҡыш түгел.
Матурым, һин кил инде,
Өйөң өлгөрҙө бөгөн.

(М. Кәрим)

10. Тексты дөрөҫ итеп күсереп яҙығыҙ. Һәр һөйләм буйынса һорау уйлағыҙ. Бер рәт уҡыусылары — һорау, икенселәре яуап бирһен.

Ҡоштар ҡасан ҡайта?

Ҡоштарҙы яҙ хәбәрселәре тип атайҙар, сөнки улар беҙгә яҙ ҡайталар. Ҡоштарҙың килеүе март, апрель, май айҙарына һуҙыла. Иң тәүҙә, март башында, ҡара ҡарғалар килә. 25 мартта — сыйырсыҡтар, 28 мартта һабан турғайҙары ҡайта. 26 апрелдә — ҡарлуғастар, 6 майҙа һандуғастар килеп етә.

(Е. Кучеровтан)

П

11. «Ҡоштар — беҙҙең дуҫтарыбыҙ» темаһы буйынса проект эше ҡороғоҙ. Өҫтәлмә материалдар ҡулланығыҙ.

12. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Йәйәләр эсендәге һүҙҙәрҙе тейешле ялғауҙар ҡуйып яҙығыҙ. Автор беҙгә нимә әйтергә теләй?

Минең дуҫым компьютер

Абдулла олатайым атайымдың тыуған көнөнә компьютер бүләк итте. Атайым (был) бик шатланды:

— Был дуҫҡа айырым бүлмә бүлергә кәрәк! — Ә (мин) уға аптырап ҡарағас:

— Эйе, эйе, ул беҙҙең ғаиләбеҙҙең ысын дуҫы буласаҡ, — тине.

Шулай итеп, был дуҫты айырым бүлмәгә урынлаштырҙыҡ. Атайым хәҙер компьютерҙа төрлө нәмәләр иҫәпләй, әсәйем шиғырҙар баҫа. Атайым (мин) лә компьютерҙа

эшләргә өйрәтте. Мин (ул) менән төрлө уйындар уйнайым, һүрәт төшөрәм, музыка тыңлайым.

(Мин) компьютер дуҫым менән бик ҡыҙыҡ. Ул (мин) бер ҡасан да ялҡытмай.

Тик өләсәйем:

— Дуҫлыҡтың да сиге була, бер-берегеҙҙе ялҡытмағыҙ. Компьютер артында оҙаҡ ултырһаң, һаулығыңа зыян килә, — ти.

Шуға күрә мин компьютер дуҫым менән көнөнә бер мәртәбә ҡырҡ минут аралашам.

(Ф. Ғөбәйҙуллина)

1. Текста нимә тураһында һүҙ бара?
2. Алмаш тураһында һөйләгеҙ.
3. Компьютер һәр ваҡыт дуҫ булып ҡына ҡаламы? Фекер алышығыҙ. Һығымта эшләгеҙ.

13. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ.

Төн. Юҡ бер генә тауыш та,
Ауыл йоҡоға талған.
Тик берәүҙең һаман тышта
Эше бөтмәйсә ҡалған.

Тып-тып итә, кем икән, тип
Тәҙрәнән тышҡа баҡһам,
Өй башынан тамсы тама —
Яҙ ҡайтҡан йылы яҡтан.

(С. Муллабаев)

1. «Ауыл йоҡоға талған», «Яҙ ҡайтҡан йылы яҡтан» тигән строфаларҙы нисек аңлайһығыҙ?
2. Шағир беҙгә яҙҙың ниндәй үҙенсәлеге тураһында хәбәр итә?
3. Һеҙ яҙҙың ниндәй үҙенсәлектәрен билдәләп үтер инегеҙ?

14. Мәғәнәләре буйынса тап килгән һүҙҙәрҙе йәйәләр эсенән һайлап, күсереп яҙығыҙ.

Һағынып көткән көндәр (килеп, ятып) етте. Күктән, алһыу нурын һибеп, ҡояш (илай, көлә). Һәр ерҙә тамсы (тама, ҡаса). Яҙ еле ҡарҙы (ашай, һура). Урыны-урыны менән ҡар һыуы (йәйелә, йыйыла). Яҙ килеүгә шатланып, ҡоштар ҙа сут-сут (ҡысҡыра, һайрай).

15. Һүрәттәр буйынса текст төҙөгөҙ. Уға исем бирегеҙ.

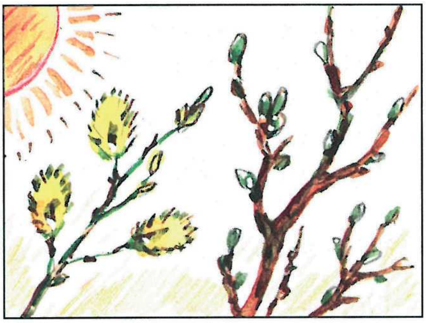

16. Башҡорт теленең үҙенсәлекле өндәрен дөрөҫ итеп әйтегеҙ.

[ҙ]: тәҙрә, биҙәк, оҙон, ҙур, ҙурлыҡ, ҡаҙ, ҡаҙҙар, ҡағыҙ, биҙрә, бөҙрә, һигеҙ, туғыҙ

[һ]: һағыныу, һай, һаумы, һаумыһығыҙ, һунар, һунарсы, һикһән, һандуғас, һайрай, һары

[ө]: хөрмәтләү, өмә, өн, өнһөҙ, төҙөлөш, көмөш

[ҫ]: баҫ, ҡыҫҡыс, ҡыҫты, баҫты, баҫыу

[ң]: киң, туң, ҡаңғырыу, туңдырма, күңел, күңелле

[ҡ]: оҙаҡ, йоҡо, ҡаймаҡ, ҡурай, ҡоймаҡ, ҡорот, ҡурмас, ҡатыҡ, ҡыҙ, ҡыҙҙар, ҡараңғы, ҡаты, ҡамыр, ҡағиҙә, ҡорос

[ғ]: сағыу, ғариза, Ғәли, ғүмер, ғалим, Ғайса

17. Яҙҙың бер көнөн ниндәй һүҙҙәр, һөйләмдәр менән тасуирлар инегеҙ? Һөйләгеҙ.

18. Диалогты роллəп, дөрөç интонация менəн уҡығыҙ.

— Илшат, иртəгə 1 Май байрамы, һин ҡайҙа бараһың?
— Беҙ атайым менəн Мəжит Ғафури паркына барабыҙ. Унда иртəгə концерт була. Концертта минең һеңлем ҡатнаша.
— Шулаймы ни? Мин дə барыр инем, тик беҙ баҡсаға барабыҙ.
— Ə унда нимə эшлəйһегеҙ? Көн һыуыҡ бит.
— Беҙҙең баҡсала өй бар. Һыуыҡ булһа, мейескə яғабыҙ. Атайым унда ер ҡаҙа, əсəйем өйҙө йыйыштыра ла байрам өçтəле əҙерлəй. Унда бик күңелле ул!

1. 1 Май ниндəй байрам? Дəфтəрегеҙгə яҙығыҙ, хəтерегеҙҙə ҡалдырығыҙ.
2. Май айында тағы ла ниндəй байрамдарҙы билдəлəйбеҙ?
3. Ер йөҙөндəге бөтə кешелəргə лə ниндəй телəктəр əйтер инегеҙ?

19. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ.

Еңеү көнө

Ветерандар атлап бара,
Орден, миҙал таҡҡандар,
Улар бит дошманды ҡырып,
Еңеү яулап ҡайтҡандар.
Һаҡлайыҡ ҡарт һалдаттарҙы,
Ҡəҙер-хөрмəт итəйек.
Еңеү көнө менəн ҡотлап,
Сəскə бүлəк итəйек!
Ҡəҙер-хөрмəт итəйек!

(Ф. Рəхимғолова)

ҡəҙер-хөрмəт — почёт и уважение
ҡəҙер итеү, ҡəҙерлəү, хөрмəт итеү, хөрмəтлəү — уважать, почитать
һаҡлау — беречь

1. Шиғырҙа нимə тураһында һүҙ бара?
2. Шиғырҙың авторы тураһында белгəндəрегеҙҙе иçкə төшөрөгөҙ.
3. «Ҡəҙер-хөрмəт итəйек!» тигəн юлды нисек аңлайһығыҙ? Үҙ фекерегеҙҙе əйтегеҙ.

4. Өндәү һөйләмдәрҙе дөрөҫ уҡығыҙ.
5. Һорауҙарға яуап бирегеҙ:
   1) Ветерандарҙың батырлығы нимәлә? Шул юлдарҙы уҡығыҙ.
   2) Уларға беҙҙең мөнәсәбәтебеҙ нисек булырға тейеш?

20. Һеҙ яңылыш апайығыҙҙың китабын алғанһығыҙ һәм уны кире ҡайтарырға тейешһегеҙ. Апайығыҙ һеҙҙе урамда көтөп тора, ләкин уның янына сыға алмайһығыҙ. Иптәшегеҙҙән апайығыҙҙың китабын ҡайтарып биреүҙе һорайһығыҙ. Һеҙгә урамда көтөп торған апайығыҙҙы иптәшегеҙ таный алырлыҡ итеп һүрәтләргә кәрәк.

21. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ.

Муса Гәрәев — ике тапҡыр Советтар Союзы Геройы. Ул Хәрби авиация мәктәбен һәм Хәрби академия тамамлаған. Муса Гәрәев 250-гә яҡын хәрби осош яһаған. Ул 1942 йылдан алып фронтта була. Сталинград янындағы, Донбасс, Ҡырым, Белоруссия, Польша, Германиялағы һуғыштарҙа була. Мәскәүҙә Еңеү парадында ҡатнаша. Ул өс Ҡыҙыл Йондоҙ ордены менән наградланған. Муса Гәрәев һуғыштан һуң авиация полкы командиры булып хеҙмәт итә.

? 1. Кем ул Муса Гәрәев?
2. Уның тураһында тағы ла нимәләр әйтерһегеҙ? Белмәһәгеҙ, атай-әсәйегеҙҙән ярҙам һорағыҙ, өҫтәлмә мәғлүмәт туплағыҙ.
3. Яңғыҙлыҡ исемдәрҙе яҙып алығыҙ.

22. Һәр бағанала темаға тап килмәгән һүҙҙәрҙе табығыҙ. Үҙегеҙгә оҡшаған һүҙҙәр менән һөйләмдәр уйлап яҙығыҙ. Бер һүҙҙе килеш менән үҙгәртегеҙ.

сынаяҡ	атай	сәскә	турғай
китап	ағай	үлән	һайыҫҡан
дәфтәр	инәй	ер	тумыртҡа
уҡыусы	бесәй	ҡолаҡ	ҡуян
ҡәләм	олатай	тупраҡ	һандуғас
аҡбур	апай	урман	кәкүк

23. Һүрәттәр буйынса *кем? нимә?* һорауҙарына яуап биргән һүҙҙәрҙе айырып яҙығыҙ.

24. Тексты уҡығыҙ.

Миҙал һәм малай

Уның менән беҙ урамда осраштыҡ. Ун ике-ун өс йәшлек малай мине уҙып китте. Ул түшенә миҙал таҡҡан.

— Нимә, миҙал бирҙеләрме әллә? — тинем мин уға.

— Эйе, — тине ул эре генә. — Өләсәйем бүләк итте.
— Уның миҙалымы ни?
— Юҡ, олатайымдыҡы, — тине малай. — Һуғыштағы батырлығы өсөн бүләкләгәндәр. Сталинградта еңгән өсөн биргәндәр уға.
— Хәҙер һин уны тағып йөрөргә булдыңмы?
— Юҡ, мин уны мәктәпкә малайҙарға күрһәтергә генә алып барҙым. Ул бит олатайҙан ҡалған ҡәҙерле ҡомартҡы.

(В. Исхаҡов)

эре генә — гордо
ҡомартҡы — реликвия
Сталинградта еңгән өсөн — за победу в Сталинградской битве

1. Ролләп уҡығыҙ.
2. Малай нимә эшләгән? Уның ҡылығы (поступок) тураһында үҙ фекерегеҙҙе әйтегеҙ.
3. Һығымта эшләгеҙ.

25. Һорауҙарға башҡортса яуап яҙығыҙ.

1) Какой сегодня день недели?
2) Какое время года?
3) В каком городе (деревне, посёлке) ты живёшь?
4) Есть ли в вашем городе (деревне, посёлке) ветераны Великой Отечественной войны?
5) Кого из героев Великой Отечественной войны ты знаешь?

26. Һүрәттәге предметтарҙың һеҙҙеке булыуын әйтегеҙ.

минең

27. Һүрәттәге әйберҙәрҙең иптәшегеҙҙеке булыуын әйтегеҙ.

Һинең

28. Һеҙҙең менән бер парта артында ултырған уҡыусының әйберҙәре булыуын әйтегеҙ.

Уның

29. Шиғырҙы уҡығыҙ. «Тыныслыҡ кемгә кәрәк?» тигән һорауға башҡорт телендә яуап бирегеҙ. Әңгәмә ҡороғоҙ.

Мир нужен всем

Мир — это главное слово на свете.
Мир очень нужен нашей планете!
Мир нужен взрослым!
Мир нужен детям!
Мир нужен всем!

(С. Богомазов)

тыныслыҡ ҡомартҡы һаҡлау ҡылыҡ мәғрур

ЯҘҒЫ ЭШТӘР

1. Тексты уҡығыҙ. Күсереп яҙығыҙ.

Баҡсасы һәм уның улдары

Баҡсасы үҙенең улдарын баҡсасылыҡ эшенә өйрәтергә теләгән. Үлер алдынан улдарын үҙенең янына саҡырып алған да: «Бына, балаларым, мин үләм. Йәшерелгән әйберҙәрҙе виноград баҡсаһынан эҙләрһегеҙ», — тигән.

Балалары: «Унда байлыҡ йәшерелгәндер», — тип уйлаған. Аталары үлгәс, баҡсаны ҡаҙып бөтөргәндәр. Байлыҡты тапмағандар.

Ләкин баҡсаның ере шул тиклем йомшарған, виноград элеккегә ҡарағанда ла күберәк уңыш бирә башлаған.

(К. Ушинский)

баҡсасылыҡ — садоводство
үлер алдынан — перед смертью
йәшерелгән әйберҙәр — спрятанные вещи
ҡаҙып бөтөргәндәр — перекопали

1. Баҡсасы балаларына нимә тураһында хәбәр иткән?
2. Улдары уны дөрөҫ аңлағанмы?
3. Һеҙ текст йөкмәткеһен нисек аңланығыҙ? Үҙ фекерегеҙҙе әйтегеҙ.

2. Һүҙҙәрҙе алфавит тәртибендә яҙығыҙ. *Тыныслыҡ* һүҙенең мәғәнәһен аңлатығыҙ.

ер, һауа, шатлыҡ, халыҡ, нәмә, бәхет, дан, батыр, намыҫ, алтын, байрам, шиғыр, ат, сәхнә, тау, икмәк, ҡурай, сәғәт, ҡымыҙ, ил, мәктәп, хеҙмәт, ҡояш, фатир, дуҫлыҡ, уңыш, тупраҡ, иген, тыныслыҡ

3. Тексты күсереп яҙығыҙ. Ни өсөн ағас ултыртырға кәрәк? Һөйләгеҙ.

Кеше үҙ ғүмерендә бер генә булһа ла ағас ултыртырға тейеш. Хәҙер матур йолалар ҙа ағас ултыртыуҙан башлана. Ағас ултыртыуҙың иң уңайлы ваҡыты — апрель аҙағы.

иң уңайлы — самый удобный

4. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ.

Эш ҡоралдары

Был — тәпке, **был** — һәнәк,
Был — тырма, **был** — көрәк.
Баҡсала эшләргә
Барыһы ла кәрәк.

Тәпке менән утайҙар,
Һәнәк менән һалалар,
Тырма менән тырмайҙар,
Көрәк менән ҡаҙалар.

(«Башҡортостан уҡытыусыһы» журналынан)

?

1. Эш ҡоралдарын айырып яҙығыҙ.
2. Шиғырҙың икенсе строфаһын күсереп яҙығыҙ. Ниндәй эш ҡоралы менән нимә эшләгәндәрҙе хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ.
3. Ни өсөн һүҙҙәр ҡалын хәреф менән билдәләнгән? Аңлатығыҙ.

5. Тексты тасуири итеп уҡығыҙ. Текстың төп мәғәнәһе нимәлә?

Суфия

Суфия йылымыс һыулы шешәгә тирәк ботағын ултыртты. Уны тәҙрә төбөнә ҡуйҙы, һәр көн һыуын алмаштырҙы. Һыуға аҙ ғына шәкәр ҙә һалды.

Көндәр үтте. Яҙ ҡояшы тәҙрәгә йылыраҡ та, оҙағыраҡ та ҡарай башланы. Тирәк ботағында бөрөләр сыҡты, төбөндә аҡ тамырҙар йәйелде. Бөрөләрҙән бәләкәй генә япраҡтар күренде. Улар ҡояшта ялтырай. Япраҡтар Суфияға: «Һин беҙҙең яҡшы врачыбыҙ булдың», — тигәндәй тойола. Суфия Әскәт һындырған тирәк ботағын шулай ҡотҡарҙы.

(С. Агиш)

ботаҡ — ветка, ветвь
йылымыс — чуть тёплый
тирәк — тополь
ҡотҡар/ырға — спасать

?

1. Текста һүҙ нимә тураһында бара?
2. Тирәк ботағының үҙгәреше тураһында һөйләгеҙ.
3. Суфия ниндәй ҡыҙ?

6. Һөйләмдәрҙе уҡығыҙ. Һүрәттәргә тап килгәндәрен һайлап яҙығыҙ. Ҡурай тураһында белгәндәрегеҙҙе һөйләгеҙ.

Азат ҡурайҙа уйнай.
Олег ер ҡаҙа.
Йырсы башҡорт халыҡ йырын йырлай.
Малайҙар йүгерә.
Трактор ер һөрә.
Көслө ел иҫә.
Руслан шиғыр һөйләй.

7. Уҡытыусының яҙғы тәбиғәт тураһында һөйләгәнен иғтибар менән тыңлағыҙ. Тыңлағандарҙы хәтерегеҙҙә ҡалдырығыҙ һәм йөкмәткеһен һөйләгеҙ.

8. Һүҙлек диктантына әҙерләнегеҙ.

яҙ, баҡса, ер, йылы, ҡояш, ҡыяр, һуған, ямғыр, тамыр, кишер, тырма, ел, һауа, ысыҡ, болот, ағас, япраҡ, тәбиғәт, көрәк

9. Һүрәттәрҙе ҡарағыҙ. Бирелгән һүҙҙәр ярҙамында текст төҙөгөҙ. Уға исем бирегеҙ.

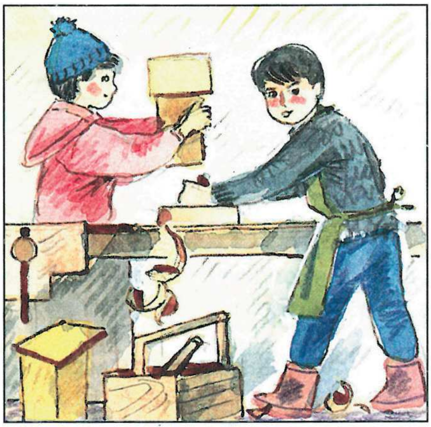

1. Һүрәттәрҙе иғтибар менән ҡарағыҙ.
2. Уҡыусыларға исем ҡушығыҙ.
3. План төҙөгөҙ.
4. План буйынса һөйләгеҙ.

Ҡулланыу өсөн һүҙҙәр: баҫҡыс, сыйырсыҡ, сыйырсыҡ ояһы, ағас ботағы, таҡта, сүкеш, бысҡы, йышҡы.

10. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Башҡортостан илендә тағы ла нимәләр бар?

Сәскәләрҙең алдары,
Алмалары, сейәһе,
Еләктәре, баландары,
Ҡуҙғалаҡлы яланы,
Күп балыҡлы йылғаһы,
Бейек-бейек тауҙары,
Бөҙрә сәсле талдары —
Барыһы Тыуған еремдә,
Башҡортостан илемдә.

(К. Кинйәбулатова)

11. Йәшеренгән һүҙҙәрҙе табығыҙ.

40а 6н 100ә к3

12. Р. Нурмөхәмәтовтың «Эштән һуң» картинаһын тасуирлағыҙ.

1. Картинала кемдәр һүрәтләнгән?
2. Йылдың ниндәй миҙгеле?
3. Ғаилә тураһында нимәләр әйтер инегеҙ?
4. Картинала ниндәй төҫтәр күберәк бирелгән? Ни өсөн?
5. Фекерҙәрегеҙҙе асыҡ, дөрөҫ, матур итеп әйтеп бирегеҙ.

Ҡулланыу өсөн һүҙҙәр: өй, алмағас, малай, ҡыҙ, аталары — нефтсе, әсәй, үҫенте (рассада), түтәл (грядка), тупраҡ, ер, аҡ күлдәк, яулыҡ, ҡулына алған, һыу буйына, эштән ҡайтты.

13. Тексты уҡығыҙ. Текстың исеменә ҡарап, ундағы мөһим фекерҙе билдәләп буламы?

Первый цветок весны

Однажды в Артеке, куда приезжают ребята со всех концов страны, зашёл разговор о том, как выглядит первый весенний цветок.

— Я собирал в феврале подснежники, — сказал один мальчик. — Они белые, как снег.

— Ты ошибаешься, — засмеялся другой. — Первые цветы появляются в марте, и они голубые, как небо.

— Не в марте, а в апреле, — вмешалась в спор девчонка. — И они не голубые, а синие. Если не верите, пойдите в лес сами.

— Почему в лес? — сказала другая девочка. — Лучше пойти на пригорок у железнодорожной станции. Там вы найдёте первые весенние цветы — золотисто-жёлтые, как солнце...

(По Н. Надеждиной)

засмеялся — көлөп ебәрҙе
вмешалась — ҡушылды
пригорок у железнодорожной станции — тимер юл станцияһы эргәһендәге ҡалҡыулыҡ

?

1. Текста нимә тураһында һүҙ бара?
2. Яҙҙың тәүге сәскәләре нисек атала?
3. Ниңә уҡыусыларҙың тәүге сәскәләр тураһында фекерҙәре тап килмәй?
4. Башҡортостанда тәүге сәскәләр ҡасан үҫеп сыға?
5. Ниңә бер уҡыусы сәскәне тимер юлда табырға була тип әйтә? Һеҙ нисек уйлайһығыҙ? Һығымта эшләгеҙ.

баҡсасылыҡ үҫенте түтәл эш ҡоралдары

14. Һүрәттәрҙә ниндәй һөнәр эйәләре төшөрөлгән? Уларҙы нимәләргә ҡарап айыра алдығыҙ? Улар тураһында һөйләгеҙ.

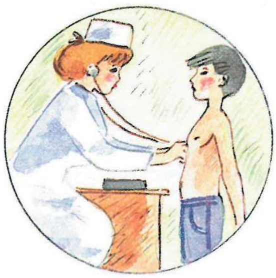
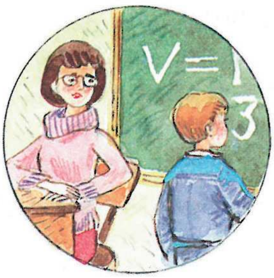

15. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Уҡыусылар өмәлә ниндәй эштәр башҡара?

Өмәлә

Гөрләй бөгөн мәктәп яны,
Өмәгә сыҡтыҡ бергә.
Йәш ағастар ултыртабыҙ
Ҡарҙан асылған ергә.

Түтәлдәр ҙә ҡаҙып ҡуйҙыҡ,
Сәскәләр үҫтерербеҙ.
Мәктәп яны балҡып торор —
Йәй көнө күрерһегеҙ!

(Ә. Әсәҙуллина)

ЙӘЙҘЕ ҠАРШЫЛАЙБЫҘ

Грамматика буйынса үтелгәндәрҙе ҡабатлау

1. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Унда нимә тураһында һүҙ бара?

Һаумы, йәй!

Һаумы, болон, туғайҙар,
Сыр-сыу килгән турғайҙар!
Һаумы, сәскә, күбәләк,
Һағындым һеҙҙе һәләк!
Һаумы, йылғыр йылғасыҡ,
Килдем йәйеп ҡоласым,
Тирбәтһен тулҡындарың,
Ҡыҙҙырһын ҡырсын ярың.
Бейеп, йырлап киләм мин,
Түҙә алмайым өндәшмәй,
Ҡолас йәйеп еләм мин:
Һаумы, һаумы, көләс йәй!

(С. Әлибаев)

һәләк — *зд.:* очень
йылғасыҡ — маленькая речка

1. Йәй кемгә өндәшә? Шул юлдарҙы айырып уҡығыҙ.
2. Шиғырҙа йәй үҙенсәлектәре нисек һүрәтләнә?

2. Һораүҙар ярҙамында диалогты дауам итегеҙ.

— Яҙ һәм йәй айҙарында ниндәй байрамдар билдәләнә?
— ...
— Ә «Һабантуй», «Ҡарға бутҡаһы» байрамдарын беләһегеҙме?
— ...
— Һеҙгә байрамдар оҡшаймы?
— ...
— Ни өсөн оҡшай?
— ...
— Ниндәй байрамды яратаһығыҙ?
— ...

3. Тексты уҡығыҙ. Ниндәй байрам тураһында һүҙ бара? Май-июнь айҙарында уҙғарылған ниндәй байрамдарҙы беләһегеҙ?

Ҡуҙғалаҡ, йыуа байрамы

Был байрам май айында үткәрелә. Ҡуҙғалаҡ, йыуа, балтырған сыҡҡас, ҡыҙҙар яланда байрам ойоштора. Улар унда йыуа, ҡуҙғалаҡ, балтырған йыя. Шул ризыҡтар менән аш бешерәләр. Күмәкләп уйнайҙар, таҡмаҡ әйтәләр, бейейҙәр. Бик күңелле байрам.

ҡуҙғалаҡ — щавель
балтырған — борщевик
балтырған сыҡҡас — как появится борщевик
йыуа — дикий лук
ризыҡ — еда, пища

4. Нөктәләр урынына тейешле һүҙҙәр ҡуйып күсереп яҙығыҙ.

1. Себеште ... һанайҙар.
2. ... тыңла, ... һөйлә.
3. ... эште ... ҡалдырма.
4. Йөҙ һум аҡсаң булғансы, ... дуҫың булһын.

Ҡулланыу өсөн һүҙҙәр: бөгөнгө, башта, йөҙ, көҙ, иртәгәгә, һуңынан.

1. 2-се һәм 3-сө мәҡәлдәрҙә ниндәй һүҙҙәр ҡулланылған? Аңлатығыҙ.
2. Эш менән бәйле мәҡәлдәрҙе иҫегеҙгә төшөрөгөҙ.

5. Тексты уҡығыҙ. Тексҭың исеме төп йөкмәткене асамы?

Коштоң ғүмере — йырында

Тайфур ҡарт бик мәрәкә кеше булып сыҡты. Беҙҙең арттағы таллыҡта бер-бер артлы ике һандуғас һайрай ине. Ҡарт, шуларҙың йырын тыңлағандай уйланып торҙо ла һорау бирҙе:

— Эргәгеҙҙә генә баянан бирле ике һандуғас һайрай, йомаҡҡа яуап табығыҙ: һәр һандуғасҡа нисә йәш?

— Әйттең дә инде, олатай, бер һүҙ. Уларҙың метрикаһы юҡ бит.

— Ҡоштоң ғүмере — уның йырында. Тәүгеһенең йыры һигеҙ быуынДан тора, ә икенсеһе ике быуынДан арттыра алмай, ҡабатлай. Тимәк, тәүгеһенә өс йәш, ә быныһы һайрарға яңы өйрәнә.

(Ә. Чаныш)

1. Йомаҡҡа яуап табығыҙ: һәр һандуғаска нисә йәш?
2. Тайфур олатай ҡоштоң йәшен нисек билдәләй?
3. Һеҙҙең менән ҡыҙыҡлы хәл булғаны бармы?

6. Нөктәләр урынына тейешле һандар ҡуйып күсереп яҙығыҙ.

Бөгөн 25 апрель. Тиҙҙән Еңеү көнө — ... Май етә. ... майҙа һуңғы звонок була. ... минең тыуған көнөм. Атайым ... йылда тыуған. Хәҙер уға ... йәш. Әсәйемдең тыуған көнө ... . Хәҙер уға ... йәш. Мин ... йылда тыуғанмын. Хәҙер миңә ... йәш. Олатайым ... йылда тыуған. Өләсәйем ... йылда тыуған.

7. Тексты уҡығыҙ. «Ҡарға бутҡаһы» байрамы тураһында һөйләгеҙ.

Атым егелгән, әҙер,
Ҡырға китәбеҙ хәҙер.
«Ҡарға бутҡаһы» көтә,
Һый бөтәһенә етә.

«Ҡарға бутҡаһы» май башында үткәрелә.

Байрамда күберәк ҡатын-ҡыҙ, балалар ҡатнаша. Бер урында ҙур ҡаҙанда бутҡа бешерәләр. Балалар түңәрәккә баҫып бейей, йырлай, ҡурайҙа, ҡумыҙҙа уйнай. Бөтәһе лә бергәләп бутҡа ашай. Ҡарғаларға ла бутҡа бирәләр.

Әбейҙәр тәбиғәткә, бөтә йән эйәләренә теләк теләй: «Бар булайыҡ, бай булайыҡ, татыу, рәхәт йәшәйек».

(«Аҡбуҙат» журналынан)

атым егелгән — моя лошадь запряжена
үткәрелә — проводится
түңәрәк булып бейейҙәр — пляшут, взявшись за руки и образуя круг
татыу йәшәү — дружно жить

8. Миҫалдарҙы башҡортса эшләйбеҙ, яуабын әйтәбеҙ.

Өлгө: *өскә өстө ҡушһаң, алты була.*

3 + 3 = ?	5 + 5 = ?	15 + 1 = ?
12 + 2 = ?	14 + 3 = ?	21 + 5 = ?
12 − 2 = ?	20 − 3 = ?	33 − 2 = ?

9. Һандар менән һөйләмдәр төҙөгөҙ.

11, 31, 8, 1, 23, 2013, 2014

!! **10.** Һорауҙарға яуап бирегеҙ.

1. 7 һаны ниндәй мәғәнәләргә эйә?
2. Башҡортостандың 7 мөғжизәһен атағыҙ.

11. Тексты тасуири уҡығыҙ. Тәбиғәткә зыян итмәҫ өсөн нимә эшләргә кәрәк?

Тәбиғәтте һаҡлағыҙ!

Урман эсендә ут яғыу тыйыла. Бик кәрәк булған осраҡта, тәүҙә асыҡ урын һайлана, соҡор ҡаҙыла һәм урын әҙерләнә. Усаҡты ағастарға яҡын яҡмайҙар, сөнки ут ағас тамырҙарын, ботаҡтарын яндыра. Ут ҡоро ботаҡтарҙан үргә китә, башҡа ағастарға күсә. Утты ҡоро ағастар эргәһендә лә яҡмайҙар. Усаҡты һыу һибеп һүндерәләр йәки тупраҡ менән күмеп ҡуялар.

?
1. Усаҡты ҡайҙа яғырға кәрәк?
2. Усаҡты ҡайҙа яҡмайҙар?
3. Усаҡты нисек һүндерәләр?

П **12.** Түбәндәге темалар буйынса тәбиғәтте һаҡлау тураһында проект эше ҡороғоҙ.

1. Һыу буйын таҙартыу.
2. Мәктәп баҡсаһындағы ағастарҙы тәрбиәләү.
3. Парктағы ағастарҙы тәртипкә килтереү.

13. Тексты уҡығыҙ. Нөктәләр урынына тейешле хәрефтәр ҡуйып күсереп яҙығыҙ.

Май айы

Май айы етте. Беҙ календарь төҙөнөк һәм тәбиғәтте күҙәтә башланыҡ. Майҙа ҡ..р бөтөнләй иреп бөттө. К..ндәр матурлана барҙы. Оҙаҡламай үл..ндәр йәшәрҙе, ағ..стар япраҡ ярҙы. Бөтә ер йәшеллеккә күмелде. М..ктәп баҡсаһында сирень һәм алм..ғастар с..скә атты.

14. Диалогты роллəп уҡығыҙ. Ниндәй байрам тураһында һүҙ бара? Һөйләгеҙ.

— Гөлнара, һин ниндәй байрамға барҙың?
— Науруз байрамына барҙым.
— Ә ул ниндәй байрам?
— Көн менән төн марттың 18-дә тигеҙләшә. Төн дә 12 сәғәт була, көн дә 12 сәғәт була. Шунан һуң көн оҙая башлай. Был яңы көн Науруз тип атала. Байрамда яҙ тураһында йырҙар йырлайҙар, музыка ҡоралдарында уйнайҙар, бөтәһе лә шатлана. «Науруз ҡотло булһын! Иген уңһын!» — тип матур теләктәр теләйҙәр.
— Гөлнара, ә һин унда йырланыңмы әллә бейенеңме?
— Йырланым. Яңы өйрәнгән йырымды башҡарҙым.
— Гөлнара, киләһе йыл байрамға бергәләп барырбыҙ.
— Ярай, мин риза.

Науруз байрамы — праздник Навруз
тигеҙләшә — уравнивается
көн оҙая башлай — день становится длиннее
матур теләк — доброе пожелание

15. Йомаҡтарҙың яуабын табығыҙ.

1. Күктән килде, ергә китте.

2. Аллы-гөллө көйәнтәмде йылға аша ташланым.

3. Көнө буйы туҡ та туҡ,
Ағастан ҡорт табып туҡ.
Ағасты йырған ҡортҡа
Иң ҙур дошман — ... .

4. Ҡоштар түгел — осалар,
Сәскәләрҙе ҡосалар.
Ҡанаттары шау биҙәк,
Йәшәйҙәр йәйҙе биҙәп.
Гөлгә ҡуна бергәләп
Һары, ҡыҙыл ... .

16. Һүрәтте иғтибар менән ҡарағыҙ. Сифат, исем, ҡылым, алмаш, һандар ҡулланып, һөйләмдәр уйлап яҙығыҙ. Тумыртҡа тураһында һөйләгеҙ.

17. Һүҙҙәргә сифаттар һайлап, бер нисә һөйләм уйлап яҙығыҙ. Бирелгән һүҙҙәрҙе ҡулланып, йәй миҙгеле тураһында һөйләгеҙ.

урман, ағас, япраҡ, ямғыр, көн, ел, үлән, күбәләк, сәскә, ҡош, еләк-емеш, бал ҡорттары

18. Тексты дөрөҫ итеп күсереп яҙығыҙ. Куплек ялғауҙары аҫтына һыҙығыҙ, ул һүҙҙә нәҙек йәки ҡалын һуҙынҡылар яҙылғанмы? Һығымта эшләгеҙ. Урманда нимәләр күҙәттегеҙ? Фекер алышығыҙ.

Урманда

Күктә бер генә болот та юҡ. Ел иҫмәй. Ҡояш ҡыҙҙыра. Урманда ҡоштар һайрай. Уҫаҡ япраҡтары әкрен генә ҡыштырлай. Алыҫта тумыртҡа туҡылдай. Танауға хуш еҫ бөркөлә. Сәскәләр араһында бал ҡорттары безелдәй. Сиңерткәләр һикерә. Төрлө төҫтәге күбәләктәр оса. Яҡында һайыҫҡан шыҡырыҡлай.

Т **19.** «Йәйге каникулымды нисек үткәрәм» темаһы буйынса төркөмдәрҙә эш ойоштороғоҙ.

1. Диалог уйлап яҙығыҙ.
2. Ҡыҫҡа ғына текст яҙығыҙ.
3. Һүрәт төшөрөгөҙ.
4. Бер-берегеҙҙең эшен баһалағыҙ.

усаҡ
биҙәк
һый
соҡор
ҡырҙар

20. Һүрәттә һабантуйҙа уҙғарылған ниндәй уйындар күрһәтелгән? Һөйләгеҙ.

21. Тексты уҡығыҙ. Уның буйынса фекер алышығыҙ. Контроль диктантҡа әҙерләнегеҙ.

Һабантуй

Һабантуй — яҙғы хеҙмәт байрамы. Ҡырҙа сәсеү эштәре бөткәс, күңелле байрам етә. Ярыштар, уйындар, йыр-бейеүҙәр — ҡарап тороуҙары күңелле! Һабантуйҙа ат сабыштыралар, көрәшәләр, йыр, бейеү ярыштары ойошторалар, йүгерәләр, ҡолғаға үрмәләйҙәр. Еңеүселәрҙе бүләкләйҙәр. Һабантуйҙа балалар ҙа актив ҡатнаша.

ҡолға — столб
яҙғы хеҙмәт — весенний труд
ҡырҙа — на лугу
ат сабыштары — скачки

22. Шиғырҙы тасуири итеп уҡығыҙ. Шиғыр тыуҙырған тәьҫораттар (впечатления) менән уртаҡлашығыҙ.

Тыуған ер

Тәүге һулыш алған урын
Изге түгел кемдәргә,
Ҡоштар ҙа һағынып ҡайта
Тыуып үҫкән ерҙәргә.

Ҡайҙа ғына йөрөһәң дә,
Ул хәтерҙә гел генә,
Донъяла бит, әсә кеүек,
Тыуған ер ҙә бер генә!

(А. Игебаев)

УҠЫУ ӨСӨН ТЕКСТАР

Кем көслө?

(Башҡорт халыҡ әкиәте)

Бер ауылдың осонда яңғыҙ ҡарағас төбөндә үҙҙәренең өйөндә бер әбей менән бабай йәшәгән, ти. Уларҙың берҙән-бер ҡыҙы булған. Ҡыҙ үҫеп еткәс, әбей менән бабай алдына «ҡыҙыбыҙға ниндәй кейәү һайлайбыҙ?» тигән һорау килеп баҫҡан.

Ҡарт, күп уйлағас:

— Донъяла көслөләрҙең дә көслөһөн табам да ҡыҙымды шуға кейәүгә бирәм, — тигән.

Бабай һүҙендә ныҡ торған. Бер көн ул, көслөләрҙең көслөһөн эҙләп, юлға сыҡҡан. Көн киткән, ай киткән — әнә буйы ер киткән. Бара торғас, йәй үткән, ҡыш еткән. Бабай, шыма боҙ өҫтөнән китеп барғанда, аяғы тайып, лап итеп боҙға барып төшкән. Торған да:

— Эх, боҙ, боҙ! Һин бик көслөһөң икән. Мине анһат ҡына ҡолаттың да ҡуйҙың! Ҡыҙыма кейәү булсы! — тигән.

Боҙ уға яуап биргән:

— Әгәр көслө булһам, ҡояшта иремәҫ инем.

Шул саҡта бабай, ҡояшҡа ҡарап:

— Ҡояшҡайым! Һин боҙҙо иретәһең. Шулай булғас, һин унан да көслөрәк икәнһең. Минең ҡыҙымдың кейәүе булһаңсы! — тигән.

Ҡояш уға:

— Әгәр мин көслө булһам, болот мине ҡаплай алмаҫ ине, — тигән.

Хәҙер бабай, болотҡа ҡарап:

— Болот, болот! Һин хатта ҡояшты ла ҡаплай алаһың. Көслөләрҙең дә көслөһө һин икән. Минең ҡыҙымдың кейәүе булһаңсы! — тигән.

Болот уға:

— Әгәр мин көслө булһам, ергә ямғыр булып ҡойолмаҫ инем, — тигән.

Шул саҡ бабай ямғырға барған да:

— Ямғырҡайым! Һин бик көслө икәнһең. Минең ҡыҙымдың кейәүе булһаңсы! — тигән.

Ямғыр уға:

— Әгәр мин көслө булһам, минең тамсымды ла ҡалдырмайынса, ер эсеп бөтөрә алмаç ине, — тигән.

Хәҙер инде бабай, аяҡ аҫтындағы ергә ҡарап:

— Ерем, еркәйем! Һин бөтә нәмәнән дә көслө икәнһең. Хатта ямғырҙы бер тамсыһын да ҡалдырмайынса эсеп бөтөрәһең. Минең ҡыҙыма кейәү булһаңсы! — тигән.

Ә ер уға:

— Әгәр мин көслө булһам, үлән мине тишеп сыға алмаç ине, — тигән.

Шул саҡ бабай үләнгә ҡараған да:

— Үлән, үлән! Һин хатта ерҙе тишеп сығаһың. Шулай булғас, һин көслөләрҙең дә көслөһөләр инде. Минең ҡыҙымдың кейәүе булһаңсы! — тигән.

Ә үлән уға:

— Кеше минән көслөрәк. Үткер салғыһын ала ла мине саба ла китә, — тигән.

Шул саҡта бабай бер егет янына килгән дә:

— Эй егет, һин ер йөҙөндә бөтә нәмәнән дә көслө икәнһең. Минең ҡыҙымдың кейәүе булһаңсы! Ҡыҙым бик һылыу, аҡыллы, эшлекле; атҡа менһә, егеттәрҙе уҙып китә, — тигән.

Шулай итеп, әбей менән бабай үҙҙәренең ҡыҙҙарын йәш кенә егеткә кейәүгә биргәндәр, ти. Улар хәҙер ҙә һәйбәт кенә йәшәй, ти.

анһат ҡына — очень легко
аяҡ аҫтында — под ногами
берҙән-бер — единственный
кейәүгә бир/ергә — выдать (отдать) замуж
көслөләрҙең дә көслөһө — самый сильный
тамсымды ла ҡалдырмайынса — не оставив ни капельки
һорау килеп баҫҡан — встал вопрос
һүҙендә ныҡ тороу — сдержать своё слово
шулай булғас — раз так; следовательно
эсеп бөтөр/өргә — всё выпить
юлға сығ/ырға (сыҡ-) — отправиться в путь

Һин ни эшләр инең?

Сәғит урамда боҙ тибеп йөрөй ине. Бер-бер артлы трамвайҙар килеп туҡтай. Унан берәүҙәр төшә, икенселәре ултыра.

Әле генә туҡтаған вагондан ауылса кейенгән, таяҡҡа таянған бер бабай төштө. Тирә-яғына ҡаранып торҙо ла Сәғиттән:

— Улым, Минһажев урамы ҡайҙа? — тип һораны.

— Шуны ла белмәйһеңме? Туп-тура бар ҙа уңға борол. Шунан тағы тура бар. Шунан һулға борол. Яп-яҡын, — тип Сәғит китә башланы.

— Улым, мин ҡалала йөрөй белмәйем. Башым әйләнә. Әллә оҙатып ҡуяһыңмы?

— Ауылдан килгән һәр кешене оҙата башлаһаң, аяғың ҡалмаҫ.

Сәғит китә башланы.

— Улым, зинһар, һүҙемде тыңла! Аҡса бирермен, — тип бабай кеҫәһенән аҡса сығара башланы.

— Бына быныһы икенсе эш.

Сәғит аҡсаны тиҙ-тиҙ генә кеҫәһенә һалды ла:

— Әйҙә, атла минең арттан. Тиҙ бул! — тип ашыҡтырҙы бабайҙы.

(Ф. Иҫәнғоловтан)

башым әйләнә — голова кружится
оҙат/ырға — провожать
һулға — налево
һүҙемде тыңла — послушай меня

Уртаҡ ҡояш

Салт аяҙ һалҡын көн ине. Ҡар күҙҙе сағылдырып емелдәй.

Хәлим апаһының саңғыһын алды ла Хәлимәләргә ҡарай китте. Аяҡта саңғы булғас, кеше өшөп торамы ни!

Шунда уҡ туптай кейенгән Хәлимә лә килеп сыҡты. Ул сана һөйрәгән.

— Үҙегеҙҙең тауығыҙ тәпәшәк булғас, беҙгә килгәнһең! Беҙҙең тау бейек! — тип Хәлимә Хәлимде үртәне.

— Уның урынына беҙҙең ишек алды ҙур. Саңғыла иркенләп йөрөп була! — тип бирешергә теләмәне Хәлим.

— Уның урынына беҙҙең өй ҙур! — тип сәмләшә бирҙе Хәлимә.

— Ә беҙҙеке — тимер башлы!

Хәлимә тағы ни әйтергә икән тип уйлап торҙо ла, аптырағас:

— Күрәһеңме, ана ҡояш туп-тура беҙҙең өйгә ҡарап тора! — тигән булды.

— Ю-уҡ! Белгең килһә, беҙҙең өйгә турараҡ ҡарай ул!

— Түгел!

— Ышанмаһаң, әйҙә барып ҡарайбыҙ.

— Әйҙә!

Хәлимдәр тапҡырына барып ҡарағас, Хәлимә аптырап китте. Ҡояш күктән шым ғына уларға эйәреп килеп тә еткән. Туп-тура ҡарап, Хәлимдәрҙең өйө тапҡырында тора.

— Бына мәрәкә! Ә Тимеркәйҙәрҙең өйөнә тура ҡараймы икән?

Барып ҡаранылар. Ҡояш нурҙары Тимеркәйҙәр өйөнә лә туп-тура төшә, имеш!

Бәхәс тә шунда бөттө. Ҡояш ни — бөтәһенә лә уртаҡ бит!

(Ф. Иҫәнғолов)

Вәлиҙең яуабы

Минең исемем — Ғәли. Ҡустымдыҡы — Вәли. Мин бишенсе класта уҡыйым. Ҡустым уҡымай әле. Бер ваҡыт мин:

— Вәли, әйт әле, ни өсөн ҡышын йылға боҙ менән ҡаплана? — тип һорағайным. Ул:

— Коньки шыуыр өсөн, — тип яуап бирҙе.

Атайым:

— Ә ни өсөн яҙ көнө боҙ ирей? — тип һораны.

Вәли:

— Һыу инер өсөн, — ти.

Беҙ бөтәбеҙ ҙә: атайым да, әсәйем дә, мин дә, Вәли ҙә рәхәтләнеп көлдөк.

(«Йәншишмә» гәзитенән)

Тере эшләпә

Өҫтәлдә эшләпә ята, Ваучер исемле бесәй иҙәндә уйнап йөрөй. Айтуған менән Айбулат һүрәт төшөрә. Ҡапыл эргәләрендә нимәлер иҙәнгә төштө. Әйләнеп ҡарaһалар — эшләпә. Айтуған эшләпәне ҡулына алмаҡсы булғайны, ҡысҡырып ебәрҙе.

— Ни булды? — тип аптыраны Айбулат.

— Ул тере лә баһа!

Айбулат, яҡыныраҡ килеп, эшләпәгә ҡараны. Тегеһе уға ҡарай шыуыша башламаһынмы!

— Ай! — тип ҡысҡырып ебәрҙе лә малай диванға һикерҙе. Айтуған да уның артынан ырғыны. Эшләпә иҙән уртаһында туҡтаны. Малайҙар ҡурҡыуҙан ҡатып ҡалды. Шул саҡ «Мыяу!» тигән тауыш ишетелде. Күп тә үтмәй, эшләпә аҫтынан ҡойроҡ күренде.

(Н. Носовтан)

ҡапыл — внезапно
тере — живой
шыуыша — ползёт
ҡурҡыуҙан — от испуга

Әсәйем

Ер йөҙөндә күпме генә әсә булмаһын, һәр кешегә үҙ әсәһе һәйбәт һәм матур тойола. Шулай булырға тейеш тә инде.

Әсәй! Минең һөйөклө әсәкәйем! Һиңә ниндәй генә матур, иркә, йылы һүҙҙәр әйтһәм дә аҙ булыр — улар йөрәгемдәге иң-иң нескә тойғоларымды асып еткерә алмаҫ кеүек. Әсәкәйем! Бергенәм! Күк йөҙөндәге якты ҡояшҡа тиңләйем һине. Мең-мең рәхмәттәр уҡыйым.

Ауыр ваҡыттарҙа таяныс эҙләп тә, урғылып торған шатлыҡтарымды уртаҡлашырға ла һиңә йүгереп киләм. Иң яҡын кешем һин, әсәй. Һәр ваҡыт мине аңлайһың, дөрөҫ юл өйрәтәһең.

Әлбиттә, һине рәнйеткән саҡтарым да булғандыр. Бөтәһе өсөн дә ғәфү ит, әсәйем. Киләсәктә һинең йөҙөңә бер ваҡытта ла ҡыҙыллыҡ килтермәм!

(«Йәншишмә» гәзитенән)

Бәпембә балалары

(Әкиәт)

Борон-борон заманда урман буйында йәшәгән, ти, бер бәпембә. Уның бер нисә улы һәм ҡыҙы булған. Бәләкәй бәпембәләр эргәләрендәге ағастарҙан, үләндәрҙән башҡа донъяны белмәгән. Шуға күрә ағас кеүек бейек булғылары, бөтә донъяны күргеләре килгән.

— Ағастарҙан да бейек күтәрелмәгеҙ, ел һеҙҙе осороп алып китер, — тип иҫкәрткән, ти, бәпембә балаларын. Тик улар әсәләрен тыңламаған.

Бәпембә балалары ағастарҙан да юғарыға күтәрелгәндәр ҙә ел ыңғайына төрлөһө төрлө яҡҡа осоп та киткән. Бер бәпембә малайы Ҡаф тауы артына барып төшкән, икенсеһе йылғаға төшөп, һыу ыңғайына сәйәхәт иткән, өсөнсөһө сәскәгә һыу һибеп йөрөгән малайҙың сәсенә ҡунған. Шулай таралышып бөткәндәр. Ҡайһылары бәпембә

йәшәмәгән илдәргә барып сыҡҡан. Уларҙың күптәре тыуған яҡтарына юлды белмәйенсә, төшкән урындарында ҡалған. Ана шулай бәпембә бөтә ергә таралған, ти.

(Календарҙан)

Ҡоштарҙы һаҡлағыҙ!

Ҡыш килһә, асыға,
Бойоға күгәрсен,
Беснәк тә, елкенеп,
Ем эҙләй, күрәһең.

Уларға, шаярып,
Атмағыҙ йәйәнән,
Һаҡлағыҙ уларҙы
Үлемдән, бәләнән!

(М. Сөндөклө)

Иртән

Офоҡ ал төҫкә инде. Таң да беленде. Тирә-яҡты сихри моңға күмеп, һандуғастар һайрай. Талғын ғына иҫкән иртәнге ел йөҙ йәшәр имәндәрҙең, һылыу йүкәләрҙең, сағандарҙың йәшел шәлдәре менән уйнай.

Тынлыҡты боҙоп, яңы көн тыуғанын белдереп, борғо яңғыраны. Уҡыусылар иртәнге зарядкаға теҙелде. Уларҙың берҙәм, етеҙ хәрәкәте осорға әҙерләнгән аҡҡоштарҙы хәтерләтә.

(«Аманат» журналынан)

Ете ҡат үлсә, бер ҡат киҫ

(Әкиәт)

Һуҫар йәйгелеккә ебәк күлдәк тегеп кеймәксе булған. Үлсәмәй-нитмәй, ҡабаланып эшкә тотонған ул. Ғәҙәте шулай булған. Бар ебәген тураҡлап бөтөргән. Был ҡорамаларҙан күлдәк түгел, хатта башына бәйләрлек яулыҡ та сыҡмаған.

Ә сабыр турғай ситсанан үҙенә алъяпҡыс тегә башлаған. Тегеләй ҙә, былай ҙа алып ҡараған, үлсәгән, самалаған. Ете ҡат үлсәп, киҫер урынын һыҙып, билдәләп сыҡҡас ҡына, ул ҡайсыға тотонған. Алъяпҡысын бик матур итеп теккән. Бер генә ҡорама ла әрәмгә китмәгән. Һуҫар был хәлгә бик ғәжәпләнгән. Турғайҙың алъяпҡысына ҡарап:

— Турғай дуҫ, һин ҡайҙан былай оҫта бесергә, тегергә өйрәндең? Кем өйрәтте? — тип һораған.

— Өләсәйем өйрәтте, — тип яуап биргән турғай.

— Ә һине ул нисек өйрәтте?

— Бик ябай ғына: ете ҡат үлсә, бер ҡат киҫ, тине.

Дуҫтар

Наилдың ҡулы шеште. Ул мәктәпкә бара алманы. Әсәһе фермаға эшкә китте. Наил өйҙә яңғыҙ ҡалды.

Класта Наилдың ауырығанын белделәр.

Ғәлиә, Марат, Хәлил дәрестән һуң Наилдарға килде. Улар Наилды ашатты, һауыт-һабаны йыйыштырҙы. Иҙәнде йыуҙы.

Ғәлиә һыу килтерҙе. Хәлил менән Марат утын ташыны.

Эш бөткәс, дуҫтар йыйылып, мәктәп яңылыҡтары тураһында һөйләнеләр. Наилға өйгә бирелгән эште аңлаттылар.

Оҙаҡламай Наилдың әсәһе ҡайтты. Ул, шатланып:

— Наил, һинең бик яҡшы дуҫтарың бар икән, — тине.

(«Аманат» журналынан)

Сынығайыҡ

Көн бик эҫе булһа ла,
Урамға ҡар тулһа ла,
Һыуыҡ һыу алып тышта
Ҡойонам йәй ҙә, ҡыш та.

Шулай сынығам гелән
Йыл да атайым менән.
Йәгеҙ, малайҙар, кемдәр
Үрнәк алырҙар минән?

(Н. Сәлимов)

Ике иптәш

Ике иптәш урман буйлап бара икән. Ҡапыл улар ҡаршыһына айыу килеп сыҡҡан. Береһе ҡасып, ағас башына менеп киткән. Ә икенсеһе юлда тороп ҡалған. Инде ни эшләргә? Ул ҡапыл «айыу үлгән кешегә бик һирәк тейә, имеш» тигәнде хәтеренә төшөргән. Ул, үлгәнгә һалышып, ергә һуҙылып ятҡан. Айыу уның янына килгәс, ул тын алмайынса ята икән. Айыу уны еҫкәп-еҫкәп ҡараған да боролоп киткән.

Айыу киткәс, теге иптәше ағас башынан төшкән һәм көлөп: «Йә, дуҫ, айыу һинең ҡолағыңа шыбырлап ҡына нимә тине?» — тип һораған. Ерҙә ятҡан иптәше уға: «Ҡурҡыныс булғанда, иптәшеңде ташлап китеү бик насар эш, тип әйтте», — тигән.

(Л. Толстой)

Турғай

— Әсәй, ҡара әле, минең нимәм бар! — тине шат йөҙлө Яша, әсәһенә ситлек эсендәге турғайҙы күрһәтеп.

— Ҡайҙан алдың уны, улым?

— Коля бирҙе.

— Һин уны ситлектә бикләп тотма, улым. Ироктә осһон әйҙә, — ти әсә улына.

— Юҡ, мин уны иртәгә бөтә малайҙарға ла күрһәтәм.

Шулай итеп, малай әсәһенең әйткәнен ҡолағына ла элмәне.

...Икенсе көндө иртәнсәк Яша йоҡоһонан уянғанда, өйҙә бер кем дә юҡ ине. Яша барып ишекте тартып ҡараны, ишек бикле ине. «Әсәйем ҡайҙа икән? Моғайын, магазинға икмәккә киткәндер», — тип уйланы малай.

Өҫтәлдә һөт, аҡ булка, кәнфит һәм сәй. Ләкин Яшаның ашағыһы килмәй. Уға күңелһеҙ. Уның урамға сыҡҡыһы килә, ә сығып булмай. Шул саҡ Яшаның күҙе өҫтәлдәге ситлеккә төштө. Уның эсендәге турғай бер мөйөшкә боҫҡан да күңелһеҙ генә тора. Алдындағы ем менән һыуҙы бар тип тә белмәй. «Уға ла күңелһеҙ, күрәһең», — тип

уйлап алды Яша һәм, ситлекте асып, турғайҙы тәҙрә форточкаһынан тышҡа осорҙо. Эй шатланды турғай, эй шатланды! Һә тигәнсе әллә ҡайҙа осоп китте. Шул саҡ Яшаның әсәһе лә ҡайтты.

— Ә турғайың ҡайҙа, улым? — тине ул, буш ситлекте күреп.

— Мин уны осорҙом! — тип яуап бирҙе Яша.

— Дөрөҫ эшләгәнһең, улым. Ҡош та, кеше кеүек, иректе ярата.

(М. Стеценко)

Бесәнсе

Мин бәләкәй түгел инде,
Бесән саба ла беләм.
Салғы алып ҡырға китәм
Көн дә атайым менән.

Тирләп-бешеп бесән сабам,
Унан һис артта ҡалмай.
— Рәхмәт, улым, — ти атайым,
Ҡыуанып бөтә алмай.

Үткер салғым үләндәрҙе
Шыйлатып бара киҫеп,
Бәшмәктәр ҙә баш эйәләр,
Эшләпәләрен сисеп.

(М. Дилмөхәмәтов)

шыйлау — со свистом
тирләп-бешеп — запарившись

Йөкмәткеһе

Һаумы, мәктәп! 3

Үтелгәндәрҙе ҡабатлау 4
Башҡорт теленең өн һәм хәрефтәре 6
Ҡалын һәм нәҙек һуҙынҡылар 11
Исем 13
Исемдең күплек ялғауы 14
Һөйләмдә һүҙҙәр тәртибе 18

Үҙем тураһында 21

Исемдәрҙең килеш менән үҙгәреше 23
Яңғыҙлыҡ һәм уртаҡлыҡ исемдәр 30
Ҡылым тураһында төшөнсә 33
Сифат 35
Алмаш: зат алмаштары 36
Зат алмаштарының килеш менән үҙгәреше 37
Эйәлек алмаштары 41

Йыл миҙгелдәре 44

Һорау алмаштары 45
Күрһәтеү алмаштары 51
Билдәһеҙлек алмаштары 57
Билдәләү алмаштары 60
Юҡлыҡ алмаштары 62

Башҡортостаныңды беләһеңме? 65

Ҡушма исемдәр 68
Һан 70
Ҡушма һан 72

Кеше. Тән ағзалары. Шәхси гигиена 82
Яңы йыл менән! 89
Аҙыҡ-түлек. Кейем-һалым. Магазин. Өй. Баҙар 99

Синонимдар 102

8 март — ҡатын-ҡыҙҙар байрамы 110

Антонимдар 112

Яҙ етте 120

Омонимдар 120

Яҙғы эштәр 131
Йәйҙе ҡаршылайбыҙ 138
Грамматика буйынса үтелгәндәрҙе ҡабатлау 138

Уҡыу өсөн текстар 146

Учебное издание

Габитова Закия Муллагалеевна
Усманова Минсылу Губайтовна

БАШКИРСКИЙ ЯЗЫК

**Учебное пособие для 5 класса
для изучения башкирского языка (как государственного)
в общеобразовательных организациях
с русским языком обучения**

(на башкирском и русском языках)

Уҡыу баҫмаһы

Ғәбитова Зәкиә Муллағәле ҡыҙы
Усманова Миңһылыу Ғөбәйт ҡыҙы

БАШҠОРТ ТЕЛЕ

**Уҡытыу рус телендә алып барылған
дөйөм белем биреү ойошмаларының 5-се класы өсөн
башҡорт телен (дәүләт теле буларак) өйрәнеү өсөн
уҡыу ҡулланмаһы**

Редакция мөдире Г. А. Раянова
Мөхәррире З. М. Ғәлишина
Рәссамдары А. А. Костин, М. Л. Ҡәйүмова
Биҙәлеш мөхәррире А. Р. Мөхтәруллин
Техник мөхәррире Г. Р. Исхаҡова
Корректоры Г. Р. Попова

Баҫырға ҡул ҡуйылды 05.10.2017. Форматы $60 \times 90\ ^1/_{16}$.
Офсет ҡағыҙы. JournalSans гарнитураһы. Офсет ысулы менән баҫылды.
Шартлы баҫма таб. 10,00+0,25 форз. Шартлы буяу отт. 41,00.
Иҫәп-нәшер таб. 7,75+0,45 форз. Тиражы 34 530 дана. Заказ 1.0200.17.

Башҡортостан Республикаһының Зәйнәб Биишева исемендәге
Башҡортостан «Китап» нәшриәте дәүләт унитар предприятиеһы.
450001, Өфө, Октябрь проспекты, 2.

ҺҮҘ ТӨРКӨМДӘРЕ

ҮҘ АЛЛЫ ҺҮҘ ТӨРКӨМДӘРЕ		
Һүҙ төркөмдәре	Һорауҙары	Миҫалдар
Исем	кем? ни? нимә? кемдәр? ниҙәр? нимәләр?	*һыу* *ҡош* *бала-саға*
Сифат	ниндәй?	*аҡ* *тәмле*
Һан	нисә? күпме? нисәнсе? һ. б.	*бер* *дүртенсе*
Ҡылым	нимә (ни) эшләй? нимә эшләргә? нимә (ни) эшләгән? һ. б.	*эшләй* *килгән* *барыр*
Рәүеш	нисек? ни рәүешле? ҡасан? күпме? ни тиклем? ни саҡлы? ҡайҙа?	*тиҙ* *элек* *күп*
Алмаш	Үҙе алмаштырған һүҙ төркөмөнөң һорауына яуап бирә	*мин* *шул*

ЯРҘАМСЫ ҺҮҘ ТӨРКӨМДӘРЕ	
Теркәүес	*бер; берсә; ләкин; бәлки, һәм; да, дә; та, тә; ла, лә; ҙа, ҙә; тик; йә; йәки; йәиһә; әллә; әле; хатта; әммә; менән; юғиһә; юҡһа*
Бәйләүес	*тиклем; менән; өсөн; кеүек; шикелле; табан; аша; буйынса; буйлап; арҡала; арҡаһында; ҡарай; ҡарамай, ҡарамайынса; ҡарамаҫтан; ҡарағанда; башҡа; бүтән; һуң*
Киҫәксә	*ла, лә; та, тә; да, дә; ҙа, ҙә; тик; шул; йә, әллә; әлләсе; һис; һуң; әле; -мы, -ме, -мо, -мө, -мы ни, -ме ни, -мо ни, -мө ни, -ме икән, -дыр, -дер, -дор, -дөр, -лыр, -лер, -лор, -лөр, -ҙыр, -ҙер, -ҙор, -ҙөр, -тыр, -тер, -тор, -төр, -сы, -се, ғына, генә, ҡына, кенә*